
ISSN 2312-6353

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ
(МОВОЗНАВСТВО)

№ 21 2024

Дрогобич

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04754

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет за рішенням вченої ради
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 5 від 30 травня 2024 р.)*

УДК 001(051)
Н 34

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. праць. Дрогобич, 2024. № 21. 92 с.

«Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)» є фаховим виданням категорії «Б» з філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія) на підставі Наказу МОН України № 886 від 2 липня 2020 року, Додаток 4.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).*

Сайт видання: www.ddpu-filolvisnyk.com.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Кушлик О. П., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Члени редколегії:

Венжинович Н. Ф., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Ужгородський національний університет

Демська О. М., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Котович В. В., доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Максимчук В. В., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури, Національний університет «Острозька академія»

Мацьків П. В., доктор філологічних наук, професор, декан факультету української та іноземної філології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Федурко М. Ю., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Яремко Я. П., доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Гадомський Олександр, доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в галузі мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень, Інститут славістики, Опольський університет (Ополе, Польща)

Krasowska Helena (Красовська Гелена), професор, доктор габілітований, Інститут славістики Польської академії наук (Варшава, Польща)

Kuczyńska-Koschany Katarzyna (Кучинська-Кошани Катажина), професор, доктор габілітований, Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Познань, Польща)

Nabytowycz Ihor (Набитович Ігор), професор, доктор габілітований, Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Люблін, Польща)

Nowacki Albert (Новацький Альберт), доктор гуманітарних наук, Інститут літературознавства, Люблінський католицький університет імені Яна Павла II (Люблін, Польща)

Próchniak Paweł (Пручняк Павел), професор, доктор габілітований, Педагогічний університет імені Національної комісії з освіти у Кракові (Краків, Польща)

Kowalow Siergiej (Ковальов Сергій), професор, доктор габілітований, Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Люблін, Польща)

Levchuk Paweł (Левчук Павел), доктор гуманітарних наук у галузі лінгвістики, ад'юнкт, Інститут славістики Польської академії наук (Варшава, Польща)

ЗМІСТ

Білоконенко Л. А. ЗНАЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ІМЕННИКОВИХ СУФІКСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	5
Громко Т. В. СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЛІНГВАРІО ГОВІРКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ.....	12
Запухляк І. М., Табаран Д. О. ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ МАРКУСА ЗУЗАКА «КРАДІЙКА КНИЖОК».....	19
Кушлик О. П., Соляр Д. П. РЕЛЕВАНТНІСТЬ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ МИСЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЇХНЬОЇ СЛОВОТВІРНОЇ СПРОМОЖНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	24
Лопушанський Я. М. ВІДОМИЙ ФОЛЬКЛОРИСТ І СЛАВІСТ ФІЛАРЕТ КОЛЕССА ЯК СТУДЕНТ І ДОКТОР ВІДЕНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	32
Малюга Н. М. ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД МІЖМОВНОЮ ОМОНІМІЄЮ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЧЕСЬКОЇ МОВ.....	49
Пустовіт Н. В. ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ІНТЕРВ'Ю CNN).....	55
Стецик М. С., Стецик А. В. МИСЛЕОБРАЗИ МАЙДАНУ З АКТУАЛІЗОВАНОЮ ДРАМАТИЧНОЮ КОМПОНЕНТОЮ В ПОЕТИЧНИХ ДИСКУРСАХ АНТОНІНИ ЛИСТОПАД (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «СОЛОНИЙ ХРЕЩАТИК»).....	62
Стовбур О. В. ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ БІБЛІЙНОГО ІНТЕРТЕКСТУ В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ Г. К. ЧЕСТЕРТОНА.....	69
Шабат-Савка С. Т. БІБЛІЙНІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ: КОМУНІКАТИВНО-ІНТЕНЦІЙНИЙ ЗМІСТ І СИНТАКСИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ.....	77
РЕЦЕНЗІЇ	
Кушлик О. П. НЕПЕРЕВЕРШЕНИЙ ТАЛАНТ ОМОВЛЮВАТИ СОКРОВЕННЕ	83
Гірняк С. П. ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ ТА СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ 20-Х РОКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	86
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	90

CONTENTS

Bilokonenko L. A. MEANING OF BORROWED NOUN SUFFIXES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	5
Hromko T. V. SEMANTIC FIELD OF THE IDIOM LINGUARIUM: THEORETICAL FOUNDATIONS.....	12
Zapukhliak I. M. Tabaran D. O. GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION OF THE NOVEL “THE BOOK THIEF” BY MARKUS ZUSAK.....	19
Kushlyk O. P., Soliar D. P. RELEVANCE OF SYSTEMATIZING VERBS WITH THE SEMANTICS OF THINKING ACTIVITY FOR DETERMINING THEIR WORD-FORMING CAPACITY IN THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	24
Lopuschanskyj Ja. M. DER BEKANNTE FOLKLORIST UND SLAWIST FILARET KOLESSA ALS STUDENT UND DOKTOR DER UNIVERSITÄT WIEN.....	49
Maliuga N. M. FROM OBSERVATIONS ON CROSS-LANGUAGE HOMONYMY OF THE UKRAINIAN AND CZECH LANGUAGES.....	49
Pustovit N. V. VERBAL AND NON-VERBAL MEANS OF EXPRESSING POLITICAL LEADERSHIP OF THE PRESIDENT OF UKRAINE VOLODYMYR ZELENSKY (ON THE MATERIAL OF THE CNN INTERVIEW).....	55
Stetsyk M. S., Stetsyk A. V. MENTAL IMAGES OF THE MAIDAN WITH AN ACTUALIZED DRAMATIC COMPONENT IN THE POETIC DISCOURSES OF ANTONINA LYSTOPAD (BASED ON THE COLLECTION “SALTY KHRESHCHSTYK”).....	62
Stovbur O. V. FEATURES OF THE BIBLICAL INTERTEXT REPRESENTATION IN G. K. CHESTERTON’S INDIVIDUAL AUTHOR WORLDVIEW.....	69
Shabat-Savka S. T. BIBLICAL WARNINGS: COMMUNICATIVE-INTENTIONAL MEANING AND SYNTACTIC REPRESENTATION.....	77
REVIEWS	
Kushlyk O. P. AN UNRIVALLED TALENT FOR EXPRESSING THE INNERMOST.....	83
Hirniak S. P. DYNAMIC PROCESSES IN THE SYSTEM AND STRUCTURE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF INDEPENDENT UKRAINE IN THE 20-TH OF THE XXI CENTURY.....	86
AUTHORS’ CREDENTIALS.....	90

ЗНАЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ІМЕННИКОВИХ СУФІКСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Білоконенко Л. А.

Криворізький державний педагогічний університет

У статті досліджено іменникові суфікси, які засвоєні з класичних мов і за посередництва західноєвропейських укоренилися в українській мові. Зазначено, що ці форманти стали джерелом лексичних запозичень, додали в мову нові морфемні елементи в різні періоди її розвитку. З урахуванням мови походження уточнено корпус запозичених іменникових суфіксів в українській мові (вибрано 52 суфікси); з оперттям на лексичний зміст слів, які вони сформували, проаналізовано їхні значення; узагальнено інформацію щодо ступеня продуктивності семантичних позицій, заповнених тим чи тим суфіксом.

Зуважено, що семантична функція певного суфікса – та, яку він виконує у процесі словотворення. Це дало підставу розмежувати значення суфіксів за мотивацією смислів основ іменників. Визначено 12 груп запозичених іменникових суфіксів за змістом: 1) антропологічні назви (-ам- I (-ям-), -ер- (-єр-), -є-, -ик- I (-ік-, -иц-), -ик- II (-ік-, -иц-, -иц-), -ист- (-іст-, -іст-), -ур- (-юр-, -ург-)); 2) назви живих організмів (-им- II (-ім-, -ім-), -оз- I); 3) об'єкти рослинного світу (-ин- I (-ін-, -ін-), -іj- IV, -он- VI); 4) предмети (-ал- I (-іал-, -уал-, -але-), -ат- I (-ят-), -ер- (-єр-), -ик- I (-ік-, -иц-, -иц-), -ин- I (-ін-, -ін-), -ир- I (-ір-, -ір-), -ор-); 5) речовини, матеріали (-ад- II, -ат- I (-ят-), -ин- I (-ін-, -ін-)); 6) абстрактні поняття, назви наукових і мистецьких сфер (-ал- I (-іал-, -уал-, -але-), -ант- (-янт-, -іант-, -ян-), -ем-, -изм- (-ізм-, -ізм-), -он- V); 7) терміни (-аж- (-яж-), -ант- (-янт-, -іант-, -ян-), -ем-, -изм- (-ізм-, -ізм-), -ик- I (-ік-, -иц-, -иц-), -он- II); 8) суспільно-політичні назви (-ам- III (-іам-), -іj- I, -іj- II, -ур- (-юр-, -ург-)); 9) географічні назви (-ал- I (-іал-, -уал-, -але-), -ис- I (-іс-)); 10) опредметнені ознаки (-ал- I (-іал-, -уал-, -але-), -изм- (-ізм-, -ізм-), -ик- I (-ік-, -иц-, -иц-)); 11) опредметнені дії (-аж- (-яж-), -анс-, -аціj- (-яціj-, -уаціj-)); 12) збірність (-ам- I (-ям-), -ик- I (-ік-, -иц-, -иц-)). На основі здійсненого аналізу виявлено, що найбільш продуктивно суфікси утворюють іменники антропологічного поля, номінації предметів і пристроїв, абстрактні й наукові поняття; найнижчу словотвірну потенцію засвідчено у групах назв живих організмів, об'єктів рослинного світу та в суспільно-політичних назвах. Також акцентовано групи синонімічних (-евт-, -єр- (-єр-), -ик- I (-ік-, -иц-, -иц-), -ист- (-іст-, -іст-) та ін.) та омонімічних (-из- I, -из- II, -ик- I, -ик- I, -ис- I, -ис- II, -ис- III та ін.) інішомовних суфіксів.

Підсумовано, що функціонування таких суфіксів у мові відбиває важливі історичні процеси її розвитку. Зазначено, що надалі є потреба звернутися до вивчення значень менш продуктивних іменникових формантів.

Ключові слова: іменник, словотвір, іменникові суфікси, запозичені суфікси, семантика суфіксів, синонімія суфіксів, омонімія суфіксів.

Bilokonenko L. A. Meaning of borrowed noun suffixes in the Ukrainian language. The article examines noun suffixes that were borrowed from classical languages and, through Western European languages, took root in the Ukrainian language. It is noted that these formants became a source of lexical borrowings and added new morpheme elements to the language in different periods of its development. To achieve the goal, the author clarified the corpus of borrowed noun suffixes in the Ukrainian language, taking into account the language of origin (52 suffixes); analysed their meaning based on the lexical content of the words they form; summarized the information on the degree of productivity of semantic positions filled with the suffix.

It is noted that the semantic function of a particular suffix is the one it performs in the word formation process. This gave reason to distinguish the meaning of suffixes based on the motivation of the meanings of the noun bases. 12 groups of borrowed noun suffixes have been defined according to the content: 1) anthropological names (-am- I (-yam-), -er- (-єr-), -e-, -ik- I (-іk-, -iц-, -iц-), -ik- II (-іk-, -iц-, -iц-), -ist- (-іst-, -іst-), -ur- (-yur-, -urg-)); 2) names of living organisms (-im- II (-ім-, -ім-), -oz- I); 3) objects of the plant world (-in- I (-ін-, -ін-), -ij- IV, -on- VI); 4) items (-al- I (-іal-, -ual-, -ale-), -at- I (-yat-), -er- (-єr-), -ik- I (-іk-, -iц-, -iц-), -in- I (-ін-, -ін-), -ir- I (-ір-, -ір-), -or-); 5) substances, materials (-ad- II, -at- I (-yat-), -in- I (-ін-, -ін-)); 6) abstract concepts, names of scientific and artistic branches (-al- I (-іal-, -ual-, -ale-), -ant- (-yant-, -ianт-, -yan-), -em-, -izm- (-іzm-, -іzm-), -on- V); 7) terms (-azh- (-yazh-), -ant- (-yant-, -ianт-, -yan-), -em-, -izm- (-іzm-, -іzm-), -ik- I (-іk-, -iц-, -iц-), -on- II); 8) socio-political names (-am- III (-iam-), -ij- I, -ij- II, -ur- (-yur-, -urg-)); 9) geographical names (-al- I (-іal-, -ual-, -ale-), -is- I (-іs-)); 10) objectified signs (-al- I (-іal-, -ual-, -ale-), -izm- (-іzm-, -іzm-), -ik- I (-іk-, -iц-, -iц-)); 11) objectified actions (-azh- (-yazh-), -ans-, -acij- (-yacij-, -uacij-)); 12) collectivity (-am- I (-yam-), -ik- I (-іk-, -iц-, -iц-)). Based on the analysis, it was found that the most productive suffixes form nouns of the anthropological field, nominations of objects and devices, abstract and scientific concepts; the lowest word-forming potential in groups of the names of living organisms, objects of the plant world, and in socio-political names. The groups of synonyms (-evt-, -єr- (-єr-), -ik- I (-іk-, -iц-, -iц-), -ist- (-іst-, -іst-), etc.) and homonyms (-iz- I, -iz- II, -ik- I, -ik- I, -is- I, -is- II, -is- III, etc.) of foreign noun suffixes are also emphasized.

It is concluded that the functioning of such suffixes in the language reflects critical historical processes of its development. It is noted that the study of the meanings of less productive noun formants will be necessary in the future.

Key words: noun, word structure, noun suffixes, borrowed suffixes, semantics of suffixes, synonymy of suffixes, homonymy of suffixes.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Процес переходу слів з однієї мови до іншої має загальний та універсальний характер. Сьогодні не постає сумніву щодо його об'єктивності та ступеня вивченості, оскільки тривалий час дослідники зосереджували пильну увагу на описі функціонування запозичених слів, мовній адаптації їх та шляхах появи. Запозичення охоплюють усі рівні мови й мають діалектичне підґрунтя, адже іншомовний матеріал творчо вписується в нове мовне середовище. Наявність значної кількості запозичень впливає на мовну систему, а то й змінює її. У результаті цих дій мовні одиниці (у межах однієї мови чи різних) можуть вступати в парадигматичні й синтагматичні зв'язки.

Запозичуючи певні слова, ми переміщаємо в нове мовне поле і їхні морфеми (чужомовні префікси, корені, суфікси), які збагачують словотвірну систему мови-реципієнта. Важливо враховувати й історичні процеси, що відбувалися в лексико-семантичних групах слів, які утворювали чужі форманти, оскільки необхідним тлом для опису найменувань із запозиченими морфемами є слова, співвідносні з ними структурно та семантично. Ці обставини, а також той факт, що сучасна лінгвістика потребує інтенсивних, поглиблених, всебічних досліджень словотворчих засобів, актуалізують звернення до історії іменників із запозиченими суфіксами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми десятиліттями ХХ ст., коли тенденція до об'єднання мовних рівнів зумовлює розгляд питань словотвору у взаємозв'язку із семантикою, граматику та прагматикою, з'явилася можливість комплексного функціонально-семантичного підходу до його вивчення (праці П. Білоусенка, К. Городенської, В. Горпинича, Я. Закревської, І. Іншакової, Є. Карпіловської, Н. Клименко, Ж. Колоїз, І. Ковалика, В. Олексенка, М. Плющ та ін.). У цій системі суфіксальне словотворення – один з основних способів формування слів в українській мові на різних етапах її розвитку, яким традиційно цікавилися історики української мови, висновуючи про продуктивність, характер розвою, функціонування різних суфіксальних морфем тощо. Поміж ними чільне місце посідає іменникова суфіксація, мотивована засвоєними лексемами з грецької й латинської мов за посередництва західноєвропейських (див. праці Л. Азарової, Л. Горчинської [1], О. Дутки [3]). Дослідники порушують питання історії, з'ясовують структурно-семантичні та словотвірні властивості похідних іменників з різними суфіксами (див. праці Ю. Прадіда [6], С. Сабліної [7], С. Семенюк [8]), окреслюють аспекти їх багатозначності, синонімії, омонімії (Т. Товкайло, Л. Довбня [9]). Загалом науковці не полишають питань функціонування суфіксальних морфем із певним значенням, їх засвоєння в різні періоди розвитку мови та впливу на сучасну українську мову. Однак ми не фіксуємо комплексного аналізу найбільш уживаних чужомовних іменникових суфіксів, які й сьогодні є актуальними для дериваційних процесів, тому звертаємося до цього питання.

Формулювання мети і завдань статті. **Мета** нашої праці – схарактеризувати значення

запозичених іменникових суфіксів в українській мові. Реалізація мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) уточнити корпус запозичених суфіксів в українській мові з урахуванням мови їхнього походження; 2) проаналізувати значення цих морфем з оперттям на лексичні значення слів, у яких вони функціонують; 3) дійти висновку щодо ступеня продуктивності кожної семантичної позиції, заповненої тим чи тим суфіксом.

Матеріалом для дослідження послуговували відповідні словники, зокрема: продуктивні суфіксальні морфеми дібрано з «Етимологічного словника запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові» П. Селігея та «Словника українських морфем» Л. Полюги; значення іменників уточнено за «Словником української мови» (за ред. І. К. Білодіда).

Виклад основного матеріалу дослідження. Запозичені суфікси широко представлені в усіх сучасних слов'янських мовах. Звернення до історії цих морфем, їх функціонування в мові, встановлення причин продуктивності певних формантів, з'ясування закономірностей розвитку цього словотвірного типу неможливе без аналізу значень суфіксів, їхнього походження. Термін «суфікс», залучений до філологічного наукового поля, вважають запозиченням із латинської мови (слова *suffixus* утворене від *sub-/suf-* (під) і *figere* (прикріплювати)) та витлумачують як щось «прикріплене». З урахуванням того, що суфікс – це афіксальна морфема, розташована після кореня або іншого суфікса, він може виражати лексичне значення слова або бути носієм його граматичного значення. За допомогою суфіксів утворюють нові слова, що передбачає приєднання цього словотворчого засобу до твірної основи. Такий дериваційний процес властивий усім частинам мови, особливо продуктивним він є для іменників. С. Пономаренко акцентує, що словниковий склад мови безперервно поповнюють лексеми з інших мов зі своїм морфемним складом і цей процес свідчить про еволюцію мови [5, 57].

Морфеми різного часу запозичення мають різну продуктивність, впливають на систему словотворення, навіть змінюють статус суфіксації. Науковці вважають суфіксацію (як спосіб розширення основ слів) старшою за префіксацію. П. Селігей описує етапи засвоєння чужих суфіксів. На першому етапі іншомовні елементи функціонують лише в немотивованих і морфемно неподільних словах; на другому суфікс вичленовують в окремих словах, що на українському ґрунті набувають ознак похідності; на третьому чужий суфікс і вільно виділяється у складі слова, і починає утворювати нові слова (ЕС, 9–10).

В «Етимологічному словнику запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові» (укл. П. Селігей) подано 542 статті (ЕС). Із цієї системи ми актуалізуємо суфікси, що вкоренилися в українській мові безпосередньо з класичних мов (грецької, латинської) або за посередництва західноєвропейських (французької, німецької, англійської, італійської, іспанської). Останні часто були не лише проміжною ланкою, але й самі ставали джерелом запозичень, називали різні предмети та явища, особливо науки, техніки, мистецтва, привносячи нові

морфемні елементи в українську мову в різні періоди її становлення. Чужі суфікси потрапляли до мови не самі по собі (то було б якесь штучне явище), а у складі певних слів, де й сьогодні функціонують грецькі й латинські морфеми, та у структурі слів з основами, мотивованими мовами-посередниками. Із цього джерела ми вибрали 25 суфіксів. Звернулися до «Словника українських морфем» Л. Полюги, що вміщує реєстр 280 суфіксальних морфем, а також їхні аломорфи, з якого виокремили 27 суфіксів (СМ, 375–391). Загалом піддали аналізу 52 суфікси (не враховуємо аломорфи).

Узагальнимо дані про склад запозичених іменникових суфіксів в українській мові в таблиці 1 (римськими цифрами позначені омонімічні суфікси).

Семантика суфіксів, як уважає С. Пономаренко, коливається від значень широких і абстрактних

до дуже конкретних, а семантична функція певного суфікса – це функція, яку він виконує з дериваційним значенням [5, 19–20]. Результати проведеного аналізу свідчать: мотивація різних смислів основ ґрунтована на механізмі розмежування змісту суфіксів.

Відповідно до лексико-семантичних значень лексем, мотивованих певними формантами, визначаємо 12 груп запозичених іменникових суфіксів за змістом.

1. Антропологічні назви:

– назва за професією, посадою, титулом, званням: **-евт-** (*терапевт, фармацевт*), **-ер-** (*-єр-*) (*гравер, боксер, ліфтер*), **-ес-** II (**-ис-**) (*баронеса, принцеса*), **-є** (*рантьє, сомельє*), **-ик-** I (**-ік-, -иц-, -іц-**) (*електрик, хімік*), **-ик-** II (**-ік-, -ік-, -иц-, -іц-**) (*історик*), **-ин-** I (**-ін-, -ін-**) (*балерина, синьйорина*), **-ис-** II (*актриса, директриса*), **-ист-** (**-іст-, -іст-**) (*вокаліст*), **-он-** V

Таблиця 1

Система запозичених іменникових суфіксів в українській мові

№	Суфікс	Мови запозичення	№	Суфікс	Мови запозичення
1	-ад- I (-iad-)	грецька, латинська, французька	27	-ин- I (-ін-, -ін-)	латинська, французька, німецька
2	-ад- II	грецька	28	-ип- I (-іп-, -іп-)	латинська, французька
3	-адор-	латинська, іспанська	29	-ис- I (-іс-)	грецька, латинська
4	-азм-	грецька, латинська	30	-ис- II	латинська, англійська
5	-аж- (-яж-)	французька	31	-ис- III	латинська
6	-ал- I (-іал-, -уал-, -але-)	латинська	32	-ист- (-іст-, -іст-)	латинська
7	-анс-	латинська, французька	33	-им- I (-ім-, -ім-)	латинська, німецька
8	-ант- (-янт-, -іант-, -ян-)	латинська	34	-им- II (-ім-, -ім-)	латинська, французька
9	-ат- I (-ят-)	латинська, французька, англійська	35	-іан-	французька, англійська
10	-ат- II (-ят-)	латинська, французька, англійська	36	-із-	латинська
11	-ат- III (-іат-)	латинська, французька, німецька	37	-іж- I	грецька
12	-аціј- (-яціј-, -уаціј-)	латинська	38	-іж- II	латинська, французька
13	-евт-	грецька, латинська	39	-іж- III (-ій-)	латинська, французька
14	-ем-	грецька	40	-іж- IV	латинська
15	-ент-	латинська, німецька, французька	41	-іж- V	латинська, французька
16	-ер- (-єр-)	французька, англійська	42	-ік-	грецька, латинська
17	-ер- (-онер-)	німецька, англійська	43	-оз- I	грецька, латинська
18	-ес- II (-ис-)	французька, італійська	44	-оїд- (-еїд-)	грецька, латинська
19	-ет- I (-ит-)	грецька, латинська	45	-он- II	англійська
20	-є-	французька	46	-он- III	англійська
21	-ид- I (-їд-)	французька	47	-он- IV	французька, німецька
22	-из- I	латинська	48	-он- V (-онал-, -ональ-)	латинська, французька
23	-из- II	французька	49	-он- VI (-іон-)	італійська
24	-изм- (-ізм-, -ізм-)	грецька, латинська	50	-ор-	латинська
25	-ик- I (-ік-, -иц-, -іц-)	грецька, латинська	51	-от- II (-іот-)	грецька, латинська
26	-ик- II (-ік-, -ік-, -иц-)	латинська, французька	52	-ур- (-юр-, -ург-)	латинська, французька, німецька

(центуріон), **-ор-** (композитор), **-ур-** (**-юр-**, **-ург-**) (драматург, хірург);

– назва за родом діяльності чи заняттям: **-адор-** (тореадор), **-ер-** (**-єр-**) (легіонер, хронікер), **-ет-** I (**-ит-**) (катехит), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-иц-**) (політик, сатирик), **-ик-** II (**-ік-**, **-ік-**, **-иц-**, **-иц-**) (прозаїк), **-ир-** I (**-ір-**, **-ір-**) (рекетир, банкір), **-ист-** (**-іст-**, **-іст-**) (пропагандист, україніст), **-он-** (**-онал-**, **-ональ-**) (професіонал), **-ор-** (агітатор, сенатор);

– назва послідовників, прихильників: **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**) (сектант), **-ат-** I (**-ят-**) (схизмат), **-ер-** (**-єр-**) (революціонер, реакціонер), **-ет-** I (**-ит-**) (аскет), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-иц-**) (агностик), **-ист-** (**-іст-**, **-іст-**) (атеїст), **-ит-** I (**-ім-**, **-ім-**) (суніт), **-ом-** II (**-іом-**) (патріот);

– назва за відношенням до певної дії, предмета, ознаки: **-ал-** I (**-іал-**, **-уал-**, **-але-**) (індивідуал), **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**) (дуелянт), **-ат-** I (**-ят-**) (адресат, акселерат), **-ент-** (конкурент, опонент, асистент), **-ит-** I (**-ім-**, **-ім-**) (наймит), **-он-** VI (**-іон-**) (компаньйон);

– назва за об'єктом володіння: **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**) (дипломант, фабрикант), **-ат-** I (**-ят-**) (стипендіат), **-ер-** (**-єр-**) (мільйонер, призер);

– назва за нахилом у характері чи поведінці: **-ер-** (**-єр-**) (фантазер), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-иц-**) (істерик, цинік); **-ик-** II (**-ік-**, **-ік-**, **-иц-**, **-иц-**) (фанатик), **-ир-** I (**-ір-**, **-ір-**) (дебоішур), **-ист-** (**-іст-**, **-іст-**) (аферист, шантажист), **-ит-** I (**-ім-**, **-ім-**) (содоміт), **-ор-** (диктатор, провокатор);

– назва за місцем проживання: **-ит-** I (**-ім-**, **-ім-**) (абдерит), **-ом-** II (**-іом-**) (кіпріот);

– назва за привілеями, можливостями: **-ит-** I (**-ім-**, **-ім-**) (фаворит), **-ур-** (**-юр-**, **-ург-**) (кандидатура).

Суфікси зі значенням називання осіб численні, різноманітні, із широкою синонімією. Найбільш продуктивні утворюють іменники найменування людей за професією, посадою, родом діяльності й заняттям. Поміж них головню латинські (часто за посередництва французької, англійської, німецької мов): **-евт-**, **-ет-** I (**-ит-**), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-иц-**), **-ик-** II (**-ік-**, **-ік-**, **-иц-**, **-иц-**), **-ин-** I (**-ін-**, **-ін-**), **-ир-** I (**-ір-**, **-ір-**), **-ис-** II, **-ист-** (**-іст-**, **-іст-**), **-он-** V (**-онал-**, **-ональ-**), **-ор-**. У словотворенні знаходять своє відбиття процеси, зумовлені розвитком суспільних обов'язків і відношень, тому така лексика посідає чільне місце в загальному полі найменування осіб за різними ознаками.

2. Назви живих організмів: **-ит-** II (**-ім-**, **-ім-**) (белемніти), **-оз-** I (трематодози), **-он-** IV (вібріон), **-іж-** IV (рептилія, бактерія). Лексеми, утворені цими суфіксами (грецькими, латинськими, французькими, німецькими), – один зі значущих пластів у системі світосприйняття людини. Вони акумулювали досвід поколінь щодо найменування живого світу, накопили і зберегли інформацію, яка є цінною для багатьох мов, однак система цих формантів незначна.

3. Назви об'єктів рослинного світу: **-ин-** I (**-ін-**, **-ін-**) (бальзамін), **-іж-** IV (бегонія, камелія), **-он-** VI (цитрон); серед найменувань фіксуємо латинські з різним ступенем мотивування (напр., бальзамін – від лат. Balsamina; камелія – від власного імені

місіонера Камеллі (Camelli), який описав цю рослину та привіз її в Європу; засвоєне з новолатинської номенклатури).

4. Назви предметів, пристроїв, знарядь, механізмів і под.: **-ад-** II (лампада), **-ал-** I (**-іал-**, **-уал-**, **-але-**) (імперіал), **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**) (гідрант), **-ат-** I (**-ят-**) (атестат), **-ер-** (**-єр-**) (кондиціонер, маркер, компостер), **-изм-** (**-ізм-**, **-ізм-**) (механізм), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-иц-**) (динамік, наркотик), **-ин-** I (**-ін-**, **-ін-**) (турбіна), **-ир-** I (**-ір-**, **-ір-**) (балансир, нівелір), **-іж-** I (сандалія, фізіономія), **-іж-** II (матерія), **-он-** VI (медальйон, вазон), **-ор-** (евакуатор, компресор), **-ур-** (**-юр-**) (скульптура). Слів із цими формантами значна кількість, оскільки вони вможливають вербалізацію об'єктів навколишнього світу та знарядь праці, що завжди були затребуваними в житті людей.

5. Назви речовин, харчових продуктів, матеріалів, мінералів, сумішей: **-ад-** II (лимонад, рафінад), **-аж-** (**-яж-**) (трикотаж), **-ат-** I (**-ят-**) (дистилят, регенерат), **-ик-** II (**-ік-**, **-ік-**, **-иц-**, **-иц-**) (гуміарабік), **-ин-** I (**-ін-**, **-ін-**) (ванілін, кофеїн), **-ит-** I (**-ім-**, **-ім-**) (малахіт, граніт, керамзит), **-іж-** II (германій), **-оз-** I (нітроза).

6. Суспільно-політичні назви: **-ат-** III (**-іат-**) (пасторат), **-іж-** I (поліція), **-іж-** II (мерія), **-іж-** III (**-ііж-**) (преторій), **-іж-** V (інспекція), **-ур-** (**-юр-**) (адвокатура, комендатура, префектура, прокуратура). Утворені суфіксами слова фіксують різні відомості про державні інституції й суспільно-політичні явища. Виокремлена лексика є самодостатньою, а її функціонування в українській мові зумовлене не випадковим, а законодавчим процесом історичної взаємодії різних культур. Іншомовний пласт головню представлений грецькими й латинськими словами, подекуди запозичення відбувалося за сприяння західноєвропейських мов (напр., прокуратура, запозичене з французької, але є похідним від латинського *procurer*).

7. Географічні назви, місце дії: **-ал-** I (**-іал-**, **-уал-**, **-але-**) (централ), **-ат-** I (**-ят-**) (пансіонат), **-ис-** I (**-іс-**) (оазис), **-іж-** I (Албанія, периферія, Італія, візантійство), **-іж-** II (Бельгія, Іспанія, колонія), **-іж-** III (**-ііж-**) (латифундія, аудиторія), **-ор-** (ізолятор).

8. Назви абстрактних і загальнонаукових понять; галузей діяльності, сфер знань або мистецтв; наукових напрямів, доктрин: **-ал-** I (**-іал-**, **-уал-**, **-але-**) (номінал, факторіал), **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**) (детермінант, домінант), **-ат-** I (**-ят-**) (альтернат), **-ем-** (ідеологема, проблема), **-ент-** (компонент), **-изм-** (**-ізм-**, **-ізм-**) (атеїзм, дарвінізм, модернізм), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-иц-**) (педагогіка, проблематика), **-ин-** I (**-ін-**, **-ін-**) (медицина), **-ис-** I (**-іс-**) (базис, тезис), **-ит-** II (**-ім-**, **-ім-**) (колорит), **-іж-** I (теорія, біологія), **-іж-** II (буржуазія, хімія), **-іж-** V (цивілізація), **-он-** V (**-онал-** (**-ональ-**)) (опціон, порціон, функціонал), **-ур-** (**-юр-**) (фактура). Наявність цих лексем є наслідком чіткої міжмовної взаємодії та смислової відповідності в різних мовах, однак натрапляємо на незначні похідні перетини (напр., проблема запозичене із західноєвропейських мов: нім. *Problem*, фр. *problème*, англ. *Problem*; за посередництва лат. *Problēma*, що виникло з гр.

прóблѣма, ‘щось виставлене вперед’, ‘кидаю вперед’ (про питання, завдання)).

9. Наукова термінологія:

– фізика: **-ис-** I (**-іс-**) (*фазис*), **-ис-** II (*квадратриса*), **-он-** III (*електрон*);

– хімія: **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**) (*консервант*), **-ат-** II (**-ят-**) (*ацетат*, *нітрат*, *опіат*), **-ент-** (*реагент*, *сорбент*), **-ид-** I (**-ід-**) (*пептид*, *оксид*, *сахариди*), **-ит-** I (**-іт-**, **-ім-**) (*фосфит*, *гексит*), **-іј-** III (**-ій-**) (*актиній*, *цирконій*), **-он-** II (*аргон*, *радон*), **-он-** III (*інтерферон*), **-он-** IV (*ацетон*, *хінон*);

– математика: **-ант-** (**-янт-**) (*октант*), **-ис-** I (**-іс-**) (*еліпсис*), **-ис-** II (*індикатриса*);

– астрономія: **-ант-** (**-янт-**) (*октант*), **-ит-** I (*метеорит*), **-іј-** III (**-ій-**) (*апоселеній*);

– медицина, фізіологія, біологія, генетика: **-ем-** (*ксилема*), **-изм-** (**-ізм-**, **-їзм-**) (*алкоголізм*), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-іц-**) (*діабетик*, *маразматик*), **-ин-** I (**-ін-**, **-їн-**) (*діазолін*, *вакцина*, *аглютинін*), **-ис-** I (**-іс-**) (*епідерміс*), **-ит-** II (**-іт-**, **-ім-**) (*плеврит*, *енцефаліт*), **-іј-** I (*пневмонія*, *епідемія*), **-іј-** II (*фобія*, *істерія*), **-іј-** III (**-ій-**) (*епікардій*), **-оїд-** (**-ейд-**) (*шизоїд*), **-оз-** I (*наркоз*, *невроз*, *психоз*, *туберкульоз*, *ценоз*), **-он-** III (*цистон*), **-ур-** (**-юр-**) (*мікстура*);

– мовознавство: **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**) (*сонант*), **-ат-** I (**-ят-**) (*африкат*), **-ем-** (*грамема*, *лексема*, *фонема*), **-изм-** (**-ізм-**, **-їзм-**) (*вільгаризм*, *жаргонізм*), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-іц-**) (*лексика*, *фоніка*), **-ик-** II (**-ік-**, **-ік-**, **-иц-**, **-іц-**) (*лінгвістика*), **-ис-** I (**-іс-**) (*синтаксис*), **-ит-** II (**-іт-**, **-ім-**) (*канцелярит*), **-іј-** I (*синонімія*), **-оїд-** (**-ейд-**) (*суфіксоїд*);

– літературознавство: **-аж-** (**-яж-**) (*персонаж*, *типаж*), **-изм-** (**-ізм-**, **-їзм-**) (*веризм*, *футуризм*, *формалізм*), **-ин-** I (**-ін-**, **-їн-**) (*терцина*), **-іан-** (*шевченкіана*), **-іј-** I (*хрестоматія*, *пародія*), **-іј-** V (*композиція*), **-ур-** (**-юр-**) (*брошура*, *кон'єктура*);

– мистецтво, культура: **-ад-** II (*клоунада*), **-аж-** (**-яж-**) (*типаж*), **-ент-** (*дирігент*), **-ин-** I (**-ін-**, **-їн-**) (*віоліна*), **-іан-** (*моцартіана*), **-іј-** III (*ій*) (*прелюдія*, *ораторія*);

– фінанси, бізнес: **-ит-** II (**-іт-**, **-ім-**) (*депозит*), **-іј-** III (**-ій-**) (*комерція*, *субсидія*);

– спорт: **-іј-** I (*партія*), **-изм-** (**-ізм-**, **-їзм-**) (*культуризм*, *альпінізм*).

Ці суфікси утворюють іменники, що унаочнюють широке поле інформації, знаходять відбиття в різних інтелектуальних системах. Лексеми групи реалізують відомості про наукові об'єкти, процеси та явища; сфери їх функціонування ґрунтовані на сталій термінологічній системі, але структура цих одиниць із часом може змінюватися, що доводить активність морфологічних процесів (напр., усичення при творенні похідних слів від субстантивних основ *вільгарн-ий* + *-изм-* → *вільгар-изм*, де наявний суфікс *-изм-* – високопродуктивний, іменниковий).

10. Назви опредметнених властивостей, ознак, станів; одиниць виміру, опредметненої кількості: **-ад-** I (**-іад-**) (*бравада*), **-ад-** II (*декада*), **-аж-** (**-яж-**) (*літраж*, *метраж*), **-азм-** (*сарказм*), **-ал-** I (**-іал-**, **-уал-**, **-але-**) (*кримінал*, *потенціал*), **-анс-** (*резонанс*), **-изм-** (**-ізм-**, **-їзм-**) (*лаконізм*, *артистизм*), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-іц-**) (*екзотика*), **-ин-** I (**-ін-**, **-їн-**) (*достоїнство*), **-іј-** I (*аномалія*, *гармонія*), **-іј-** II (*інерція*), **-оз-** I (*офіціоз*), **-он-** II (*мікрон*).

11. Назви об'єктів дії, опредметнених дій та їх наслідків: **-ад-** II (*блокада*), **-аж-** (**-яж-**) (*інструктаж*, *шпіонаж*), **-анс-** (*дисонанс*), **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**) (*мутант*, *диктант*), **-ат-** I (**-ят-**) (*диктат*), **-ат-** II (**-ят-**) (*фальсифікат*), **-аціј-** (**-яціј-**, **-уаціј-**) (*апеляція*, *консервація*, *резервація*), **-из-** II (*експертиза*), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-іц-**) (*полеміка*), **-ик-** II (**-ік-**, **-ік-**, **-иц-**, **-іц-**) (*рустика*), **-іј-** I (*терапія*, *фантазія*), **-іј-** II (*церемонія*), **-іј-** IV (*маргіналія*), **-іј-** V (*агресія*, *дискусія*), **-ур-** (**-юр-**) (*режисура*).

12. Збірні назви, сукупності чогось чи когось: **-ад-** I (**-іад-**) (*колонада*), **-аж-** (**-яж-**) (*картонаж*), **-ал-** I (**-іал-**, **-уал-**, **-але-**) (*серіал*), **-ат-** I (**-ят-**) (*конгломерат*), **-аціј-** (**-яціј-**, **-уаціј-**) (*популяція*), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-іц-**) (*комбінаторика*), **-ик-** II (**-ік-**, **-ік-**, **-иц-**, **-іц-**) (*класика*), **-он-** V (*дивізіон*), **-онал-** (*ональ-*) (*інтернаціонал*), **-іј-** III (**-ій-**) (*гербарій*), **-іј-** IV (*персоналія*), **-іј-** V (*делегація*), **-ур-** (**-юр-**) (*апаратура*, *агентура*, *номенклатура*, *професура*).

Звернімося ще до одного аспекту функціонування запозичених іменникових суфіксів. По-перше, поміж ними фіксуємо синонімію: форманти виражають близькі (подекуди й тотожні) дериваційні значення (напр., назва за професією: **-евт-**, **-ер-** (**-ер-**), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**), **-ик-** II (**-ік-**, **-ік-**, **-иц-**, **-іц-**), **-ист-** (**-іст-**, **-їст-**), **-ор-**; абстрактні назви: **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**), **-ент-**, **-изм-** (**-ізм-**, **-їзм-**), **-ис-** I (**-іс-**) тощо). По-друге, серед них є омосуфікси, що мають однаковий фонемний склад, але різні дериваційні або лексичні значення, напр.: **-ат-** I (**-ят-**) – продуктивний, запозичений за посередництва французької мови з латинської, має значення: 1) предмет або речовина; 2) особа; 3) абстрактне поняття; 4) збірність; 5) опредметнена дія; 6) місце; 7) речовина; 8) *терм.* звук; **-ат-** II (**-ят-**) – продуктивний, з латинської за посередництва французької, англійської; має значення: 1) наслідок дії; 2) об'єкт дії; 3) *хім.* сіль, виділена з кислоти; 4) *хім.* хімічна сполука; **-ам-** III (**-іам-**) – продуктивний, з латинської за посередництва французької, німецької; має значення: держава, система управління, посада, група людей (СМ, 69–71).

Висновки та перспективи досліджень. За результатами спостережень були виокремлені 12 груп іменникових суфіксів, запозичених із класичних мов або за сприяння західноєвропейських. Найбільш продуктивно вони формують іменники, що номінують: антропологічне поле (**-евт-** I (**-ит-**), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-іц-**), **-ик-** II (**-ік-**, **-ік-**, **-иц-**, **-іц-**), **-ин-** I (**-ін-**, **-їн-**), **-ист-** (**-іст-**, **-їст-**)); предмети, пристрої (**-ад-** II, **-ал-** I (**-іал-**, **-уал-**, **-але-**), **-ат-** I (**-ят-**), **-ер-** (**-ер-**), **-ин-** I (**-ін-**, **-їн-**), **-ур-** I (**-ір-**, **-ір-**), **-іј-** I, **-он-** VI, **-ор-**)); абстрактні поняття (**-ал-** I (**-іал-**, **-уал-**, **-але-**), **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**), **-ем-**, **-изм-** (**-ізм-**, **-їзм-**), **-ик-** I (**-ік-**, **-иц-**, **-іц-**), **-ис-** I (**-іс-**), **-іј-** I, **-он-** V); терміни (**-аж-** (**-яж-**), **-ант-** (**-янт-**, **-іант-**, **-ян-**), **-ат-** II (**-ят-**), **-ем-**, **-ент-**, **-ид-** I (**-ід-**), **-изм-** (**-ізм-**, **-їзм-**), **-ин-** I (**-ін-**, **-їн-**), **-ис-** I (**-іс-**), **-ит-** II (**-іт-**, **-ім-**), **-іј-** I, **-он-** II). Дещо нижчою є активність суфіксів, що утворюють іменники для назв речовин, матеріалів (**-ад-** II, **-ат-** I (**-ят-**), **-ин-** I (**-ін-**, **-їн-**)); географічні назви (**-ал-** I (**-іал-**, **-уал-**, **-але-**), **-ис-** I (**-іс-**), **-іј-** III); опредметнені ознаки, стани (**-азм-**, **-ал-** I (**-іал-**, **-уал-**, **-але-**),

-анс-, -изм- (-ізм-, -їзм-), -ик- I (-ік-, -иц-, -иц-), -ин- I (-ін-, -їн-); опредметнені дії (-аж- (-яж-), -анс-, -ант- (-янт-, -іант-, -ян-), -аціј- (-яціј-, -уаціј-), -ик- I (-ік-, -иц-, -иц-), -ур- (-юр-)); збірність (-аж- (-яж-), -ат- I (-ят-), -ик- I (-ік-, -иц-, -иц-), -он- V). Нечисленими є групи із запозиченими суфіксами для номінації реалій живого світу та суспільно-політичних понять. Поміж іншомовними суфіксами є синонімічні, значна кількість яких застосована

для назв осіб за професією, родом діяльності, відношенням до певної дії, уподобанням. Також встановлено омографію, що мають відмінності у шляхах запозичення, потенціях реалізації значень, системи аломорфів (-из- I, -из- II, -ик- I, -ик- I, -ис- II, -ис- II, -ис- III тощо). Перспективу подальших розвідок вбачаємо у зверненні до менш уживаних чужомовних іменникових суфіксів, які так само унаочнюють особливості дериваційних процесів у мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова Л., Горчинська Л. Лінгвальний статус препозитивних та постпозитивних компонентів іншомовного походження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологія*. Вінниця, 2002. № 4. С. 86–90.
2. Волошина К. В. Про суфіксальну омонімію в іменникових неологізмах (на матеріалі сучасної української художньої прози). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2017. Вип. 44. С. 83–87.
3. Дутка О. Я. Грецькі та латинські запозичення у складі омонімів української мови. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. 2020. № 14. С. 46–52.
4. Кульчицький В. І. Суфіксація як спосіб словотвору англійської авіаційної термінології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. 2020. Вип. 2. С. 39–42.
5. Пономаренко С. Сучасна українська мова : Морфеміка. Дериватологія. Морфологія : навч. посібник. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 300 с.
6. Прадід Ю. Типологія творення найменувань жителів держав-членів ООН від їхніх назв. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»* : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2023. № 53. С. 73–85.
7. Сабліна С. В. Суфікс -тв(а) : походження й функції. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2021. Вип. 19, т. 1. С. 52–56.
8. Семенюк С. Запозичені форманти в іменниках з модифікаційним значенням жіночої статі (кінець XVIII – початок XXI ст.). *Українська мова*. 2009. № 2. С. 14–20.
9. Товкайло Т. І., Довбня Л. Е. Суфікс -ИК та його похідні в аспекті сучасного українського наголошування. *Trends in science and practice of today : Proceedings of the XXIX International Scientific and Practical Conference (July 26–29, 2022, Stockholm, Sweden)*. Stockholm, 2022. P. 238–241.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- ЕС – Селігей П. О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксодів в українській мові. Київ : Академперіодика, 2014. 324 с.
- СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
- СМ – Полюга Л. М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 448 с.

REFERENCES

1. Azarova, L., Horchynska, L. (2002). Lihvalnyi status prepozytyvnykh ta postpozytyvnykh komponentiv inshomovnoho pokhodzhennia [Linguistic status of prepositive and postpositive components of foreign origin]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Filolohiia*, 4, 86–90 [in Ukrainian].
2. Voloshyna, K. V. (2017). Pro sufiksialnu omonimiiu v imennykovykh neolohizmakh (na materialy suchasnoi ukrainskoi khudozhnoi prozy) [About suffixal homonymy in noun neologisms (on the material of modern Ukrainian literary prose)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*, 44, 83–87 [in Ukrainian].
3. Dutka, O. Ya. (2020). Hretski ta latynski zapozychennia u skladi omonimiv ukrainskoi movy [Greek and Latin borrowings in the homonyms of the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 14, 46–52 [in Ukrainian].
4. Kulchytskyi, V. I. (2020). Sufiksatsiia yak sposib slovotvoru anhliiskoi aviatsiinoi terminolohii [Suffixing as a method of word formation in English aviation terminology]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiia"*, 2, 39–42 [in Ukrainian].
5. Ponomarenko, S. (2017). Suchasna ukrainska mova: Morfemika. Deryvatolohiia. Morfonolohiia [Modern Ukrainian language: Morphemics. Derivatology. Morphology]. Mykolaiv: Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
6. Pradid, Yu. (2023). Typolohiia tvorennia naimenuvan zhyteliv derzhav derzhav-chleniv OON vid yikhnikh nazv [Typology of creation the names of the residents of the states of the UN from their names]. *Problemy humanitarnykh nauk: zb. nauk. prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filolohiia"*, 53, 73–85 [in Ukrainian].
7. Sablina, S. V. (2021). Sufiks -tv(a): pokhodzhennia y funksi [Suffix -tv(a): origin and functions]. *Zakarpatski filolohichni studii*, 19 (1), 52–56 [in Ukrainian].
8. Semeniuk, S. (2009). Zapozycheni formanty v imennykakh z modyfikatsiynym znachenniam zhinochoi stati (kinets XVIII – pochatok XXI st.) [Borrowed formants of nouns with a modificate meaning of female gender (end of the XVIIIth – beginning of the XXIth centuries)]. *Ukrainska mova*, 2, 14–20 [in Ukrainian].

9. Tovkailo, T. I., Dovbnia, L. E. (2022). Sufiks *-YK* ta yoho pokhidni v aspekti suchasnoho ukrainskoho naholoshuvannia [The suffix *-IK* and its derivatives in the aspect of modern Ukrainian accentuation]. *Trends in science and practice of today: Proceedings of the XXIX International Scientific and Practical Conference (July 26–29, 2022, Stockholm, Sweden)*. Stockholm, 238–241 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

EC – Selihei, P. O. (2014). *Etymolohichni slovnyk zapozychenykh sufiksiv i sufiksoidiv v ukrainskii movi* [Etymological dictionary of borrowed suffixes and suffixoids in the Ukrainian language]. Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].

СУМ – Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

CM – Poliuha, L. M. (2001). *Slovnyk ukrainskykh morfem* [Dictionary of Ukrainian morphemes]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

УДК 81'282

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.21.2024.2>

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЛІНГВАРІЮ ГОВІРКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Громко Т. В.

Національний університет «Одеська політехніка»

У статті досліджено семантичне поле в лінгварії говірки з метою розкриття його специфіки як лексичного рівня мовленнєвої системи. Методологічною основою дослідження був аналіз лексико-семантичних засад формування семантичних полів за лінгварієм говірки та параметричний аналіз одиниць говіркового мовлення. Основні тези роботи полягають у тому, що лексико-семантичне поле у говірці відтворює поняття, предмети чи функціональний збіг позначених явищ через гіперо-гіпонімічні складники. Центр та периферія поля співвіднесені з гіперсемою та контекстуальними значеннями відповідно. Одиниці поля утворюють безперервність лінгварію говірки як мовної системи та контактують з іншими семантичними полями. Результати дослідження засвідчують, що лексико-семантичне поле в говірці розширює семантичні групи за рахунок вузьколокальних лексичних говіркових одиниць, утверджуючи польову організацію говірки як мовної системи з мікросистемами.

У говірковому дискурсі семантичне поле складається з лексичних одиниць, які відображають схожість понять та характеризуються різноманітністю слів порівняно з літературним словником. Лексико-фразеологічний фонд утворює цілісне поле, поділене на макро-, під- та мікрополя, що надає системності мові. Польовий аналіз уможливує розуміння глибини семантики говірки, де значення мовних одиниць модифікують загальномовнопольове значення. У говірковому середовищі лексичне значення сформоване взаємозв'язком слів у межах семантичного поля та контекстом і відображає системну природу мовленнєвої реалізації реальності, охоплюючи семантичні та прагматичні аспекти, які можуть відрізнятися в різних говірках.

Висновки дослідження показують, що розуміння семантичного поля в лінгварії говірки сприяє кращому розкриттю специфіки мовної системи того чи того діалекту та виявленню зв'язків між мовною та позамовною реальністю. Це – важливий чинник для подальшого вивчення лінгвістичних особливостей говоріння та збагачення наукових даних у галузі діалектології та лексикології.

Ключові слова: мовна система, лінгварій, семантичне поле, говіркове мовлення, параметричний аналіз одиниць, моноговіркова дескрипція.

Hromko T. V. Semantic Field of the Idiom Linguarium: Theoretical Foundations. The article deals with the semantic field in the idiom linguarium in order to reveal its specificity as a lexical level of the speech system. The methodological basis of the study was the analysis of lexical and semantic foundations of semantic fields formation according to the idiom linguarium and parametric analysis of the idiom speech units. The main theses of the work are that the lexical-semantic field in the idiom reproduces concepts, objects or functional coincidence of the designated phenomena through hyper- hyponymic components. The centre and periphery of the field are defined as hypersemes and contextual meanings, respectively. The units of the field form the continuity of the idiom linguarium as a language system and are in contact with other semantic fields. The results of the study confirm that the lexical-semantic field in the idiom expands semantic groups at the expense of narrow-collective lexical dialect units. The lexical-semantic field in a dialect expands semantic groups at the expense of narrow-circle lexical idiom units, confirming the field organisation of the idiom as a language system with microsystems. In the idiom discourse, the semantic field consists of lexical units that reflect the similarity of concepts and are characterised by a variety of words compared to the literary vocabulary. The lexical and phraseological fund forms an integral field divided into macro-, sub- and micro-fields, which gives the language systematicity. The field analysis allows us to understand the depth of the dialect semantics, where the meanings of linguistic units modify the general field meaning. In the subdialect environment, lexical meaning is formed by the interconnection of words within the semantic field and the context, reflecting the systemic nature of the linguistic realisation of reality, including semantic and pragmatic aspects that may differ from one dialect to another. The conclusions of the study show that understanding the semantic field in the idiom linguarium contributes to a better disclosure of the specifics of the language system of a given dialect and to the identification of connections between linguistic and extra-linguistic reality. This is important for further study of the linguistic features of speaking and enrichment of scientific data in the field of dialectology and lexicology.

Key words: language system, linguarium, semantic field, idiom speech, parametric analysis of units, monosyllabic description.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Лексика, як складна сукупність слів у мові, завжди привертала увагу лінгвістів, що засвідчено численними широкоаспектними дослідженнями. Однією з актуальних проблем, яку

порушують науковці у своїх працях, є теоретичне осмислення лексико-семантичних полів у межах конкретного лінгварію як мовної системи. Сучасні зарубіжні дослідники, такі як Л. Вайсгеберг, Ф. Дорнзайф, А. Йолес, В. Порциг та інші, розглядають

лексико-семантичні поля як спосіб відображення дійсності через систему компонентів, співвідносних з ядром та периферією. Загалом же лінгвістичним терміном *семантичне поле* широко послуговуються для опису сукупності мовних одиниць, які об'єднані загальною семантичною ознакою [4].

Основоположником теорії про системний характер мови в цьому контексті вважають Й. Тріра. Він розробив принципи системного аналізу лексики та використав значний обсяг фактичного матеріалу у своїх дослідженнях. Теорія Й. Тріра [14] тісно пов'язана з концепцією В. Гумбольдта про внутрішню форму мови та ідеями Ф. де Соссюра щодо мовних значень (точніша спроба перекладу терміна – *мовних значеннєвостей* (переклад наш – *Т.Г.*)). За Й. Тріром, глобальну систему мови можна розділити на два паралельні види полів – поняттєві та словесні [14, 6]. Семантичне поле в системі мови вивчають у різних аспектах, включаючи лексичні, поняттєво-тематичні, синтаксичні, трансформаційні, граматичні, лексико-семантичні, словотвірні, фонологічні, морфосемантичні та паратактичні поля. Однак наявні лакуни в конкретизації терміна *семантичне поле* викликають певні вагання щодо вибору відповідного номену на основі огляду дефініції та моделювання семантичного поля в певній мовній системі – лінгварії. Одним зі способів такого увиразнення є функційно-семантичний аналіз, який дає змогу уточнити та систематизувати зв'язки між словами в мові залежно від їхніх функцій та семантичних властивостей. Такий аналіз допомагає виявити основні лінгвістичні закономірності та структурні особливості мови, а також розкриває внутрішній побуд мовної системи. Водночас дослідження семантичного поля уможливує використання більш точних та адекватних термінів у лінгвістичних дослідженнях, що сприяє розвитку науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні лінгвістичні студії засвідчують, що семантичне поле як концепт продовжує бути важливим для розуміння еволюції мови. Нові підходи до вивчення семантичних змін враховують як окремі слова, так і складні мовні конструкції. У своїх роботах сучасні мовознавці досліджують різні типи семантичних полів, які охоплюють природні, штучні та напівштучні категорії, що було вперше систематизовано такими вченими, як О. Потебня, Р. Мейер та Г. Іпсен.

Останні студії в цій площині, зокрема праці С. Денисової, підтверджують, що семантичне поле чітко структуроване і що в ньому ядерні одиниці мають високу детермінованість, а периферійні одиниці – більшу варіативність [3]. Класифікація та ранжування словесних одиниць у семантичному полі крізь призму ономазіологічного і семасіологічного підходів є важливим чинником для розуміння різних рівнів деталізації та емоційності. При цьому науково підтверджено релеванність семантичних полів у лінгвістиці з акцентуванням на їхній системності, структурі (її формує ядро і периферія), а також на ролі класифікації та ранжування мовних одиниць за різними семантичними й функційними характеристиками.

Українські мовознавці роблять спроби удокладнити позицію Й. Тріра. Зокрема, О. О. Селіванова розглядає семантичне поле як концептуально інтегровану систему різнорівневих мовних засобів, що виконують спільну функцію, актуалізуючи загальну методологію функціоналізму [11]; М. П. Кочерган визначає функціонально-семантичне поле як двосторонню одиницю, яка поєднує інваріантне значення з різними формальними засобами його вираження, підкреслюючи специфіку його побудови та функціонування у порівнюваних мовах [6]; власні досягнення, репрезентовані в наших попередніх працях, актуалізують польову організацію лексико-семантичного поля в говірці, що уможливує синхронічно оволодіти всім набором слів, представленим у колективному мовленні носіїв конкретного мовного угруповання [1; 2].

Формулювання мети і завдань статті. Метою пропонованої статті є дослідження специфіки представлення та організації лексико-семантичного поля в говірці як окремої мовної системи з акцентом на параметричному аналізі мовних одиниць у контексті їх взаємозв'язків та контекстуального використання. **Завданням** розвідки є розширення початків трактування теорії поля на матеріалі лінгварію говірки, а також розгляд методології параметричного аналізу лексико-семантичного поля за теорією Й. Тріра, що передбачає: окреслення специфіки лексико-семантичного поля в говірці на основі дескрипції лінгварію говірки; з'ясування значення мовних одиниць у межах їхньої взаємодії з іншими словами та контекстом; аналіз лексико-семантичного рівня говірки як мовної системи з використанням лінгвістичних методів; акцентування на важливості звернення до мовної практики реальних носіїв мови та мовних колективів у часі й просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Семантичне поле – це система, що дає змогу вивчати семантичні зміни в мові. Незважаючи на те, що теорія поля існує вже понад сто років, це не зменшує інтересу науковців до її вивчення. У кінці XIX – на початку XX століття зроблено значні відкриття щодо закономірностей семантичних зв'язків між мовними одиницями і системним характером лексики, про що писали такі вчені, як О. Потебня, Р. Мейер, Г. Іпсен та інші. Наприклад, Р. Мейер виділяє три основні типи семантичних полів: природні (назви рослин, тварин, частин тіла людини тощо), штучні та напівштучні (пов'язані з діяльністю людини у всіх сферах суспільного життя) [13, 105].

Семантичне поле в лінгвістиці описує сукупність мовних одиниць, які мають спільну ознаку або компонент значення. Початково ці структури включали тільки слова, але пізніше також враховували словосполучення та речення. До того ж термін *лексичне поле* дефінують як сукупність лексем, які мають спільні семантичні властивості та пов'язані з тією самою ситуацією. Наприклад, у тексті, що описує процес прибивання підков на конфермі, релевантним є лексичне поле, яке включає такі слова, як «кінь», «підкова», «копито», «конюшня», «коновоз», «конюх» та інші, що утворюють специфічну лексико-семантичну групу, яка має стосунок до описуваної ситуації.

Лінгвістичні дослідження узагальнюють основні характеристики семантичного поля, які передбачають системні зв'язки між ядерними та периферійними одиницями поля, взаємозв'язок між елементами поля та розуміння лексико-семантичного поля як структури з ядром і периферією, що, за висловлюванням С. Денисової, формується за принципом градації, де центр містить ознаки високої детермінованості, а периферія – явища з великим рівнем варіативності (див. [3, 6]).

Вважають, що одним з ключових чинників упорядкування лексико-семантичного поля є класифікація та ранжування словесних одиниць, які надають інформацію про той самий об'єкт, але з різним рівнем деталізації, емоційності та інших характеристик. Традиційно дослідження лексики в контексті польової організації проводять за двома напрямками: за ономасіологічним (за назвою) та семасіологічним (за семантикою слова) методами.

У мовознавстві використовують термін *поле* з різними значеннями, які можуть бути дещо довільними. У деяких дефініціях подано широкий перелік ознак семантичного поля, таких як обширність, цілісність, взаємовизначеність елементів тощо, що може здаватися надто розгорнутим. В інших визначеннях наголошено на уналеженні до поля слів зі спільним компонентом значення та різним граматичним значенням або на їхній стосунку з тією самою темою.

Функційно-семантичне поле є концептуальним утворенням, що описує групування граматичних та лексичних одиниць мови, які ґрунтуються на конкретній семантичній категорії [9, 222]. Воно також охоплює різнорівневі мовні засоби, які взаємодіють на основі спільної семантики. Семантична база поля відображає елементи універсального мисленнєвого змісту, детермінованого позамовною дійсністю та її рефлексією у свідомості людей. Отже, функційно-семантичне поле передбачає єдність між планом змісту, який представляє семантичну сутність, та планом вираження, що включає граматичні та лексичні засоби мови для передачі цієї семантики.

О. О. Селіванова розглядає функціоналізм як методологію та методику дослідження функційних аспектів мови. На її думку, студії крізь призму будь-яких функційних аспектів є певним функційним напрямом [11, 86]. Вивчення функцій мови може здійснюватися як у межах загальної методології, так і за допомогою конкретних методик. Дослідниця вказує, що «нині функційно-семантична категорія визначається як концептуально інтегрована система різнорівневих мовних та комунікативних засобів, здатних виконувати одну спільну функцію» [11, 98]. М. П. Кочерган переконаний, що функціонально-семантичне поле представляє двосторонню одиницю, яка поєднує інваріантне значення та ряд різноманітних (формально) засобів його вираження. «На відміну від семантичної категорії, функціонально-семантичне поле відображає специфічну побудову і специфічне функціонування семантичної категорії у порівнюваних мовах. Категоріальна ситуація – основа для парадигматичного узагальнення функціонально-семантичного поля. Це виражена різними засобами висловлення типова змістова структура,

що ґрунтується на певній граматичній категорії й утвореному нею в певній мові функціонально-семантичному полі і являє собою один з аспектів загальної ситуації, переданої висловленням, одну з категоріальних ознак» [6, 215]. Інакше кажучи, учений розглядає категоріальну ситуацію як основу парадигматичного бачення функціонально-семантичного поля. Для мовознавця саме таке поле відображає специфічну побудову та функціонування семантичної категорії у порівнюваних мовах. Таким чином, підхід О. О. Селіванової більше акцентує на загальному методологічному принципі дослідження функцій мови, тоді як підхід М. П. Кочергана конкретизує ці поняття через аналіз функціонально-семантичного поля у зіставлюваних мовах.

Методологія параметричного аналізу лексико-семантичного поля, за вказаними положеннями Й. Тріра, розглядає мову як систему, де значення слів залежить від їхнього контексту та взаємозв'язку з іншими словами. Згідно із цією теорією, лексика певного ідіому окремого періоду – це стала та відносно замкнена система, що складається зі слів з конкретним семантичним змістом, зумовленим контекстом їх використання та їхньою взаємодією з іншими словами.

У нашій попередній розвідці «Польова організація (лексико-семантичне поле) лінгварію говірки на основі дескрипції» [2] окреслено специфіку представлення лексико-семантичного поля в говірці як лексичного рівня лінгварію говірки. Така репрезентація опису фрагмента лінгварію як конкретної мовної системи дає змогу синхронічно оволодіти усім набором слів, представленим в колективному мовленні носіїв конкретного мовного угруповання. Адже мовленнєвий акт є народотворчим добром засобів, адекватних із загальною смисловою спрямованістю сформованого висловлення, а в цьому ракурсі семантичне поле лінгварію говірки (угруповання колективу мовців) трактуємо як певний спосіб «відображення системної організації словника окремої мовної системи» [2, 181].

Проведене нами дослідження говіркового мовлення, зокрема методологія та досвід моноідіомного дескрибування, викладені у праці «Методологія та досвід дескрипції говірки» [1], передбачає вивчення лексико-семантичного рівня говірки як мовної системи з використанням лінгвістичних методів аналізу мовних одиниць за текстовими даними. Такий підхід акцентує на важливості звернення до мовної практики реальних носіїв мови і мовних колективів у часі й просторі, а відтак у лінгвістиці актуалізують описові та ідеографічні методи дослідження усного мовлення, що одержує новий вектор систематизації вивчення окремих природних мовних систем, зокрема їхнього лексичного рівня. Особливістю студювання семантики говірки як мовної системи, тобто її лінгварію, є повнота використання лінгвістичних методів аналізу мовних і мовленнєвих одиниць на основі масиву текстових даних.

Вагоме значення має теоретичне осмислення лексико-семантичних полів у складі певного лінгварію як мовної системи [2]. Лексика говірки виступає як основний елемент її мовної системи і формує

найбільші лексико-семантичні поля. Семантичне поле говірки охоплює масив слів зі спільною семантичною ознакою.

Таким чином, у лінгвістичній науці термін *поле* використовують для опису сукупності мовних одиниць, які мають спільний зміст або формальні показники, відображаючи схожість у поняттях, об'єктах або функціях, тобто його елементи є маніфестаторами понятійних, предметних та функціональних відношень до позначуваних явищ. Термін *поле* може використовуватися для дескрибування групи лексичних одиниць, які мають спільний зміст або характеристики та орієнтовані на принцип вивчення лексики за «польовим» (рідко «полійним») підходом, тобто групування схожих за значенням або функцією слів. У цьому річизці актуалізовано метамовний (лінгвістичний) понятійний апарат: терміни *понятійне поле*, *семантичне поле* та *лексико-семантична група* відображають аспекти цього підходу і спрямовані на аналіз та класифікацію лексичних одиниць у мові з урахуванням їхніх взаємозв'язків та семантичних аспектів.

У контексті теорії поля семантичні ознаки поля поділяють на інтегральні та диференційні. *Інтегральна* семантична ознака визначає загальну семантику, притаманну кожному елементу поля, і відображає його найбільш загальне значення. Як інтегральна відносно членів поля, така ознака виявляється диференційною щодо суміжних полів. *Диференційна* семантична ознака характеризує конкретні відмінності між елементами поля або між полем і його суміжними областями.

Дослідниця О. О. Селіванова дефінує семантичне поле як «парадигматичне об'єднання лексичних одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення (архісеми)» [12, 281]. Елементи семантичного поля, на думку В. В. Левицького, співвідносяться за позамовними зв'язками та відношеннями [8, 212]. Звідси наукова інтерпретація семантичного поля як засобу відображення системної організації словника окремої мовної системи може бути аспектуальною і для дослідження говірки.

Оскільки семантичне поле є відображенням системної структури словника мови та дає змогу досліджувати семантичні зміни, аналіз лексики говірки в контексті польової організації може відтворити цей досвід у різних аспектах. Такими, на наш погляд, постають ономасіологічний та семасіологічний напрями, де лексико-семантичне поле трактують як окрему групу слів певної мовної системи – лінгварію. При цьому досвід дескрибування лінгварію говірки може бути показовим в плані вивчення організації словника мови і семантичних змін, адже може демонструвати її «автономність і специфічні ознаки» структури [12, 78].

Важливо відзначити, що семантичне поле говірки представляє групу лексичних одиниць, які мають спільність у значенні, відображаючи схожість понять, предметів чи функцій. У контексті говірки такі лексико-семантичні поля характеризуються самостійністю, оскільки лексика в усій її розмаїтості представлення в говірковому дискурсі певною мірою

є ширшим і/чи вужчим складом від літературного словника мови. Такі факти підтверджуються різноманітністю слів, які входять у різні поля. Наприклад, поле «Овочі» у говірці асоціюється із такими областями, як «Городництво», «Сільськогосподарські культури», «Будівлі для зберігання збіжжя», «Кулінарія», «Обряди» тощо. Зауважена В. М. Русанівським «єдність семантичного простору» [10, 92] може реально репрезентувати системну семантичну взаємодію та взаємозв'язок слів чи їхніх значень у говірковому лінгварії.

Увесь лексико-фразеологічний фонд як частина лінгварію говірки, тобто в усьому спектрі її дискурсу, утворює цілісне семантичне поле, яке ієрархічно поділяється на макрополя, підполя, та й далі до менших підполів та мікрополів. Така структура надає системності лексичному складу, визначаючи ієрархічну організацію мовної системи. У цих семантичних полях існують внутрішні системні зв'язки, що утворюють т. зв. семантичну мережу – для лінгвістів це система взаємозв'язків лінгварію. Інше бачення її має говірконосія: це сукупність понять, пов'язаних з іншими словами, які він має досвід здобувати все життя, і це дає можливість мовцеві (як члену мовного угруповання) усвідомлювати зв'язок між мовою та позамовною реальністю. Саме це «опосередковує погляд говірконосія як носія мови на екстралінгвістичну діяльність» [2, 179].

До основних характеристик семантичного поля належать: його ієрархічна організація, системність у побудові, взаємозв'язок між його складниками, відносна автономність у межах ієрархії, наявність динамічної співвіднесеності між континуальними та дискретними елементами внутрішнього мовленнєвого простору, антропоцентрична стратифікація та становлення її когнітивної бази мовців, які детально можуть бути описані у формі фрейму. Так, за характером та складом десигнаторів як складників розрізняють поля лексико- та фразеосемантичні, а також морфолого-синтаксичні, тобто граматичні. У сучасній лінгвістиці також виділяють асоціативні поля, які відображають внутрішньопольові зв'язки елементів (членів) поля з асоціативного підходу. На основі них вже постають аналізи мікрополів як певні, наприклад, морфологічні парадигми слів. Актуальними нам видаються також варіантні (синонімічні) та ідеографічні (тематичні) зводи слів у межах окремого лінгварію.

Польовий аналіз лексико-фразеологічного складу говірки відкриває більші можливості заглиблення в семантику її лінгварію. Інакше кажучи, окрім дескрибування, її мовна система науково інтерпретується на більш високому рівні – гіперлексичному. Це означає, що ми аналізуємо не окремі лексичні або фразеологічні значення, а групи номінативних одиниць як цілісні структури. Із цієї перспективи значення мовних одиниць говірки, які входять до поля, розглядають як модифікації т. зв. загальномовнопольового значення, тобто зміни або уточнення базового семантичного компонента в контексті конкретного говіркового середовища. Метамовне значення становить семантичну основу або базове значення, яке є спільним для всіх лексичних одиниць, що

входять до певного семантичного поля. Це основне значення відображає суть або концепт, який об'єднує всі слова чи фрази в мовному полі. Кожне слово або фраза робить свій внесок у розширення або специфікацію цього базового значення, але вони всі відображають ту саму загальну концепцію, що характеризує те чи те поле.

Склад та структуру лексичного значення слова у говірковому середовищі зумовлено взаємозв'язком цього слова з іншими словами в межах семантичного поля, а також контекстуальним значенням, якого воно набуває в площині поля. Це відображає системний характер відтворення реальності мовцями говірки. Особливості семантичних полів говірки оприявлено в різних аспектах. У деяких випадках область, реалізована лексичним полем, має універсальний характер, що означає загальне розуміння та оцінку цієї області між мовцями різних говірок. Водночас мовці різних говірок можуть по-різному сприймати та класифікувати її частини, інтерпретувати їх та надавати різних смислів. Ця особливість проявляється як у семантичних (сигніфікативних), так і прагматичних (конотативних) аспектах.

В іншому контексті говіркову особливість детермінує конкретний зміст. Тут сама предметна область відрізняється характерними рисами говіркової мови, яка функціонує поряд із літературною мовою та діалектами, а також взаємозамінністю мовних одиниць як складників поля, що визначає їхній зміст і використання. Об'єктом аналізу є семантичне поле, яке часто розглядають у мовознавстві як тематичну групу слів. На наш погляд, унікальність такого об'єднання елементів полягає не лише у відмові від традиційного бачення лексеми і її значення, а й у формальному вираженні лексеми (та й фраземи), – це і словоформи, словосполучення (дво- й багатоконпонентні), вирази, прагмати тощо. Об'єднання цих мовних одиниць за змістом може продемонструвати сутність парадигматичних зв'язків, оскільки денотативна спрямованість і віднесення усіх його складників до одного класу (наприклад, частина мови, граматична структура колоквіального чи фразеологічного профілю тощо) не є відображенням взаємозв'язків між реальними явищами. Особливо виразно ця взаємозалежність виявляється в ідеографічних блоках лексики «Рослинність», «Сільсько-господарські культури» тощо.

Для семантичного поля характерні такі риси, які відрізняють його від парадигми:

1. Семантичне поле – система неоднозначних відношень, що об'єднує гіперо-гіпонімію, синонімію та антонімію; тут кожна лексична одиниця може мати декілька значень і їх взаємовідношення складніше, ніж у парадигмі, де взаємозв'язки є однозначними та виражаються у формі синонімії, антонімії, гіперо-гіпонімії тощо, а кожна лексична одиниця має чітко визначені відношення з іншими.

2. Семантичне поле може включати лексичні одиниці з різною граматичною природою, серед іншого фразеологізми та лексико-граматичні структури. Парадигма, своєю чергою, становить групу граматично однорідних лексичних одиниць, таких як іменники, прикметники, дієслова.

3. Семантичне поле, особливо у своїх найвіддаленіших зонах від загального родового значення, відзначається тенденцією до зіткнення та перетинання з іншими полями, що приводить до формування суміжних синкретичних просторів. Парадигма на противагу цьому може існувати як відносно відокремлена лексико-семантична структура (детальніше див. [2, 181]).

Раніше проведені лінгвістичні аналізи в контексті опису говірки вказують на безперервність змін семантичних зв'язків у часі й просторі, що репрезентовано як складом лінгварію, так і лексичним вираженням, тобто системно-структурними мовними одиницями, які постійно зазнають еволюції та трансформації під впливом різноманітних соціокультурних факторів, таких як міграція, технологічний прогрес, зміни в політичній та економічній сферах та інші. Взаємозв'язки в семантичному полі є свідченням того, що лексична система лінгварію цього мовного угруповання, як і загальна система мови, відрізняється безперервністю семантичної інтеракції як мовленнєвого явища, що відображає живий і динамічний характер мови та її постійне адаптування до змін у соціокультурному середовищі.

Залежно від того, якими одиницями представлене семантичне поле, виокремлюють ряд структурних типів полів: лексичне поле – склад його формують поодинокі лексеми з повнозначних класів слів (іменники, дієприкметники, дієслова, прислівники і т. ін.): 'сніговий занос' *кучу'гур, за'нос, за'нес'ане, нава'лило, с'н'іжно, на'вал'но*; лексико-граматичні – словосполучення (наприклад, 'купівля товару' – прикметник + іменник: *гарний ба'зар', хо'роша тор'гоўл'а*, дієслово+іменникова словоформа: *роз'ібрат'на ба'зар'і, гре'бти то'вар, не з'ребуват'за ц'і'ну, не ди'вит'с'а ў зуби*) та лексико-словотвірні (слова однакового кореня: 'глибока яма' *коўт', коўт'о, коўт'обина, коўт'оїбина, коўт'обишче, коўт'обнути* тощо).

Вирізнення структурно-семантичних типів полів оперте на склад (формальне вираження) та значення лексичної одиниці: поля однотипного складу (які включають синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні семантичні поля) і синкретичні поля (з різнотипним складом), що мають гіперо-гіпонімічну структуру і заповнюються парадигмами – синонімічними, антонімічними тощо.

Усі виокремлені відмінності лексико-семантичного поля зводяться до концепції його як засобу відображення системної організації ідеографічного словника. У лінгвістиці вже йдеться про розроблення методології аналізу словника певного конкордансу, укладеного поліїним методом, яка дає змогу систематизувати обмежений фрагмент дійсності. У цілому термін *поле* описує систему елементів, які мають системні зв'язки та розміщені у структурі з ядром та периферією, де в ядрі найбільша концентрація ознак, а на периферії – менше. Межа між ядром та периферією допускає нечіткість у вираженні, а конститuentи поля можуть перетинатися, утворюючи зони поступових переходів. У межах лінгварію окремої говірки ця структура характеризується максимальною концентрацією ознак у ядрі та неповним

набором цих ознак на периферії, а також можливістю перетину конститuentів різних полів. Таким чином, семантичне поле за ідеографічними даними можна розглядати як певний інвентар елементів зі спільною семантикою та функцією, де межа між ядром і периферією може бути нечіткою і конститuentи поля можуть перетинатися, утворюючи зони поступових переходів.

У лінгвістиці вивчення говіркової лексики засвідчує неабияку складність системи мовних одиниць. Однією з ключових особливостей аналізу лексико-семантичних полів у говірці є врахування не лише загальноновживаної мовної лексики, але й специфічних, притаманних окремо локалізованим діалектам чи говіркам слів та фраз. Ця особливість підкреслює значущість розширення аналізу мовної системи на місцевий рівень, що сприяє більш повному розумінню та опису структури й організації такого типу лінгварію. Названий підхід дає можливість краще усвідомити мовні особливості певних регіонів та груп людей і окреслити їхній вплив на формування та функціонування лексичних одиниць у мовленні.

Лексико-семантичні поля в говірці відрізняються від аналогічних у загальній мові за наявністю в лінгварії лексики літературного та діалектного узусів – від загальноновживаних до вузьколокальних мовних та мовленнєвих одиниць. Ця відмінність полягає в тому, що в говірковому діалекті використовуються слова та вирази, що мають обмежене поширення і характерні для конкретного регіону чи групи людей. Таке включення доповнює загальну лексичну базу говірки, збагачуючи її семантичні можливості та різноманітність.

У межах конкретного лінгварію функційно-семантичне поле дефінують як спільне групування граматичних і лексичних одиниць, які ґрунтуються на конкретній семантичній категорії, а також на різних рівнях мовних засобів, що взаємодіють на основі спільної семантики. Семантична основа цього поля відтворює елементи універсального мисленнєвого змісту, зумовленого позамовною дійсністю та її відображенням у свідомості певного колективу мовців. Отже, у такому контексті функційно-семантичне поле визначає зв'язок між змістом і вираженням у мовній системі, що допомагає краще розуміти структуру мови та її функціонування.

Висновки та перспективи досліджень. Дослідження лексико-семантичних полів у говірці підкреслює важливість урахування специфічних

локальних слів як структури мовної системи, а також застосування теоретичних підходів для аналізу цих полів. Мовознавці розглядають лексико-семантичне поле як спосіб відображення дійсності і як систему з єдиним семантичним компонентом та структурно організованим співвідношенням між ядром і периферією. Концепцію поля використовують для опису сукупності мовних одиниць – слів, словосполучень та речень – зі спільним значенням. Компендіум лінгвістичних досліджень позиціонує його як систему з ядром і периферією, презентує класифікацію та ранжування словесних одиниць. Семантичне поле визначає зв'язок між змістом і вираженням у мовній системі, що сприяє кращому розумінню структури мови і її функціонування.

Лексичний склад говірки представляє впорядковану систему, яка відображає системні характеристики слів. Значущість теоретичного аналізу лексико-семантичних полів у межах лінгварію говірки полягає в позиціонуванні її лінгварію як складної мовної системи. Дослідження лексичного складу говірки в контексті полів дає змогу краще зрозуміти семантичну організацію словника та виявити його системні зв'язки. Такий підхід відкриває можливості для аналізу семантичних змін у мові та дослідження лексичних одиниць у певних аспектах, що сприяє розумінню мовної системи в цілому. Дослідження формування семантичних полів у говірці як мовної системи та аналіз мовних одиниць говіркового мовлення вказують на безмежні можливості їхніх властивостей, що виходять за межі синхронного аналізу мовного матеріалу. Як сукупність мовних і мовленнєвих одиниць лексико-семантичне поле лінгварію говірки становить відображення понять, предметів або функціонального збігу позначених явищ у вигляді її гіперо-гіпонімічних складників. Загальна семантика говірки як мовної системи визначається сукупністю семантичних полів, що вказує на багатство лінгварію в цілому.

Розгляд лексико-семантичного поля як сукупності мовних і мовленнєвих одиниць, які об'єднані спільністю змісту та формальністю способу відображення позначуваних предметів, явищ тощо, теоретично підтверджує організацію говірки як мовної системи, що формує окремі мікросистеми всередині неї. Особливість представлення лексико-семантичного поля в говірці полягає у включенні семантичних груп, що складаються не лише із загальнономовної лексики, а й з вузьколокальних говіркових одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громко Т. В. Методологія та досвід дескрипції говірки : монографія. Дніпро : Середняк Т. К., 2021. 452 с.
2. Громко Т. Польова організація (лексико-семантичне поле) лінгварію говірки на основі дескрипції. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 39. Т. 1. С. 178–183.
3. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту. 1996. 294 с.
4. Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць. *Мовознавство*. 1999. № 6. С. 32–46.
5. Канонік Н., Шкаровецька А. Наукові підходи до вивчення лексико-семантичних полів у лексико-семантичній системі сучасної англійської мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2015. № 4. С. 187–193.
6. Кочерган М. П. Теорія функціонально-семантичного поля і її застосування в зіставному мовознавстві. *Мовознавство*. 2015. № 4–5. С. 13–19.
7. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник. Вид. 2. Київ : Академія, 2008. 368 с.

8. Левицкий В. В. Семасиология. Винница : Новая Книга, 2006. 512 с.
9. Марчук Л. М. Семантичне поле : варіантність, функційність, проєкційність. *Термінологічний вісник* : зб. наук. праць / відп. ред. І. А. Казими́рова. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2023. Вип. 7. С. 222–231.
10. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ : Наукова думка, 1988. 240 с.
11. Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. 148 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
13. Meyer C. F. *Introducing English Linguistics*. Cambridge : University Press, 2009.
14. Trier J. *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts*. Heidelberg, 1931.

REFERENCES

1. Hromko, T. V. (2021). Metodolohiia ta dosvid deskryptsii hovirky [Methodology and experience of subdialect descriptions]: monohrafiia. Dnipro: Seredniak T. K. [in Ukrainian].
2. Hromko, T. (2021). Polova orhanizatsiia (leksyko-semantychnne pole) linhvarii hovirky na osnovi deskryptsii [Field organization (lexico-semantic field) of the subdialect linguarium on the basis of description]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 39 / 1, 178–183 [in Ukrainian].
3. Denysova, S. P. (1996). Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky [Typology of lexical semantics categories]. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho derzh. linhvistychnoho un-tu [in Ukrainian].
4. Zhaivoronok, V. V. (1999). Leksychna pidsystema movy i znachennia movnykh odynyt [The lexical subsystem of the language and the meaning of linguistic units]. *Movoznavstvo*, 6, 32–46 [in Ukrainian].
5. Kanonik, N. & Shkarovetska, A. (2015). Naukovi pidkhody do vyvchennia leksyko- semantychnykh poliv u leksyko-semantychnii systemi suchasnoi anhliiskoi movy [Scientific Approaches to the Learning of Lexico-Semantic Fields in the Lexico-Semantic System of Modern English]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 4, 187–193 [in Ukrainian].
6. Kocherhan, M. P. (2007). Teoriia funktsionalno-semantychnoho polia i yii zastosuvannia v zistavnomu movoznavstvi [The functional-semantic field theory and its implementation in contrastive linguistics]. *Movoznavstvo*, 4–5, 13–19 [in Ukrainian].
7. Kocherhan, M. P. (2008). Vstup do movoznavstva [Introduction to linguistics]: pidruchnyk. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
8. Levytskyi, V. V. (2006). Semasyolohiia [Semasiology]. Vynnytsa: Novaia Knyha, 2006 [in Ukrainian].
9. Marchuk, L. M. (2023). Semantychnne pole: variantnist, funktsiunist, proiektsiunist [Semantic field: variance, functionality, projection]. *Terminolohichnyi visnyk: zbirn. nauk. prats / vidp. red. I. A. Kazymyrova*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 7, 222–231 [in Ukrainian].
10. Rusanivskyi, V. M. (1988). Struktura leksychnoi i hramatychnoi semantyky [Structure of lexical and grammatical semantics]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. Selivanova, O. O. (1999). Aktualni napriamky suchasnoi linhvistyky (analitichnyi ohliad) [Current trends in modern linguistics (analytical review)]. Kyiv: Vyd-vo Ukrainkoho fitosotsiolohichnoho tsentru [in Ukrainian].
12. Selivanova, O. O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].
13. Meyer, C. F. (2009). *Introducing English Linguistics*. Cambridge: University Press.
14. Trier, J. (1931). *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes* Hdlb. Heidelberg: C. Winter.

ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ МАРКУСА ЗУЗАКА «КРАДІЙКА КНИЖОК»

Запухляк І. М., Табаран Д. О.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Статтю присвячено дослідженню граматичних трансформацій у перекладі з англійської мови на українську (автор перекладу – Наталія Гоїн) тексту роману Маркуса Зузака «Крадійка книжок». У результаті аналізу 60 граматичних трансформацій у перекладі Наталії Гоїн тексту роману М. Зузака «Крадійка книжок», одержаних методом суцільної вибірки, виявлено п'ять видів цих трансформацій.

Під час аналізу, окрім методів суцільної вибірки, аналізу та синтезу, використано також метод компонентного аналізу, який дав змогу вивчити семний набір досліджуваних мовних одиниць, та метод кількісних підрахунків, який уможливив виявити кількісні параметри об'єкта дослідження з метою створити підґрунтя для подальших висновків, які мають якісний характер.

Аналіз граматичних трансформацій у перекладі Наталії Гоїн роману «Крадійка книжок» засвідчує, що заміна частин мови та заміна частин речення, а також перестановка є найчастотнішими граматичними трансформаціями, використовуваними для вирішення граматичних викликів між двома мовами. Оскільки англійська та українська мови різноструктурні і в кожній з них є граматичні явища, які не притаманні іншій мові, перекладачка вдавалася до різноманітних способів, аби компенсувати лакунарність таких явищ. Найчастіше заміна частин застосовувалася при перекладі герундіальних конструкцій, а також інфінітивних та дієприкметникових зворотів, дослівний переклад яких не відображав би природне вживання української мови.

Результати аналізу вказують на те, що граматичні трансформації використовуються здебільшого для забезпечення точності та структурної відповідності між оригіналом та перекладом. Висловлено припущення, що використання граматичних перекладацьких трансформацій зумовлено різноструктурністю англійської та української мов, тому перекладачка змушена адаптувати оригінальний текст до правил уживання цільової мови, відображаючи при цьому авторський задум та його особистий стиль письма.

Ключові слова: переклад, заміна частин мови, заміна членів речення, перестановка, членування, об'єднання.

Zapukhliak I. M. Tabaran D. O. Grammatical Transformations in the Translation of the Novel "The Book Thief" by Markus Zusak. The article dwells upon the grammatical transformations used by Natalia Goin in her translation of the novel "The Book Thief" by Markus Zusak from the English into the Ukrainian language. The topicality of the article is stipulated by insufficient attention of the scientists to the problems of the adequate translation from the English into the Ukrainian language. The goal of the article is to define and describe the grammatical transformations used by Natalia Goin and to classify them. 60 grammatical transformations are in the focus of the article.

The research resorts to such research methods as a continuous sampling method, methods of analysis and synthesis and a descriptive method. The result of the study is the identification of the grammatical transformations in Natalia Goin's translation of the novel "The Book Thief" by Markus Zusak. It may be stated that parts of speech replacement, parts of a sentence replacement, as well as permutation, are the most frequent grammatical transformations. Since the English and Ukrainian languages have different grammatical structures and each of them has grammatical phenomena that are not typical for the other language, the translator uses different methods to compensate for the lack of such phenomena. Most often, the parts of speech replacements were used while translating gerundial constructions, as well as infinitive and participial phrases, the literal translation of which would not reflect the natural use of the Ukrainian language. The results of the analysis indicate that grammatical transformations are used mostly to ensure accuracy and structural correspondence between the original text and the translation. It can be assumed that the use of grammatical translation transformations is due to the structural diversity of the English and Ukrainian languages, so the translator has to adapt the original text to the grammatical rules of the translated language, while reflecting the author's intention and his personal writing style.

Key words: translation, parts of speech replacement, parts of a sentence replacement, permutation, fragmentation, integration.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Бурхливий розвиток книгодрукарства в сучасній Україні спровокував появу не тільки різноманітних українськомовних творів різних жанрів, а й потребу в перекладній літературі. Оскільки далекоспоріднені мови можуть мати значні відмінності у структурі мов та мовних картинах світу, проблеми перекладу стають

дедалі актуальнішими. Граматичні трансформації в перекладі роману Маркуса Зузака «Крадійка книжок» з англійської мови на українську, який здійснила Наталія Гоїн, ще не були предметом розлогої лінгвістичної розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, присвячені складнощам перекладу, не поодинокі на сучасному етапі розвитку лінгвістики.

Зокрема, Н. Глушаниця, Н. Білоус, О. Войтович [1], А. Задорожна [2] торкаються проблем використання перекладацьких трансформацій задля досягнення адекватності перекладу, І. Микитюк та А. Атітян зосереджуються на перекладацьких трансформаціях у процесі відтворення емоційно-оцінної лексики в аудіовізуальному перекладі серіалу «Бріджертони» [9], Н. Ставчук фокусується на аналізі трансформацій у перекладі мовних одиниць і конструкцій з емоційно-експресивним забарвленням на матеріалі творів Рея Бредбері [12] та ін. Відомі також розвідки, присвячені аналізу граматичних трансформацій, серед іншого й з'ясуванню особливостей застосування граматичних трансформацій у процесі перекладу англійського художнього твору [10; 13].

Формулювання мети і завдань статті. Мета розвідки – дослідити граматичні трансформації у перекладі з англійської мови на українську (переклад Наталії Гоїн) тексту роману Маркуса Зузака «Крадійка книжок». Сформульована мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати теоретичну базу, присвячену дослідженню перекладацьких трансформацій, розглянути типи та класифікації їх; з'ясувати підходи до визначення терміна *граматичні перекладацькі трансформації* та окреслити їхні засади; категоризувати граматичні перекладацькі трансформації, використані Наталею Гоїн у перекладі твору Маркуса Зузака «Крадійка книжок».

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація – основа більшості прийомів перекладу, яка полягає в зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі [5, 33]. Наразі відомо багато класифікацій перекладацьких трансформацій. За характером відхилення від міжмовних відповідностей серед перекладацьких трансформацій виокремлюють: 1) морфологічні, що полягають у заміні однієї категоріальної форми іншими або декількома; 2) синтаксичні, тобто зміна синтаксичної функції слів і словосполучень; 3) стилістичні, сутність яких у зміні стилістичного забарвлення відрізка тексту; 4) семантичні, тобто зміна не тільки форми вираження змісту, але й самого змісту, а саме тих ознак, за допомогою яких описана ситуація; 5) змішані, тобто поєднання лексико-семантичних та синтаксично-морфологічних [5, 56].

На думку О. Селіванової, перекладацькі трансформації умовно поділяють на формальні, формально-змістові, зумовлені специфікою мовних систем оригінального та перекладного текстів, а також контекстуальними та прагматичними факторами, та прагматичні; останні є також формально-змістовими [11, 458].

На сьогодні немає ні єдиного загальноприйнятого підходу до перекладацьких трансформацій, ні сталого переліку їхніх підвидів. За І. Корунцем, граматичні трансформації охоплюють такі основні види перетворень, як: перестановка; заміна членів речення; заміна частин мови; членування і об'єднання речень [6, 282]. На противагу цьому

С. Максимов вирізняє: переміщення, що означає зміну порядку слів та словосполучень, граматичні заміни, додавання та пропуски [8, 38–92]. У пропонуваній розвідці за основу вибрано класифікацію, яку запропонував І. Корунець.

Найчисленнішою групою граматичних трансформацій в аналізованому тексті є **заміна частин мови**, яка налічує 21 трансформацію, що становить 35% аналізованих одиниць. Заміна – це метод спостереження за мовними фактами, що полягає в підстановці різних мовних одиниць в однаковому оточенні для з'ясування їхнього співвідношення [13, 232], напр.: “*And he's fast,*” said Liesel” (2, 102) – «*А ще він швидко бігає, – докинула Лізел*» (1, 117). У вказаному прикладі прикметник в англійській мові замінений дієсловом в українській мові, який характеризується прислівником.

Найпоширенішим видом граматичної трансформації при перекладі з англійської мови на українську є заміна простого речення складним. Тому всі англійські речення, що містять герундіальні, інфінітивні та дієприкметникові комплекси, перекладаються на українську мову складнопідрядними реченнями, напр.: *Books and paper and other material would slide or tumble down, only to be thrown back onto the pile* (2, 73) – *Книжки, газети та інші речі сповзали або падали додолу, а їх підбирали і знову кидали на купу* (1, 80). Вказане явище може бути ілюстроване і таким реченням: “*They were only humans, playing in the snow, in a house*” (2, 213) – *Зрештою, вони звичайнісінькі люди, що тішаються снігом у підвалі* (1, 227). У цьому випадку використано трансформацію заміни частини речення для вираження аналогічної ідеї в українському перекладі, що дає змогу точно передати сенс оригіналу з послугоюванням відповідною граматичною конструкцією українською мовою. Замінятися можуть не лише граматичні конструкції, не притаманні цільовій мові, напр.: *She loved her papa, Hans Hubermann, and even her foster mother, despite the abuses and verbal assaults* (2, 58) – *Вона любила тата, Ганса Губерманна, і навіть прийомну маму, хоча та й розсипалася прокльонами і лайливими словами* (1, 124). У наведеному прикладі використано заміну: замість іменникових фраз використано підрядне речення, що можна було б пояснити більш звичною конструкцією для української мови.

Досить численними є також **заміни членів речення** в українському перекладі. Виявлено 15 таких трансформацій, що становить 25%. Оригінальне речення *Hans reserved a special respect for cigarette butts, still burning as they whistled by* (2, 291) перекладено українською мовою як *Його особливу повагу заслужили недопалки, які ще горіли, пролітаючи повз* (1, 329), де присудок *whistled by* трансформовано в перекладі в дієприслівниковий зворот *пролітаючи повз*. Ця трансформація уможливила зберегти сенс та емоційне забарвлення опису, але репрезентована іншою граматичною конструкцією для передачі цього смислу в українській мові. Такий підхід може бути виправданим, оскільки українська мова має власні конструкції для вираження аналогічних ідей.

Особливий характер трансформацій увиразнено, коли просте речення оригіналу передається складно-підрядним реченням перекладу, напр.: *She held it all the way along Munich Street, to the Bahnhof* (2, 286) – *І не випускала її всю дорогу по Мюнхенській вулиці, доки вони не дійшли до вокзалу* (2, 310).

Зміни змісту перекладного речення стають ще більш очевидними за умови переходу від підрядного зв'язку до безсполучникового або сурядного, напр.: *But it didn't matter that he read slowly* (2, 43) – *Нехай він і читав повільно – це не мало жодного значення* (1, 47). У прикладі спостерігаються зміни в структурі та змісті перекладу при переході від англійської версії, у якій використано підрядний зв'язок, до української. Така трансформація впливає на спосіб подання інформації та структуру висловлення, пристосовуючи його до мовних особливостей української мови.

Перестановка – це зміна в перекладі розташування (послідовності) мовних одиниць, що відповідають мовним елементам оригіналу [7, 282]. Перестановки можуть зазнавати слова, словосполучення, частини складного речення, самостійні речення в системі цілого тексту. Найбільш частотними перестановками членів речення є зміна порядку слів, напр.: *In fact, probably the only thing that stopped her was the twitchingly pathetic, grinning face of Tommy Müller* (2, 53) – *Зреютою, чи не єдиним, що її зупинило, було вишкірене обличчя Томмі Мюллера, яке жалюгідно посмикувалося* (1, 59).

Перестановка може бути зумовлена різними причинами, зокрема розбіжностями в граматичній структурі двох мов, особливостями комунікативного членування висловлювань, а також вимогами стилю.

Членування речення актуальне тоді, коли одне складне речення перетворюється в низку двох або більше речень. Речення розбивають на кілька менших, тому що це сприяє кращому розумінню тексту, оскільки читачеві буває важко орієнтуватися в логіко-сміслових зв'язках компонентів таких складних речень [4]. Ілюстрацією такого членування може бути: *Two weeks to change the world, and fourteen days to ruin it* (2, 262) – *Два тижні – і світ зміниться. Чотирнадцять днів – і світ розлетиться на друзки* (1, 286).

У запропонованому прикладі підрядне речення оригіналу розділене на два речення у перекладі, що спрощує читання тексту і розуміння його смислу. Застосування трансформації членування допомагає зберегти структурну цілісність тексту, зменшує ймовірність інформаційних втрат та робить переклад ширшим. У такий спосіб читач легше сприймає інформацію та швидше розуміє контекст. Сказане можна проілюструвати й таким прикладом: *They were glued down, every last one of them. A packet of souls* (2, 13) – *Приклеєні до землі. Всі до одного. Сила-силенна душі* (1, 10).

Цей прийом є ефективним інструментом для підтримання автентичності оригіналу та передачі його ідіоматичного виразу в перекладі.

Об'єднання початкових речень в одне перекладне за допомогою сурядності відбувається переважно тоді, коли вони значною мірою семантично пов'язані, пор.: *Her hair was a close enough brand of German brand. She had dangerous eyes*

(2, 23) – *Кольором її волосся майже не відрізнялося від білявого німецького сорту, але в неї були небезпечні очі* (2, 21). Сурядне об'єднання можливе значною мірою за рахунок спільності суб'єктів, які можуть бути формальними або логічними. Об'єднання цих суб'єктів в одній структурі дає змогу уникнути втрати інформації, особливо в контексті спільних тем, напр.: *It didn't help that the Knoller's owner, Dieter Westheimer, gave them free drinks* (2, 284) – *Та це й власник «Кноллера» Дітер Вестгаймер наливав їм задарма* (1, 306). Використання об'єднаної підрядності також підсилює логічність викладу, напр.: *The white page was suddenly written in another tongue. It didn't help that tears were now forming in her eyes* (2, 52) – *Зненацька виявилось, що білий аркуш списаний невідомою мовою, і сльози, що брили в очах, лише заважали...* (1, 57).

Аналіз розглянутих речень виявив, що перерозподіл міжфразових зв'язків під час перекладу здебільшого відрізняється від структури, характерної для оригінальної мови, і акцентує на вираженні паратактичних відношень. Об'єднанням раніше відокремлених явищ створюється спільний контекст. В одних випадках різні явища зливаються в єдине ціле, в інших ціле, що складається з різних компонентів, при перекладі передається різними реченнями, які полегшують сприйняття цього явища. Перетворення в основному зумовлене потребою забезпечити «велику синтаксичну та семантичну цілісність тексту та окремими стилістичними міркуваннями» [3, 260].

Кількісний аналіз граматичних трансформацій в аналізованому творі проілюстровано у Таблиці 1.

Таблиця 1

Номер	Трансформація	Кількість	Відсотки
1	Заміна частин мови	21	35%
2	Заміна членів речення	15	25%
3	Перестановка	9	15%
4	Членування	8	13,33%
5	Об'єднання	7	11,67%
Разом		60	100%

Висновки та перспективи досліджень. У результаті аналізу граматичних трансформацій виявлено, що заміна частин мови займає провідну позицію серед лексичних трансформацій, становлячи 35% від загальної кількості аналізованих одиниць. Це свідчить про те, що перекладач часто вдається до заміни частин мови для збагачення мовлення та надання тексту більшої експресивності. Другим за популярністю видом трансформації є заміна членів речення, яка становить 25%. Ця трансформація використовується для структурної різноманітності та акцентуації різних аспектів інформації. Перестановка, членування та об'єднання – відповідно 15%, 13,33%, та 11,67% – відіграють меншу, але також значущу роль у формуванні структури тексту. Вони допомагають покращити логічний порядок висловлювань та надають тексту більшої чіткості. Перспективним видається дослідження лексичних трансформацій у творі Маркуса Зуака «Крадійка книжок» в інтерпретації Наталії Гоїн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глушаниця Н., Білоус Н., Войтович О. Перекладацькі трансформації як спосіб адекватного перекладу текстів військової тематики. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 12 (18). С. 836–848.
2. Задорожна А. Перекладацькі трансформації як засіб досягнення еквівалентності перекладу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Т. 2, № 27. С. 57–63.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова Книга, 2004. 560 с.
4. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ : Вища школа, 1982. 345 с.
5. Корунець І. В. Біля витоків українського перекладознавства. Вінниця : Нова Книга, 2008. 512 с.
6. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 512 с.
7. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2003. 360 с.
8. Максимів С. Є. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету перекладачів та факультету заочного та вечірнього навчання : навч. посібник. Київ : Ленвіт, 2006. 157 с.
9. Микитюк І. М., Атіян А. І. Перекладацькі трансформації у процесі відтворення емоційно-оцінної лексики в аудіовізуальному перекладі серіалу «Бріджертони». *Молодий вчений*. 2021. № 7 (95). С. 72–77.
10. Остапенко С. А. Особливості застосування граматичних трансформацій у процесі перекладу англійського художнього твору українською та російською мовами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Філологія»*, 2017. Вип. 26 (2). С. 113–115.
11. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові : монографічне видання. Черкаси : Видавець Ю. А. Чабаненко, 2012. 487 с.
12. Ставчук Н. В. Аналіз трансформацій у перекладі мовних одиниць і конструкцій із емоційно-експресивним забарвленням (на матеріалі творів Рея Бредбері). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2021. № 1. Т. 32 (71). С. 291–295.
13. Шишко А. В., Луканська Г. А. Граматичні трансформації в художньому перекладі. *Мова та мовлення : фундаментальні парадигми розвитку* : монографія / за ред. Т. В. Калинюк, Т. В. Бондарчук. Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня «Рута», 2021. С. 232–242.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Зусак М. Крадійка книжок / пер. з англ. Н. Гоїн. Київ : KM Publishing, 2015. 416 с.
2. Zusak M. The Book Thief. Uxbridge Road, London, 2007. 389 p.

REFERENCES

1. Hlushanytsia, N., Bilous, N., Voitovych, O. (2023). Perekladatski transformatsii yak sposib adekvatnoho perekladu tekstiv viiskovoi tematyky [Translation transformations as means of adequate translation of military texts]. *Aktualni pytannia u suchasni nauky*, 12 (18), 836–848 [in Ukrainian].
2. Zadorozhna, A. (2020). Perekladatski transformatsii yak zasib dosiahnennia ekvivalentnosti perekladu [Translation of English scientific and technical literature. Grammatical difficulties, lexical, terminological and genre-stylistic problems]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 27 (2), 57–63 [in Ukrainian].
3. Karaban, V. I. (2004) Pereklad anhliiskoi naukovoї i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
4. Koptilov, V. V. (1982). Teoriia i praktyka perekladu [Theory and practice of translation]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
5. Korunets, I. V. (2008). Bilia vytokiv ukrainskoho perekladoznavstva [Near the origins of Ukrainian translation studies]. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
6. Korunets, I. V. (2008). Vstup do perekladoznavstva [Introduction to translation studies]: pidruchnyk. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
7. Korunets, I. V. (2003). Teoriia i praktyka perekladu (aspektnyi pereklad) [Theory and practice of translation (aspect translation)]: pidruchnyk. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
8. Maksimov, S. Ye. (2006). Praktychnyi kurs perekladu (anhliiska ta ukrainska movy). Teoriia ta praktyka perekladatskoho analizu tekstu dlia studentiv fakultetu perekladachiv ta fakultetu zaochnoho ta vechirnogo navchannia [Theory and practice of translation text analysis for students of the faculty of translators and the faculty of correspondence and evening studies]: navch. posibnyk. Kyiv: Levint [in Ukrainian].
9. Mykytiuk, I. M., Atitian, A. I. (2021). Perekladatski transformatsii u protsesi vidtvorennia emotsiino-otsinnoi leksyky v audiovizualnomu perekladі serialu “Bridzhertony” [Translation transformations in the process of emotional evaluative vocabulary rendering in audiovisual translation of a drama series “Bridgerton”]. *Molodyi vchenyi*, 7 (95), 72–77 [in Ukrainian].
10. Ostapenko, S. A. (2023). Osoblyvosti zastosuvannia hramatychnykh transformatsii u protsesi perekladu anhliiskoho khudozhnogo tvoruk ukrainskoiu ta rosiiskoiu movamy [Peculiarities of using grammatical transformations in the process of translating an English literary work into Ukrainian and Russian]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: “Filolohiia”*, 26 (2), 113–115 [in Ukrainian].
11. Selivanova, O. O. (2012). Svit svidomosti v movi. Mir soznaniia v yazyky [The world of consciousness in language]: monografichne vydannia. Cherkasy: Vydavets Yu. A. Chabanenko [in Ukrainian].
12. Stavchuk, N. V. (2021). Analiz transformatsii u perekladі movnykh odynyt i konstruktii iz emotsiino-ekspresyvnym zabarvleniam (na materialі tvoriv Reia Bredberi) [Analysis of transformations in the translation of language units and

constructions with emotional and expressive coloring (based on the works of Ray Bradbury)]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho*. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka, 32 (71) / 1, 291–295 [in Ukrainian].

13. Shyshko, A. V., Lukanska, H. A. (2021). Hramatychni transformatsii v khudozhnomu perekladi. *Mova ta movlennia: fundamentalni paradyhmy rozvytku* [Grammatical transformations in literary translation. Language and speech: fundamental paradigms of development]: monohrafiia / za red. T. V. Kalyniuk, T. V. Bondarchuk. Kamianets-Podilskyi: TOV Drukarnia "Ruta", 232–242 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Zuzak, M. (2015). *Kradiika knyzhok* [The Book Thief] / per. z anhl. N. Hoin. Kyiv: KM Publishing [in Ukrainian].
2. Zusak, M. (2007). *The Book Thief*. Uxbridge Road, London.

УДК 811.161.2'367.625'373.611

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.21.2024.4>

РЕЛЕВАНТНІСТЬ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ МИСЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЇХНЬОЇ СЛОВОТВІРНОЇ СПРОМОЖНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Кушлик О. П., Соляр Д. П.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У пропонованій статті увагу зосереджено на засадах систематизування дієслів із семантикою мисленневої діяльності в українській мові. Передусім акцентовано на важливості вибору оптимального варіанта систематизування фактичного матеріалу для вивчення тих чи тих словотвірних явищ. Установлено обсяг відомих у лінгвоукраїністиці термінів на позначення дієслів мисленневої діяльності, опрацьовано дефініції цих термінів і обґрунтовано вибір одного з них.

Докладно, з опертям на засади та особливості категоризації позамовної дійсності проаналізовано запропоновані різними авторами варіанти лексико-семантичної класифікації дієслів мисленневої діяльності, параметризовано їхні кількісні і якісні показники. Матеріал описано в ієрархічному порядку: спершу увагу приділено варіантам класифікації, які засвідчують результати досліджень, у яких опрацьовано названу лексико-семантичну групу слів безпосередньо, потім розглянуто варіанти систематизування дієслів, автори яких заторкували проблему функціонування в мовленні аналізованої групи дієслів опосередковано – скажімо, з урахуванням їхнього категорійного статусу (дієслова дії, процесу чи стану), наявності / відсутності певної диференційної семи, установлення валентної рамки тощо, і, нарешті, тоді з'ясовано специфіку структурування аналізованої групи слів, які згадані принагідно, у процесі порушення інших лінгвістичних питань.

На основі зробленого огляду наведених класифікацій, а також з опертям на потреби систематизування матеріалу, детерміновані подальшим аналізом дієслів мисленневої діяльності – на предмет установлення їхньої словотвірної спроможності, дійдено висновку щодо вирізнення дієслів тих лексико-семантичних груп, стосовно яких більшість мовознавців виявили однотайність. Це – дієслова, що позначають власне процес мислення, операції розумової діяльності, а також процеси творчої діяльності людини. Водночас наголошено, що для з'ясування словотвірної активності дієслів мисленневої діяльності релевантним є похідність / непохідність основи, яку репрезентує те чи те дієслово, а для похідних основ, окрім цього, ще й спосіб творення вербатива, який слугуватиме вершиною словотвірної парадигми, словотворчий засіб, за допомогою якого він постав, а також його категорійна співвіднесеність (з дієсловами на позначення дії, процесу чи стану).

Установлення словопороджувальної здатності дієслів із семантикою мисленневої діяльності, що відповідає основоцентричному підходу до аналізу різних словотвірних явищ, є одним з етапів простеження такої здатності дієслів української мови зокрема і всієї мотивувальної бази сучасної української літературної мови загалом.

Ключові слова: дієслова мисленневої діяльності, лексико-семантична група дієслів, словотвірнопарадигматичний підхід, словотвірна парадигма, словотвірна спроможність, словотвірний потенціал, основоцентричний підхід, твірна основа.

Kushlyk O. P., Soliar D. P. Relevance of systematizing verbs with the semantics of thinking activity for determining their word-forming capacity in the Ukrainian language. The proposed article focuses on the principles of systematizing verbs with the semantics of thinking activity in the Ukrainian language. Primarily, the article emphasizes the importance of choosing the best option for systematizing the factual material for studying certain word-formation phenomena. The author determines the scope of terms known in linguo-Ukrainian studies to denote verbs of thinking activity, examines the definitions of these terms and opts for one of them. The article thoroughly analyzes the variants of lexical and semantic classification of verbs of thinking activity proposed by different researchers, parameterizes their quantitative and qualitative indicators. The material is described in a hierarchical order: first, we pay attention to the classification variants proving the results of the studies that addressed the above lexical-semantic group of words directly, then we consider variants of verb systematization, whose authors touched upon the problem of functioning of the analyzed group of verbs in speech indirectly – for example, based on their categorial status (verbs of action, process, or state), presence/absence of a certain differential seme, establishment of a valence frame, etc., and finally, we clarify the specifics of structuring the analyzed group of words mentioned incidentally in the process of raising other linguistic issues.

Based on the overview of the above classifications, as well as on the needs to systematize the material, determined by the further analysis of verbs of thinking activity - to determine their word-formation capacity, we conclude about the verbs of those lexical and semantic groups on which most linguists are unanimous. These are verbs that denote the very process of thinking, mental operations, as well as human creative activity processes. At the same time, it is emphasized that in order to clarify the word-formation capacity of verbs of thinking activity, the derivativity/non-derivativity of the base represented by a particular verb is relevant, and for derivative bases, apart from this, it is also the method of creating a verbativ that will serve as the top of the word-formation paradigm, the word-forming means by which it appeared, as well as its categorial correlation (with verbs denoting action, process or state).

Determining the word-forming capacity of verbs with the semantics of thinking activity, which corresponds to the base-centered approach to analyzing various word-forming phenomena, is a stage of tracing such capacity of Ukrainian verbs in particular and the entire motivational base of the modern Ukrainian literary language in general.

Key words: *verbs of thinking activity, lexico-semantic group of verbs, word-formation paradigmatic approach, word-formation paradigm, word-formation capacity, word-formation potential, stem-centered approach, stem.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Дослідження словотвірного потенціалу дієслів української мови як одного з центральних класів слів останніми десятиліттями все частіше і частіше зацікавлює дериватологів, що зумовлено нагальною потребою обстежити всю мотивувальну базу сучасної української літературної мови на предмет визначення словопороджувальної здатності її елементів. Результати такого обстеження, реалізованого в межах основоцентричного підходу розвитку дериватології, що передбачає аналіз словотвірних процесів, механізмів, способів з опертям на твірну основу як типологізувальний чинник, на думку В. Грещука, мали б доповнити результати, одержані внаслідок аналізу всіх цих явищ крізь призму формантоцентричного аспекту, і в комплексі відобразити всю складність словотвірної системи сучасної української мови [7, 7].

Планомірне вивчення словотвірної спроможності тієї чи тієї групи слів, сформованої на основі актуального для певного дослідження критерію, забезпечує використання вже усталеного в українській дериватології словотвірнопарадигматичного механізму до аналізу їх, який охоплює: *виокремлення словотвірної парадигми* як сукупності дериватів, безпосередньо мотивованих тією самою твірною основою [39, 140], або сукупності дериватів, безпосередньо мотивованих тією самою твірною основою, що перебувають на одному такті деривації (чи на одному ступені похідності) [16, 8; 7, 16; 17, 619; 37, 231; 21, 32], або ж мікросистеми дериватів одного ступеня творення, об'єднаних тотожністю твірної основи і протиставлених словотвірними формантами [3, 29], або й сукупності похідних з однаковим категорійним словотвірним значенням [35, 56]; *структурування* всіх дериватів морфологічними зонами; *установлення* в межах кожної морфологічної зони континууму семантичних позицій, які здатні реалізувати ті чи ті деривати; *з'ясування* арсеналу словотвірних засобів для реалізації конкретної семантичної позиції; *простеження* здатності дериватів розвивати додаткові семантичні відтінки як результат подальшого розвитку семантичної структури слова тощо.

Важливим підготовчим етапом безпосереднього застосування словотвірнопарадигматичного підходу до вибраної групи слів є належне систематизування фактичного матеріалу для опису, що сприятиме: по-перше, інвентаризації аналізованих одиниць; по-друге, простеженню відмінностей у семантиці; по-третє, протиставленню в межах однієї лексико-семантичної групи одиниць з непохідними і похідними основами з подальшим параметризуванням словопороджувальної здатності тих і тих; по-четверте, окресленню чинників, які активізують чи, навпаки, сповільнюють словотвірний процес; по-п'яте, прогнозуванню можливого творення інших дериватів за встановленими словотвірними моделями.

Щодо систематизування дієслів як вершини словотвірних парадигм, то, як засвідчують вже виконані в лінгвоукраїністиці дослідження, намічено два різні вектори: упорядкування за лексико-семантичним принципом і за структурно-семантичним принципом. Різновекторність тут є відносною, позаяк акцентує власне на напрямі провадження аналізу, бо в результаті, згідно з концепцією, дослідження, виконані за різними векторами, передбачають розгляд тих самих питань лише на іншому етапі. Опертя на систематизацію вершинних дієслів за лексико-семантичним критерієм однаково потребуватиме з'ясування словотвірної спроможності дієслів за походженням (первинне чи похідне), а для похідних ще й визначення частиномовного статусу твірної основи, що в кінцевому підсумку приведе до структурно-семантичної типологізації. І, навпаки, якщо за основу брати структурно-семантичну класифікацію (вона характерна для похідних дієслів як вершини словотвірних парадигм), то на певному етапі постане необхідність згрупувати аналізовані дієслова за значенням, щоб простежити, наскільки однаковою буде словопороджувальна здатність у межах лексико-семантичних груп, що відповідно актуалізуватиме лексико-семантичний критерій упорядкування фактичного матеріалу [22, 17].

Популярною й далі залишається систематизація за лексико-семантичним параметром. Її репрезентовано працями І. Джочки, Н. Пославської, які типологізували словотвірні парадигми дієслів зі значенням відповідно створення [9] чи руйнування [29] об'єкта; Н. Адамець, Л. Сегіна, які визначали словотвірний потенціал дієслів руху [1], чи динамічної просторової локалізованості [31]; О. Петрів, яка установила словотвірні потенції дієслів на позначення внутрішнього стану істоти [28] та ін.

Для того, щоб опертися в дослідженні словотвірного потенціалу вибраної групи слів на ту чи ту класифікацію, зокрема за лексико-семантичним параметром, потрібно бути обізнаним з відомими варіантами цієї класифікації в мовознавстві, адекватними до концепції розгляду порушуваних питань, орієнтуватися у векторах розгортання дослідження, передбачати перспективу вивчення ще не заторкуваних наукових проблем, розуміти доцільність / недоцільність конкретизації семантики для проведення аналізу, передбачати можливий вплив на словопороджувальну спроможність інших чинників тощо. З урахуванням зазначеного *актуальність* представленої студії не викликає жодного сумніву. Об'єктом пропонованого дослідження є дієслова із семантикою мисленнєвої діяльності. Предметом – різні варіанти класифікування цих дієслів на засадах лексико-семантичного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дієслова на позначення мисленнєвої діяльності неодноразово поставали об'єктом вивчення в лінгвістиці.

Серед проблем, які порушують науковці на матеріалі української мови, – структурування обсягу цих дієслів лексико-семантичними групами [23; 26; 11; 27]; простеження динаміки формування семантичної групи дієслів мислення [30]; окреслення особливостей дієслів мисленнєвої діяльності як різновиду акціональних предикатів (або предикатів дії) [24, 71–72]; визначення валентної рамки дієслівних предикатів на позначення мисленнєвої діяльності [4, 94–105]; характеристика синонімійних відношень, реалізованих дієсловами мисленнєвої діяльності, зокрема в художньому дискурсі [8] тощо. На матеріалі англійської мови опрацьовано питання передусім лексико-семантичного систематизування дієслів мислення [2; 12], а також моделювання їхнього лексико-семантичного поля [5], або дієслів, якими послуговуються в загальнонауковій сфері з подальшим моделюванням лексико-семантичного поля [33]; розгляду особливостей функціонування окремих дієслів, серед іншого *listen* [14], *understand*, *perceive*, *recognize*, *consider*, *suppose*, *believe*, *guess*, *reflect* та ін. [13].

Формулювання мети і завдань дослідження.

Мета дослідження – дійти вибору найбільш оптимальної класифікації дієслів із семантикою мисленнєвої діяльності як засадничої для подальшого визначення словотвірного потенціалу цих дієслів. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: установити обсяг відомих у лінгвоукраїністиці термінів на позначення дієслів мисленнєвої діяльності з визначенням дефініцій цих термінів і обґрунтувати вибір одного з них для подальшого послуговування; проаналізувати запропоновані різними авторами варіанти лексико-семантичної класифікації дієслів мисленнєвої діяльності з параметризуванням їхніх кількісних і якісних показників; установити релевантність засад вирізнення актуальної для подальшого аналізу словотвірного потенціалу лексико-семантичної класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дослідження в різних аспектах дієслів на позначення мисленнєвої діяльності, яку дефінують як «процес пізнання, осмислення, розуміння та усвідомлення навколишньої дійсності» [8, 175], засвідчують поглиблену зацікавленість лінгвістів природою цих слів, їхньою семантикою, здатністю виражати різні синтагматичні, парадигматичні і епідигматичні відношення, спроможністю бути ядром семантико-синтаксичної структури речення, визначати кількість актантів навколо себе в таких реченнях тощо. Тому зрозумілою є неоднотайність науковців і щодо самих термінів на позначення таких дієслів, і щодо окреслення їхньої категорійної природи, і щодо засад, на які оперта лексико-семантична чи семантична класифікації. Передусім мовознавці по-різному називають цю групу слів. Серед відомих термінів – *дієслова мислення*, *дієслова інтелектуальної*, чи *розумової* (як синонім до інтелектуальної), *дії* [26, 331], *дієслова інтелектуальної*, чи *розумової* (як синонім до інтелектуальної) [12, 28; 32, 93], або ж *пізнавальної* (як синонім до інтелектуальної) [24, 71–72], *діяльності*, а також *когнітивні дієслова* [12, 29; 18, 536], *ментальні дієслова* [36], *дієслова інформаційної діяльності* [20, 64]; *дієслова* (предикати) *знання* [15, 103; 2, 6]; *епістемічні*

дієслова [25, 25; 34, 131] тощо. Така строкагість називання аналізованої групи дієслів спричинена: по-перше, ракурсом студювання їх і відповідним обсягом порушуваних питань; по-друге, настановчими цілями дослідження; по-третє, категорійним статусом аналізованих одиниць (співвіднесеністю з предикатами дії, процесу чи стану); по-четверте, ступенем конкретизації описуваної семантики чи визначення релевантних параметрів тощо.

Тенденційно терміни *когнітивні дієслова*, *ментальні дієслова*, *дієслова інформаційної діяльності*, *епістемічні дієслова* використовують частіше в дослідженнях, пов'язаних з розширеним ракурсом аналізу на матеріалі англійської чи німецької мов, тоді як у межах лінгвоукраїністики переважно послуговуються термінами *дієслова на позначення* (чи із семантикою) *мислення*, *дієслова розумової / інтелектуальної / мисленнєвої діяльності*, *дієслова розумової / інтелектуальної / мисленнєвої дії* тощо. Такий термін корелює з категорійним статусом, який здебільшого репрезентують ці дієслова в семантико-синтаксичній структурі речення, – предикатами дії. Водночас він не охоплює ті дієслова мислення, які позначають інтелектуальні (розумові) стани на кшталт *знати*, *вірити*, *вважати*, *пам'ятати* тощо і співвідносяться з предикатами стану чи які позначають інтелектуальні (розумові) процеси на зразок *прозрівати*, *розумнішати*, *мудрішати*, *дурнішати* та ін. і відповідно співвідносяться з предикатами процесу. Проте з урахуванням того, що метою наших подальших досліджень є установити словотвірний потенціал дієслів із семантикою мисленнєвої діяльності як репрезентантів дієслів дії, то термін *дієслова із семантикою мисленнєвої діяльності* є цілком для нас адекватний. До того ж він певною мірою об'єднує ті різні етапи мисленнєвої діяльності, які є важливими для аналізу і які названо позиціями відповідної класифікації.

Різне називання дієслів із семантикою мисленнєвої діяльності, зумовлене окресленими чинниками, детермінує й різне визначення їх. Серед найбільш поширених дефініцій такі: *дієслова мислення* – це «слова, що позначають складні біохімічні процеси вищої нервової діяльності людини, які, власне, і вирізняють її серед інших біологічних типів. Адже мислення – це найвища форма відображення мозком навколишнього світу, найскладніший пізнавальний психічний процес, властивий лише людині» [10, 154–155], або предикати, зокрема й вербативи (дієслова), *знання* – це одиниці, що експлікують результат мислення, волевиявлення людини чи набуття знань під час такої діяльності [2, 6], або це – *дієслова*, що виражають інтелектуальні (розумові) дії, «виконувані у свідомості без проєкції й використання зовнішніх засобів, зокрема мовлення» [26, 331]. Отже, узагальнюючи наведені дефініції, доходимо висновку, що *дієслова мисленнєвої діяльності* – це слова на позначення складної психічної діяльності, пов'язаної з мисленням, сприйняттям, уявленням та усвідомленням одержаної інформації.

Щодо способів систематизування лексико-семантичних груп, то вирізняють логіко-семантичний, семантико-граматичний, психолінгвістичний [11, 8; 33, 17].

Найбільш поширеним є логіко-семантичний, який полягає в називанні послідовних етапів мисленнєвої діяльності як відповідних ситуацій позамовної дійсності. Лінгвістично релевантні елементи в ситуації розумової діяльності – це пізнання як процес і його ознаки як характер виявлення процесу, буттєвість, результативність, нерезультативність, цілеспрямованість, учасники ситуації пізнання (суб'єкт – особа і об'єкт – зміст пізнання) [5, 194]. З урахуванням цього лінгвісти виділяють різну кількість ситуацій, релевантних для описуваної діяльності, відповідно різну кількість назв цих ситуацій і самих дієслів як виразників названих ситуацій.

І. Овчиннікова, розмежовуючи загальні інтелектуальні дії (аналіз, синтез, аналіз через синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, аналогія, класифікація) та специфічні ментальні дії, властиві суб'єктові в певній ситуації і за певних умов, вважає за доцільне серед етапів розумової дії вирізняти: пізнання, виконання логічних завдань, запам'ятовування, узагальнення практичного досвіду і навіть фіксування емоційних станів [26, 332]. А. Дерій обстоює шість основних етапів процесу мислення: отримання інформації; її оброблення; збереження; аналіз; відтворення її та формулювання висновків й узагальнень [8, 175]. Приблизно такою самою кількістю груп, але з дещо по-іншому зорганізованими етапами структурує аналізовану групу дієслів О. Коренькова. Серед релевантних, на думку авторки, етапів – сприйняття інформації; осягання розумом; оцінювання; визначення (дефінування); кваліфікування; правильне сприйняття думок та почуттів інших [18, 536].

Значно складнішу ієрархію, яка засвідчує врахування місця, де відбувається процес мислення, їхньої тематики та видів, пропонує Л. Нижегородцева-Кириченко, виокремлюючи: роздум як процес глибокого роздумування; розгляд, тобто вивчення сутності об'єкта дослідження; міркування як процес осмислення сутності одержаної на попередніх етапах інформації з висуненням тих чи тих гіпотез; розуміння, усвідомлення як процес одержання результатів когнітивної діяльності; висновування як свідчення завершального етапу розумової діяльності; запам'ятовування та захищення інформації; згадування, тобто процес відтворення з пам'яті попередньо збереженої інформації [Цит. за: 8, 179].

На думку І. Горохової основними в позначенні розумової діяльності є «мислення в загальному вигляді як процес, свідомість як здатність до обробки сприйнятої інформації, результат розумового процесу, сконцентрованість розумових зусиль на розв'язання завдань, пізнання, що полягає в наявності знань у процесі їхнього засвоєння, зберігання знань у пам'яті і передачі знань у процесі навчання, а також інтуїтивне знання та уява» [5, 195].

Вирішені етапи мисленнєвої діяльності у систематизації того чи того дослідника детермінують кількісний і якісний склад дієслів для називання їх – і передусім дієслів української мови. І хоча дехто з лінгвістів стверджує, що не можна увесь склад дієслів мислення поділити на певні підгрупи через недостатнє вираження семантичних ознак [10, 155],

проте більшість мовознавців реалізує такий поділ, правда, зауважуючи, що залежно від контексту й здатності вступати в синонімічні відношення з тим чи тим словом у певному контексті межі між групами таких дієслів є досить відносними, у результаті чого те саме дієслово може належати до двох-трьох підгруп водночас.

О. Боговик, зіставляючи валентні рамки предикатів знання, зокрема й дієслівних, в англійській, українській та російській мовах, об'єднує ці предикати у три типи: знання-інформування, знання-знайомства, знання-компетентності. Належні до них мовні одиниці можуть повторюватися у двох типах, проте з різним валентним оточенням. Наприклад, перший тип предикатів – на позначення знання-інформування – формують три підтипи: вербативи із семантикою: 1) володіти відомостями та інформацією, напр.: *знати, бачити, відати* та ін.; 2) отримувати відомості та інформацію, напр.: *розпитувати, питати, вивідувати* та ін.; 3) передавати відомості та інформацію, напр.: *повідомити, передати, сказати* та ін. Третій тип предикатів – на позначення знання-компетентності – теж складають три підтипи: дієслова із семантикою: 1) знання-компетенції, напр.: *знати, знатися, розумітися, розбиратися, розуміти, тямити* та ін.; 2) здобувати знання, напр.: *вчити, вивчати, навчитися* та ін.; 3) передавати знання, напр.: *навчати, подавати, репрезентувати, представляти* та ін. [2, 8–15].

С. Сабліна, розглядаючи процес мислення у тріаді «сприйняття – мислення – відтворення інформації», вирізняє серед дієслів із семантикою мислення дієслова операційно-мисленнєвої діяльності (йдеться про узагальнене розуміння поняття *мислення*), пор.: *думати, вигадувати, додумувати, замисляти, міркувати, метикувати* та ін., і власне-мисленнєвої, пор.: *розуміти, збагнути, згадувати, кмітити, пам'ятати, тямити* та ін. [30, 112–116].

На думку О. Межова, інтегральною семою для всіх дієслів із семантикою мисленнєвої діяльності є 'мислення', тоді як диференційними – 'пізнання', 'відтворення', 'класифікація', відповідно до чого лінгвіст виокремлює дієслова із семантикою: 1) мислення як етапу психічної діяльності, пор.: *думати, роздумувати, міркувати* та ін.; 2) відтворення, пор.: *складати, вигадувати, малювати, писати* тощо; 3) пізнавальної діяльності, пор.: *вивчати, пізнавати, розуміти, усвідомлювати* та ін.; 4) класифікації, пор.: *класифікувати, систематизувати, розподіляти, диференціювати, зіставляти* та ін. [24, 71–72].

Л. Гмиря, яка, з'ясовуючи валентну спроможність дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності, увесь обсяг дієслів мисленнєвої діяльності структурувала трьома групами: до першої віднесла дієслова на позначення власне процесу мислення, напр.: *вникати, думати, мислити, міркувати, уявляти* тощо; до другої – дієслова, що називають операції розумової діяльності, зокрема: а) розуміння, напр.: *знати, пізнавати, розуміти, уточнювати, усвідомлювати* та ін.; б) запам'ятовування, напр.: *пам'ятати, пригадувати, згадувати, забувати* тощо; в) оволодіння певною інформацією: *вивчати, засвоювати, оволодівати, опановувати, освоювати* та ін.; г) пов'язані

з логічними діями (процесами чи станами): *обчислювати, підсумовувати, рахувати, розв'язувати, розраховувати*; третю групу сформували дієслова, що позначають процеси творчої діяльності людини, зокрема: а) дослідницької: *аналізувати, досліджувати, конкретизувати, розглядати* та ін.; б) мисленевої творчості: *вигадувати, винаходити, придумувати, проєктувати* тощо [4, 96].

Дослідження словотвірного потенціалу дієслів із семантикою мисленевої діяльності, що адекватно основоцентричному аспектові розвитку дериватології, з метою досягнути системності в опрацюванні цього матеріалу передбачає опертя на ту чи ту лексико-семантичну класифікацію. Проте для вивчення проблеми в такому ракурсі істотний радше вибір класифікації, базованої на більш загальному принципі категоризації описуваної діяльності, ніж на конкретизованому. Водночас важливими чинниками, які сприяють виявленню такого словотвірного потенціалу, є структура аналізованого дієслова, яке слугуватиме вершиною словотвірної парадигми, а для похідних дієслів – ще й частиномовний статус твірної основи і словотвірний засіб, який переводить цю основу

до дієслівної, і, звичайно, походження як самої твірної основи, так і словотворчого засобу. З урахуванням цих фактів уважаємо, що найбільш релевантною в такому випадку є лексико-семантична класифікація, яку запропонувала Л. Гмиря.

Висновки і перспективи дослідження. Дослідження словотвірного потенціалу тих чи тих слів загалом і дієслів зокрема в ракурсі основоцентричного підходу до аналізу словотвірних явищ зумовлює вибір належної класифікації фактичного матеріалу, позаяк оптимальність такого вибору сприятиме докладному й успішному виконанню подальших завдань, детермінованих метою дослідження. Релевантними параметрами такої класифікації в такому разі має бути передусім і семантика слова, і його структура. Якщо семантично дієслова, зокрема й мисленевої діяльності, відрізняються, але словотвірний засіб для похідних дієслів у них спільний і він певною мірою детермінує подібність словопороджувальної здатності, то для установаження такого потенціалу з опертям на твірну основу як типологізувальний чинник, є суттєвим зосередити більшу увагу на параметр, який лежить в основі структурної відмінності таких дієслів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамець Н. В. Словотвірна парадигматика дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.
2. Боговик О. А. Семантико-синтаксична типологія предикатів знання в англійській, українській та російській мовах : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2016. 20 с.
3. Валух З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : монографія. Київ; Полтава : АСМІ, 2005. 356 с.
4. Гмиря Л. В. Семантико-синтаксична структура речень з двовалентними дієслівними предикатами : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 257 с.
5. Горохова І. В. Лексико-семантичне поле дієслів зі значенням розумової діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов.* 2009. Вип. 3. С. 193–196.
6. Гумовская В. В. Семантико-синтаксическая структура предложений с глаголами мысли в современном украинском языке : автореф. дисс. на соиск. учёной степ. канд. филол. наук : 10.02.01. Киев, 1989. 22 с.
7. Грещук В. Розділ 1. Теоретичні засади основоцентричної дериватології. *Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. Нариси з основоцентричної дериватології / за ред. Василя Грещука.* Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. С. 6–38.
8. Дерій А. О. Синонімічні дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини в художньому дискурсі Пантелеймона Куліша. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. 2022. Вип. 56. С. 174–186.
9. Джочка І. Ф. Віддієслівний словотвір. *Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. Нариси з основоцентричної дериватології / за ред. Василя Грещука.* Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. С. 154–259.
10. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 224 с.
11. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.
12. Ділай І. П. Когнітивні дієслова в англійській мові : парадигматика, синтагматика, епідигматика : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2011. 213 с.
13. Ділай І. Когнітивні дієслова в лексико-семантичній системі англійської мови : історія та перспективи дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови.* 2014. Вип. 22. С. 28–37.
14. Жук В. А., Схіж А. В. Функціональна категоризація дієслова “listen”. *Закарпатські філологічні студії.* 2021. Вип. 20, т. 1. С. 61–67.
15. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці. Київ : НМК ВО, 1990. 132 с.
16. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотвірних одиниць. Київ : Наукова думка, 1990. 155 с.
17. Клименко Н. Ф. Словотвірна парадигма. *Українська мова. Енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Вид. 2, випр. і доп.* Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 619.
18. Коренькова О. А. Визначення поняття «дієслова психічного стану» в сучасній українській мові. *Молодий вчений.* 2016. Вип. 30 (3). С. 534–537.
19. Кумейко Т. А. Синтаксична структура речень з дієсловами інформаційної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. филол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2015. 20 с.

20. Кумейко Т. Класифікаційні показники підгрупи дієслів «передавання інформації». *Мова і міжкультурна комунікація* : теорія та практика : колектив. монографія за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (14 травня 2020 року, м. Полтава) / за наук. ред. Н. Сизоненко. Київ : Вид-во Ліра-К, 2020. С. 63–70.
21. Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові : монографія. Дрогобич : Коло, 2015. 384 с.
22. Кушлик О. П. Засади систематизування відвигукових дієслів української мови як вершини словотвірних парадигм. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. 2022. № 18. С. 16–24.
23. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : монографія. Київ : Такі справи, 2008. 208 с.
24. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : Волинський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2012. 464 с.
25. Ніжник Л. І. Епістемічність слів на позначення впевненості / невпевненості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 15 (83). С. 25–29.
26. Овчиннікова І. І. Лексико-семантична група дієслів інтелектуальної дії в українській літературній мові. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9. С. 329–334.
27. Остратюк Н. М. Дієслова відчуття чи дієслова сприйняття : до питання семантичної класифікації дієслівної лексики в українській мові. *Молодий вчений*. 2018. № 8 (60). С. 88–92.
28. Петрів О. І. Словотворча спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2019. 302 с.
29. Пославська Н. М. Віддієслівний словотвір. *Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. Нариси з основоцентричної дериватології* / за ред. Василя Грещука. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. С. 154–179, 259–324.
30. Сабліна С. В. Динаміка дієслів на позначення процесу мислення в українській мові. *SWorld Journal*. 2022. Issue 16. Part 2. S. 111–118.
31. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.17. Донецьк, 2003. 20 с.
32. Стадній А. Нові конотативні значення дієслів у сучасній українській літературній мові (на матеріалі засобів масової інформації) : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2014. 132 с.
33. Шепітько С. В. Механізми утворення та закономірності вторинної номінації англійської загальнонаукової дієслівної лексики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2004. 22 с.
34. Шубко В. Функціонування епістемічного дієслова *to know* у творах Д. Г. Лоуренса. *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. праць. 2022. Вип. 72 (2). С. 130–140.
35. Buzášyová K. *Sémantická štruktúra slovenských deverbativ*. Bratislava : Veda, 1974. 236 s.
36. Croft W. Case marking and semantics of the mental verbs. *Semantics and Lexicon* / J. Pustejovsky. Netherlands : Kluwer Academic Publishers, 1993. P. 55–72.
37. Nagórko A. *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 332 s.
38. Nizhegorodtseva-Kirichenko L. O. Cognitive judgements on intellectual activity. *Науковий вісник Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. 2013. Вип. 2. С. 71–76.
39. Skarżyński M. *Słowotwórcze gniazda odczasownikowe (charakterystyka wstępna)*. W: Skarżyński, M. (red.), *Słowotwórczość gniazdowa – historia – metoda – zastosowania*. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2003. S. 137–155.

REFERENCES

1. Adamets, N. V. (2016). Slovtvirna paradyhmatyka diiesliv rukhu v suchasni ukrainskii movi [The word-formation paradigm of motion verbs in the modern Ukrainian language]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
2. Bohovyk, O. A. (2016). Semantyko-syntaksychna typolohiia predykativ znannia v anhliiskii, ukrainskii ta rosiiskii movakh [Semantic and Syntactic Typology of Predicates of Knowledge in English, Ukrainian and Russia]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
3. Valiukh, Z. O. (2005). Slovtvirna paradyhmatyka imennyka v ukrainskii movi [The word-formation paradigm of the noun in the Ukrainian language]: monohrafiia. Kyiv; Poltava: ASMI [in Ukrainian].
4. Hmyria, L. V. (2008). Semantyko-syntaksychna struktura rechen z dvovalentnyimi diieslivnyimi predykatamy [Semantic and syntactic structure of sentences with bivalent verbal predicates]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
5. Horokhova, I. V. (2009). Leksyko-semantychno pole diiesliv zi znachenniam rozumovoi diialnosti [The lexical and semantic field of verbs with the meaning of mental activity]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 9: Suchasni tendentsii rozvytku mov*, 3, 193–196 [in Ukrainian].
6. Greshchuk, V. (2007). Rozdil 1. Teoretychni zasady osnovotsentrychnoi deryvatolohii [Chapter 1. Theoretical foundations of stem-centric derivatology]. *Greshchuk, V. V., Bachkur, R. O., Dzhochka, I. F., Poslavska, N. M. Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii* / za red. Vasyliia Greshchuka. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 6–38.
7. Gumovskaya, V. V. (1989). Semantiko-sintaksicheskaya struktura predlozheniy s glagolami myisli v sovremennom ukrainskom yazyike [Semantic and syntactic structure of sentences with verbs of thinking in the modern Ukrainian language]. (Avtoreferat dissertatsii kandidata filologicheskikh nauk). Kiev [in Ukrainian].
8. Derii, A. O. (2022). Synonimichni diieslova na poznachennia intelektualnoi diialnosti liudyny v khudozhnomu dyskursi Panteleimona Kulisha [The Verb Synonyms to Denote Human Intellectual Activity in the Artistic Discourse of

- Panteleimon Kulish]. *Linhvistychni doslidzhennia*: zb. nauk. prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho un-tu imeni H. S. Skovorody, 56, 174–186 [in Ukrainian].
9. Dzhochka, I. F. (2007). Viddiieslivnyi slovotvir [Verbal word-formation]. *Greshchuk, V. V., Bachkur, R. O., Dzhochka, I. F., Poslavska, N. M. Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii / za red. Vasyliia Greshchuka*. Ivano-Frankivsk Misto NV, 154–259 [in Ukrainian].
10. Dyshleva, S. M. (2008). Adverbialna dystrybutsiia leksyko-semantychnykh hrup ukrainskykh diiesliv [Adverbial distribution of lexical and semantic groups of Ukrainian verbs]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
11. Dyshleva, S. M. (2008). Adverbialna dystrybutsiia leksyko-semantychnykh hrup ukrainskykh diiesliv [Adverbial distribution of lexical and semantic groups of Ukrainian verbs]. (Avtoreferat dissertatsii kandidata filologicheskikh nauk). Kiev [in Ukrainian].
12. Dilai, I. P. (2011). Kohnityvni diieslova v anhliiskii movi: paradyhmatyka, syntahmatyka, epidyhmatyka [Cognitive verbs in English: paradigmatics, syntagmatics, epidigmatics]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Lviv [in Ukrainian].
13. Dilai, I. (2014). Kohnityvni diieslova v leksyko-semantychnii systemi anhliiskoi movy: istoriia ta perspektyvy doslidzhennia [Cognitive verbs in the lexical-semantic system of the English language: a historical outline and the prospects of the research]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii inozemni movy*, 22, 28–37 [in Ukrainian].
14. Zhuk, V. A., Skhizh, A. V. (2021). Funktsionalna katehoryzatsiia diieslova “listen” [Functional categorization of verb “listen”]. *Zakarpatski filolohichni studii*, 20 / 1, 61–67 [in Ukrainian].
15. Zahnitko, A. P. (1990). Diieslivni katehorii v syntahmatytsi i paradyhmatytsi [Verb categories in syntagmatics and paradigmatics]. Kyiv: NMK VO [in Ukrainian].
16. Karpilovska, Ye. A. (1990). Konstruiuvannia skladnykh slovotvorchykh odynyts [Constructing complex word-forming units]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
17. Klymenko, N. F. (2004). Slovotvirna paradyhma [The word-formation paradigm]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia / red. kol. : V. M. Rusanivskiy, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk ta in. Vyd. 2, vypr. i dop.* Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
18. Korenkova, O. A. (2016). Vyznachennia poniattia “diieslova psykhiichnoho stanu” v suchasni ukrainskii movi [Definition of the psych-verb concept in the Modern Ukrainian language]. *Molodyi vchenyi*, 30 (3), 534–537.
19. Kumeiko, T. A. (2015). Syntaksychna struktura rechen z diieslovamy informatsiinoi diialnosti [Syntactic structure of sentences with verbs of information activity]. (Avtoreferat dissertatsii kandidata filologicheskikh nauk). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
20. Kumeiko, T. (2020). Klasyfikatsiini pokaznyky pidhrupy diiesliv “peredavannia informatsii” [Classification indicators of the subgroup of the verb “information transfer”]. *Mova i mizhkulturna komunikatsiia: teoriia ta praktyka: kolektyv. monohrafiia za materialamy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (14 travnia 2020 roku, m. Poltava) / za nauk. red. N. Syzonenko*. Kyiv: Vyd-vo Lira-K, 63–70 [in Ukrainian].
21. Kushlyk, O. P. (2015). Slovotvirna paradyhmatyka pokhidnykh diiesliv v ukrainskii movi [The word-formation paradigm of secondary verbs in the Ukrainian language]: monohrafiia. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
22. Kushlyk, O. P. (2022). Zasady systematyzuvannia vidvyhukovykh diiesliv ukrainskoi movy yak vershyny slovotvirnykh paradyhm [Principles of systematizing Ukrainian interjectional verbs as the top of word-forming paradigms]. *Naukovyi visnyk Drohobyttskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 18, 16–24 [in Ukrainian].
23. Leuta, O. I. (2008). Struktura i semantika diieslivnykh rechen v ukrainskii literaturnii movi [Structure and semantics of verbal sentences in the Ukrainian Literary language]: monohrafiia. Kyiv: Taki spravy [in Ukrainian].
24. Mezhov, O. H. (2012). Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odynyts [Typology of minimal semantic and syntactic units]: monohrafiia. Luts'k: Volynskiy nats. un-t imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
25. Nizhnik, L. I. (2022). Epistemichnist sliv na poznachennia vpevnenosti / nevpvnenosti [Epistemicity of words denoting certainty / uncertainty]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”: Serii “Filolohiia”*. Ostroh: Vyd-vo NaUOA, 15 (83), 25–29 [in Ukrainian].
26. Ovchynnikova, I. I. (2013). Leksyko-semantychna hrupa diiesliv intelektualnoi dii v ukrainskii literaturnii movi [Lexico-semantic group of verbs of intellectual action in the Ukrainian literary language]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*, 9, 329–334 [in Ukrainian].
27. Ostratiuk, N. M. (2018). Diieslova vidchuttia chy diieslova spryiniattia: do pytannia semantychnoi klasyfikatsii diieslivnoi leksyky v ukrainskii movi [The verbs of feeling or perception: verbs’ semantic classification in Ukrainian]. *Molodyi vchenyi*, 8 (60), 88–92 [in Ukrainian].
28. Petriv, O. I. (2019). Slovotvorcha spromozhnist diiesliv na poznachennia vnutrishnoho stanu istoty v suchasni ukrainskii movi [The word-formation capacity of verbs denoting the internal state of a creature in the Modern Ukrainian language] (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
29. Poslavska, N. M. (2007). Viddiieslivnyi slovotvir [Verbal word-formation]. *Greshchuk, V. V., Bachkur, R. O., Dzhochka, I. F., Poslavska, N. M. Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii / za red. Vasyliia Greshchuka*. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 154–179, 259–324 [in Ukrainian].
30. Sablina, S. V. (2022). Dynamika diiesliv na poznachennia protsesu myslennia v ukrainskii movi [Dynamics of verbs indicating the thinking process in the Ukrainian Language]. *Sword Journal*, 16 (2), 111–118 [in Ukrainian].
31. Sehin, L. V. (2003). Strukturno-semantychna typolohiia slovotvirnykh paradyhm diiesliv dynamichnoi prostorovoi lokalizovanosti v ukrainskii i polskii movakh [Structural and semantic typology of word-formation paradigms of verbs of dynamic spatial localisation in Ukrainian and Polish]. (Avtoreferat dissertatsii kandidata filologicheskikh nauk). Donetsk [in Ukrainian].
32. Stadnii, A. (2014). Novi konotatyvni znachennia diiesliv u suchasni ukrainskii literaturnii movi (na materialy zasobiv masovoi informatsii) [New connotative meanings of verbs in the modern Ukrainian literary language (based on the media)]: monohrafiia. Vynnytsia: VNTU [in Ukrainian].

33. Shepitko, S. V. (2004). Mekhanizmy utvorennia ta zakonomirnosti vtorynnoi nominatsii anhliiskoi zahalnonaukovoi diieslivnoi leksyky [Creative mechanisms and secondary nomination regularities of English scientific verbs]. (Avtoreferat dissertatsii kandidata filologicheskikh nauk). Kharkiv [in Ukrainian].
34. Shubko, V. (2022). Funktsionuvannia epistemichnoho diieslova to know u tvorakh D. H. Lourensa [Corpus analysis of the subject's epistemic position in English dialogical discourse]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu: zb. nauk. prats*, 72 (2), 130–140 [in Ukrainian].
35. Buzáššyová, K. (1974). Sémantická štruktúra slovenských deverbativ [Semantic structure of Slavic deverbatives]. Bratislava: Veda [in Czech].
36. Croft, W. (1993). Case marking and semantics of the mental verbs. *Semantics and Lexicon* / J. Pustejovsky. Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 55–72.
37. Nagórko, A. (2007). Zarys gramatyki polskiej [An outline of Polish grammar]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].
38. Nizhegorodtseva-Kirichenko, L. O. (2013). Cognitive judgements on intellectual activity. *Науковий вісник Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*, 2, 71–76.
39. Skarżyński, M. (2003). Słowotwórcze gniazda odczasownikowe (charakterystyka wstępna) [Verbal word nests (introductory characteristics)]. *Skarżyński, M. (red.), Słowotwórstwo gniazdowe – historia – metoda – zastosowania*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 137–155 [in Polish].

УДК 81:39(477)(092):378.4(436)

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.21.2024.5>

ВІДОМИЙ ФОЛЬКЛОРИСТ І СЛАВІСТ ФІЛАРЕТ КОЛЕССА ЯК СТУДЕНТ І ДОКТОР ВІДЕНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Лопушанський Я. М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Дослідження присвячено вивченню архівних матеріалів Віденського університету, які стосуються творчої біографії Філарета Колесси, передусім відомого українського етнографа і фольклориста, музикознавця і літературознавця, композитора і педагога, а також й етнолінгвіста – знавця засад лінгвістичного аналізу фольклорного тексту, фахівця з визначення рівня засвоєння стилістичних особливостей фольклорних текстів, музичних особливостей різних фольклорних жанрів, фольклорного віршування тощо.

Зауважено, що з-поміж багатьох осередків архівних джерел з українознавчих проблем особливе місце належить якраз архіву Віденського університету, з яким пов'язаний життєвий і творчий шлях численних (загалом понад дві сотні галичан і буковинців, вихідців із коронних земель Австро-Угорщини) представників української еліти – державних, громадсько-політичних і культурних діячів – таких як Іван Горбачевський, Іван Пулюй, Теофіл Окуневський, Мирон Кордуба, Андрій Кос, Степан Смаль-Стоцький, Іван Франко, Богдан Лепкий, Марко Черемшина, Мелетій Кічура, Остап Грицай, Василь Щурат, Осип Турянський, Євген Козак, Іван Брик, Кирило Студинський, Іларіон Свенціцький та ін., які на зламі XIX і XX століть у Відні здобували вищу освіту чи докторські дипломи з юриспруденції, теології, медицини і філософії тощо. У цій когорті видатних українців – брати Олександр Колесса і Філарет Колесса, які відіграють важливу роль в історії Віденської України.

У матеріалах, які донині були невідомі в науковому обігу, виокремлено три періоди перебування Філарета Колесси в австрійській столиці, пов'язані з теологічними, музикознавчими і славістичними студіями та здобуттям ученого ступеня доктора філософії. Перший припадає на 1891–1892 академічний рік, коли Колесса після закінчення Стрийської гімназії стає слухачем Віденської духовної семінарії і відвідує курс гармонії австрійського композитора А. Брукнера. Другий період, з часовими перервами, можна датувати 1906–1909 роками, коли Філарет Колесса – студент філософського факультету (славістика і музикознавство) у зимовому семестрі 1906–1907 навчального року та учасник III-го Міжнародного конгресу з нагоди 100-річчя Йозефа Гайдна (травень 1909 р.). Третій віденський період, доволі тривалий і переривчастий з огляду на очікуваний результат, пов'язаний головно з апробацією дисертації (травень 1911 р.), складанням двох строгих екзаменів – рігрозів (липень 1917 р. і січень 1918 р.) та отриманням ученого ступеня доктора філософії (березень 1918 р.). Цей шлях Філарета Колесси – від виховання духовної семінарії до доктора філософії – висвітлено на матеріалі збережених рукописів в архіві Віденського університету, поданих в німецькомовній транслітерації, в українських перекладах з культурознавчими коментарями.

Ключові слова: Філарет Колесса, Віденський університет, теологія, славістика, музикознавство, українсько-австрійські взаємини.

Lopuschanskij Ja. Der bekannte Folklorist und Slawist Filaret Kolessa als Student und Doktor der Universität Wien. Der vorliegende Beitrag ist der Untersuchung von Archivmaterialien der Universität Wien gewidmet, die sich auf den schöpferischen Lebenslauf des ukrainischen Ethnographen und Folkloristen, Musiktheoretikers und Komponisten, Literaturwissenschaftlers und Ethnolinguisten, Pädagogen Filaret Kolessa beziehen und bisher nicht im wissenschaftlichen Umlauf waren.

Unter den Zentren archivalischer Quellen zur Ukrainistik nimmt das Archiv der Universität Wien einen besonderen Platz ein, mit dem das Leben und der Schaffensweg zahlreicher Vertreter der ukrainischen Elite – bekannte Persönlichkeiten aus dem staatlichen, gesellschaftlich-politischen und kulturellen Bereich – verbunden sind. An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert wurden in Wien von insgesamt über zweihundert aus Galizien und der Bukowina, den Kronländern Österreich-Ungarns stammenden Ukrainern Universitätsabschlüsse oder Doktorgrade in Rechtswissenschaften, Theologie, Medizin und Philosophie erworben; nur einige seien genannt: Ivan Horbačevskij, Ivan Puljuj, Teofil Okunevskij, Myron Korduba, Andrij Kos, Stepan Smal-Stockij, Ivan Franko, Bohdan Lepkij, Marko Čeremšyna, Meletij Kičura, Ostap Hrycaj, Vasyl Ščurat, Osyp Turjanskij, Jevhen Kozak, Ivan Bryk, Kyrylo Studynskij, Hilarion Syjencickij. Zu dieser Gruppe prominenter Ukrainer gehören die Brüder Oleksandr und Filaret Kolessa, die in der Geschichte der Wiener Ukrainika einen besonderen Platz einnehmen.

In der Biographie von Filaret Kolessa lassen sich drei Perioden seines Aufenthaltes in der Hauptstadt der Donaumonarchie hervorheben; sie sind mit theologischen, musikwissenschaftlichen und slavischen Studien sowie der Erlangung des akademischen Grades – Doktor der Philosophie verbunden. Die erste Periode fällt in das Studienjahr 1891–1892, als Kolessa nach dem Abschluss des Gymnasiums in Stryi an der theologischen Fakultät der Universität Wien inskribiert wurde und unter anderem auch den Harmoniekurs des österreichischen Komponisten A. Bruckner besuchte. Der zweite Zeitraum lässt sich mit zeitlichen Unterbrechungen mit den Jahren 1906–1909 datieren:

Filaret Kolessa war im Wintersemester des Studienjahres 1906/07 Student der philosophischen Fakultät (Slavistik und Musikwissenschaft) und Teilnehmer des III. Internationalen Kongresses anlässlich des 100. Geburtstages von Joseph Haydn (Mai 1909). Der dritte Aufenthalt in Wien, der angesichts des erwarteten Ergebnisses recht lang und intermittierend war, ist hauptsächlich mit der Approbation seiner Dissertation (Mai 1911), dem Bestehen zweier strenger Prüfungen – Rigorosen (Juli 1917 und Januar 1918) und der Verleihung des akademischen Grades – Doktor der Philosophie (März 1918) verbunden. Diese Laufbahn von Filaret Kolessa vom Studenten des theologischen Seminars zum Doktor der Philosophie wird anhand von im Archiv der Universität Wien aufbewahrten Handschriften behandelt. Alle Dokumente werden transliteriert, ins Ukrainische übersetzt und mit kulturologischen Kommentaren versehen.

Schlüsselwörter: Filaret Kolessa, Universität Wien, Theologie, Slawistik, Musikwissenschaft, ukrainisch-österreichische Wechselbeziehungen.

Постановка проблеми та обґрунтування її розгляду. Українсько-австрійські політичні і культурні взаємини другої половини XIX – перших двох десятиліть XX століття є особливою площиною політологічних, історичних, філологічних і культурнознавчих досліджень. З огляду на багатонаціональний характер державного устрою Австро-Угорщини і належність до неї Галичини та Буковини як коронних земель упродовж майже півтора століття у Відні сформувався один з найпотужніших і впливових центрів української еміграції на європейському континенті. Столиця Дунайської монархії була осередком активних культурних процесів народів Східної і Південно-Східної Європи і зберегла донині в Австрійському державному архіві, в Австрійській національній бібліотеці, в архіві й бібліотеці Віденського університету та багатьох інших установ [33] неймовірно велику кількість документальних свідчень (рукописи, книжкові видання і періодика, альманахи і шематизми, фонди рідкісних і цінних книг тощо) розвою національних культур. Вони є, зокрема, важливим джерелом для виявлення і дослідження зовсім невідомих чи забутих імен, історичних, наукових і культурно-мистецьких подій. В архівах і бібліотеках Відня, як і федеральних земель Австрії, можна натрапити на виняткові видання з українознавчої проблематики австрійського періоду (1772–1918), яких немає, наприклад, у фондах наукових бібліотек Львова, Чернівців чи Івано-Франківська. У цьому контексті вітчизняна й закордонна наука має розлоге, ще не зоране дослідницьке поле і чимало завдань щодо вивчення культурної спадщини й громадсько-політичної діяльності відомих діячів українського народу, а відтак їхніх інтенсивних взаємин із закордонням.

З-поміж багатьох, розсипаних по всьому світу осередків архівних джерел з українознавчих проблем особливо місце належить архіву Віденського університету, з яким пов'язаний життєвий і творчий шлях численних представників української еліти – державних, громадсько-політичних і культурних діячів. Тут, в австрійській столиці, упродовж десятиліть здобували вищу освіту чи докторизувалися (юриспруденція, теологія, медицина, філософія) Іван Горбачевський, Іван Пулюй, Теофіл Окуневський, Микола Антоневиц, Мирон Кордуба, Андрій Кос, Степан Смаль-Стоцький, Іван Франко, Богдан Лепкий, Марко Черемшина, Мелетій Кічура, Остап Грицай, Василь Щурат, Осип Турянський, Євген Козак, Іван Брик, Кирило Студинський, Іларіон Свенціцький – загалом понад дві сотні галичан і буковинців, вихідців із коронних земель Австро-Угорщини.

У цій когорті видатних українців – брати Олександр Колесса і Філарет Колесса, які посідають особливе місце в історії Віденської українки. Архівні матеріали, пов'язані з іменем Ф. Колесси, передусім відомого українського етнографа і фольклориста, музикознавця і літературознавця, композитора і педагога, а також й етнолінгвіста – знавця засад лінгвістичного аналізу фольклорного тексту, фахівця з визначення рівня засвоєння стилістичних особливостей фольклорних текстів, музичних особливостей різних фольклорних жанрів, фольклорного віршування, який, високо оцінюючи роль творів народної словесності, вважав, що вони «розбуджують любов і повагу до рідного слова, стають сильним сполучником мільйонів українського народу, кружляють в усіх його роз'єднаних частинах, неначе кров у живому організмі» [Цит. за: 35, 7], донині були невідомі в науковому обігу, що і зумовлює *актуальність* пропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвий шлях і творча діяльність Філарета Колесси (1871–1947) були і залишаються предметом численних наукових праць – з проблем фольклористики, етнографії, етнолінгвістики і музикознавства тощо [6; 7; 8; 9; 10; 11; 13; 31; 37]. Його науковий доробок як однієї з найвизначніших постатей української фольклористики загалом і як фундатора української наукової музичної фольклористики зокрема ґрунтовно досліджують сучасні вітчизняні фольклористи, музикознавці й філологи: Ірина Довгальок [13; 14], Софія Грица [6; 7; 8; 10], Ірина Коваль-Фучило [17; 38], Ксенія Колесса [21; 22], Роксоляна Залеська [4; 5] та інші. На чимало суттєвої й цікавої інформації та ґрунтовних статей можна натрапити також в періодичних виданнях [18; 19; 20; 21; 39], матеріалах конференцій [34], енциклопедіях [2; 32; 36] тощо.

Поза увагою дослідників залишаються донині цінні матеріали архіву Віденського університету стосовно теологічних, музикознавчих і славістичних студій Філарета Колесси (написані в кінці XIX – початку XX ст.), які мали виняткове значення для формування його наукових зацікавлень і розвитку українського фольклористики, етнографії і славістики. У численних біографічних розвідках вказується лише номінативно, що він у 1891–1892 роках навчався у Віденському університеті і 1918 року здобув там же звання доктора філософії. Про цей період чи не вперше згадували Олександр Бережницький (1879–1916) у біографічно-критичній статті «Наші музики» про сучасних йому галицьких композиторів: Анатолія Вахнянина, Остапа Нижанківського,

Генрика Топольницького, Філарета Колессу, Йосифа Кишакевича, Станіслава Людкевича, – опублікованій у львівському журналі «Артистичний Вістник» [1], який був першим українським часописом мистецького спрямування Галичини і всієї України [3], і Климент Квітка в розлогій статті «Філарет Колесса», опублікованій 1925 року в журналі «Музика» [16]. Відтоді, мабуть, не було наукових розвідок, у яких би детальніше висвітлювалася віденська біографія Філарета Колесси. Така прогалина в науці пов'язана, на мою думку, з декількома факторами, які обмежують опрацювання колессіани (йдеться про віденський період Олександра Колесси і Філарета Колесси) в австрійських архівах. По-перше, маємо справу з німецькомовними текстами і рукописами понад столітньої давності, які потребують неабияких фахових знань і навиків для їх розшифрування, транслітерації і перекладу українською мовою, по-друге, виявлення архівних матеріалів, які часто-густо класифіковані в різних справах і картонних коробках, не завжди є простою справою і, по-третє, значна частина архівних фондів Віденського університету, дисертаційні справи зокрема, ще не оцифровані – обставина, яка спонукає сучасного дослідника до опрацювання документів безпосередньо в архіві. У цьому контексті варто, однак, наголосити на вагомих здобутках у вивченні української славістики, яка активно розвивалася у Відні як екстериторіальному культурному центрі коронних земель Австро-Угорщини на зламі XIX і XX століть. Мовиться передусім про вивчення і впровадження в науковий обіг архівних матеріалів віденського періоду у творчій біографії українських письменників, славістів (літературо- і мовознавців), як наприклад: Івана Франка [30; 44; 45], Остапа Гриця [23], Марка Черемшини [43], Осипа Турянського, Леся Курбаса [25; 26], Мелетія Кічури [28], Романа Сембратовича [27], Олександра Колесси [29].

Формулювання мети і завдань статті. Метою цього дослідження є вивчення віденського періоду в життєвій і творчій біографії відомого українського етнографа і фольклориста, музикознавця і композитора, етнолінгвіста і літературознавця, педагога Філарета Колесси (1871–1947). Фактичним матеріалом статті слугують архівні документи Віденського університету, які дотепер не були в науковому обігу і які висвітлюють його студії і здобуття ученого ступеня доктора філософії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Родина Колесс, як відомо, була знаною й шанованою в Галичині та обдаровано схильною до науки. Батько Філарета Михайло Колесса (1832–1899) був священником, а мати Марія Менцинська – племінниця одного з фундаторів галицької композиторської школи о. Івана Лаврівського, тітка співака світової слави Модеста Менцинського [13]. Вони мали п'ятеро дітей – трьох синів і дві дочки – і, незважаючи на невеликі статки сільського пароха, дуже прагнули дати дітям добро освіту.

Філарет Колесса прибув до столиці Австрії вперше, ймовірно, восени 1891 року після закінчення Стрийської гімназії і став студентом теологічного факультету Віденського університету.

У багатьох біографічних розвідках стверджується, проте, що Колесса був учнем Віденської [греко-католицької] духовної семінарії. У своїй автобіографії (додаток 3), написаній 1911 року як додаток до клопотання перед Віденським університетом про складання строгих екзаменів для отримання ступеня доктора філософії, він також вказував, що був зарахований до Віденської духовної семінарії (нім. *das Wiener Geistlichenseminar*) і паралельно відвідував лекції композитора А. Брукнера. Ця обставина має не цілком з'ясовану історію, позаяк збережено документи з архіву Віденського університету і приватного архіву Філарета Колесси у Львові, з яких довідуємося про його богословські студії на теологічному факультеті.

Філарет Колесса (1871–1947)

У цьому контексті варто подати коротку історичну довідку про діяльність Генеральної (Центральної) греко-католицької духовної семінарії (початкова офіційна назва, лат. *Regium generale Seminarium Graeco-Catholicum Viennae ad Sanctam Barbara*), відома також як «Барбареум» (нім. *Barbareum*)¹. Її засновано 1775 року за часів правління імператриці Марії Терезії при церкві св. Варвари у Відні для навчання греко-католицьких священників в імперії Габсбургів.

¹ Див.: Андрохівич А. Львівське “*Studium Ruthenum*”. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1927. Т. 146. С. 33–118; Андрохівич А. Віденське *Barbareum*. Історія королівської Генеральної греко-католицької семінарії при церкві св. Варвари у Відні з першого періоду її існування (1775–1784). *Греко-католицька духовна семінарія у Львові*. Львів, 1935. Ч. 1; Plöchl W. *St. Barbara zu Wien: Die Geschichte der griechisch-katholischen Kirche und Zentralpfarre St. Barbara*. Band 1. Wien: Herder, 1975. 262 S. (Kirche und Recht, 13); Plöchl W. *St. Barbara zu Wien: Die Geschichte der griechisch-katholischen Kirche und Zentralpfarre St. Barbara*. Band 2. Wien: Herder, 1975. 219 S. (Kirche und Recht, 14).

Таблиця 1

Erste Seite	Zweite Seite
Portrait des Inhabers [Foto von Philaret Kolessa] Eigenhändige Unterschrift des Inhabers: [Unterschrift] Philaret Kolessa Wien, den 12/10 1891	№ 778 MELDUNSBUCH des Studierenden Philaret Kolessa aus Tatarsko in Galizien Inscribirt in der theologischen Facultät der k. k. Universität zu Wien den 8. October 1891

Перша сторінка	Друга сторінка
Фото власника [фото Філарета Колесси] Власноручний підпис власника: [підпис] Філарет Колесса Відень, 12. 10. 1891 р.	№ 778 НАВЧАЛЬНА КАРТКА студента Філарета Колесси із с. Татарське в Галичині Зарахований [студентом] теологічного факультету і.к. університету у Відні 8 жовтня 1891 р.

Згодом, 1783 року, відкрито Генеральну духовну семінарію у Львові, де продовжували свої студії студенти «Барбареум», родом з Галичини. 1784 року «Барбареум» вперше закрито, натомість 1803 року відкрито як конвікт (до 1848 р.). Другий етап у діяльності семінарії припадає на період від 1852 (відкрито вдруге²) до 1893 року, коли 13 липня 1893 року, згідно з рішенням імператора, ця інституція була остаточно ліквідована (фактична робота семінарії була припинена наприкінці 1892 р.). Упродовж другого періоду тут виховано 4 єпископи (серед інших і Ю. Пелеш та Ю. Фурцак), 26 докторів богослов'я, 3 доктори філософії і 29 гімназійних професорів³. Навчання у духовній семінарії, що тривало 7 років, було тісно пов'язане з Віденським університетом, у якому студенти опановували грецьку і німецьку мови (церковні обряди і співи – в семінарії), користувалися книжковими фондами бібліотеки тощо. Крім того, як описував А. Андрохівич діяльність семінарії наприкінці XVIII – початку XIX століть, лекції з філософських дисциплін відбувалися в університетській будівлі, а богословські і латина – у приміщеннях греко-католицької семінарії. Звісно, вихованці духовної семінарії отримували помешкання та інше матеріальне забезпечення, а саме середовище сприяло їхньому не тільки духовному, а й культурному розвитку.

З урахуванням цих міркувань можна цілком ймовірно припустити, що Філарет Колесса прибув до Відня з метою теологічних студій, а його першим притулком була якраз духовна семінарія. Із цього **першого періоду** перебування Філарета Колесси

у столиці Австрії в архіві Віденського університету зберігаються два документи, у яких згадано Філарета Колессу і які чітко вказують на те, що він був слухачем греко-католицького семінару при Віденському університеті: «Реєстр слухачів першого курсу богословів Віденського університету на 1-й і 2-й семестри 1891/1892 навчального року, проф. д-р Лавренц Мюльнер» (*Katalog vom 1. und 2. Semester des Studienjahres 1891/92 über die Hörer des ersten Jahrganges der Theologen an der Wiener k. k. Universität. Vom k. k. Universitäts-Professor: Dr. Laurenz Müllner*⁴) [40] та «Реєстр слухачів греко-католицького семінару «Біблійні студії Старого Завіту» у Віденському університеті на 1-й і 2-й семестри 1891/1892 навчального року, проф. д-р Георг Райнгольд⁵ і Герман Цшокке⁶» (*Katalog vom 1. und 2. Semester des Studienjahres 1891/92 über die Hörer des alttestamentlichen Bibelstudiums an der Wiener k. k. Universität. Vom k. k. Universitäts-Professor:*

⁴ Лавренц Мюльнер (Laurenz Müllner, 1848–1911) був австрійським філософом і теологом, деканом (1891/1892) і ректором (1894/1895) Віденського університету. З 1887 року – звичайний професор теологічного факультету, а з 1896 року – філософського факультету. На посаді ректора він особливо виступав за свободу досліджень і захищав автономію університету проти парламенту землі Нижньої Австрії.

⁵ Георг Райнгольд (Georg Reinhold, 1861–1951) вивчав теологію у Віденському університеті в 1880–1882 рр., потім продовжив навчання у Папському Григоріанському університеті, де здобув дипломи доктора філософії (1885 р.) і теології (1888 р.). 1893 року габілітувався у Відні й отримав посаду надзвичайного професора догматики, а 1900 року – звичайного професора фундаментальної теології й апологетики. У 1906/07 та 1910/11 – декан католицько-теологічного факультету, а в 1914/15 – ректор Віденського університету.

⁶ Герман Цшокке (Hermann Zschokke, 1838–1920) – відомий австрійський теолог-біблієст, професор біблієстики Старого Завіту. Вивчав біблійні мови, подорожував Палестиною, Сирією та Єгиптом і опублікував низку лінгвістичних (арабська та арамеїська граматики) та археологічних досліджень. Г. Цшокке був чотири рази обраний деканом теологічного факультету (1872/73, 1878/79, 1883/84, 1887/88), а в 1884/85 навчальному році – ректором Віденського університету.

² Про відновлення семінарії 1852 року та перші роки діяльності (духовне і культурне життя, національні й політичні питання, релігійні погляди, літературні погляди й партійні напрями тощо) див.: Гординський Я. Віденська гр. к. духовна семінарія в рр. 1852–1855. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1913. Т. СХV. Кн. III. С. 77–130.

³ Культурний центр при церкві св. Варвари. *Українська музична енциклопедія* : у 2 т. Київ : Вид-во Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2008. Т. 2. С. 638.

Залікова книжка студента теологічного факультету Віденського університету
Філарета Колесси (1891–1892 н. р.)

Dr. Hermann Zschokke, Dr. Georg Reinhold) [40]. У списку слухачів, крім Філарета Колесси, були його співвітчизники – Людомир Сембратович (1872–1953), Євдоким Васильчак, Йосиф Романюк, Андрій Кочиркевич та Артем Авдикевич.

Іншим важливим документом як безсумнівне свідчення того, що Колесса був студентом теології, є так звана навчальна картка (чи залікова книжка, нім. Meldungsbuch) студента, яка зберігається у фондах приватного архіву Філарета Колесси у Львові⁷. Із цього документа, що суголосний зі змістом названих реєстрів, довідуємося багато важливої інформації про навчання Колесси на теологічному факультеті (німецькомовний текст оригіналу і переклад його українською мовою див. табл. 1).

Наступні чотири сторінки залікової книжки відображають, крім підписів викладачів як підтвердження про зарахування і відвідування лекцій, відмітки бухгалтерії про оплату за навчання і примітки (про успішність студента Колесси – "eminenter" (відмінно), "accedit ad eminentem" (дуже добре)), найголовніше – його навчальний план на перший (від жовтня 1891 до квітня 1892 року) і другий (від квітня 1891 до серпня 1892 року) семестри: назва предмета, кількість тижневих годин і прізвище викладача (текстову частину цього документа німецькою і в перекладі українською мовою див. табл. 2).

Саме цей документ вказує на факт, без якого не обходиться майже жодний біобібліографічний матеріал про Філарета Колессу, – він відвідував також лекції відомого австрійського композитора Антона Брукнера, а саме курс теорії гармонії, який у покажчику лекцій Віденського університету на 1891/92 академічний рік мав повну назву: Harmonielehre.

⁷ Див.: Довгалюк І. Архів Філарета Колесси у Львові. Родина Колессів – спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси) : зб. наук. праць та матеріалів. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2013. С. 14–32.

Принадібно висловлюю вдячність етномузикознавиці проф. Ірині Довгалюк та хранителю архіву Яремі Колесси за сприяння і допомогу в опрацюванні цього документа.

Kenntnis der Accorde; Vorbereitungen, Auflösungen und Verbindungen derselben nach den Fundamentalschritten in Dur. Übungen im bezifferten Bass (укр. Теорія гармонії. Знання акордів: підготовка, розв'язання та їх з'єднання за основними кроками в мажорі. Вправи з фігурного басу). Ці знання з музикознавства Колесса доповнить згодом (1906 р.) на філософському факультеті Віденського університету на лекціях Гвідо Адлера, Макса Дворжака і Макса Дітца.

У біографічному нарисі К. Квітки зазначено також, що Філарет Колесса, крім богословських студій, диригував хором при греко-католицькій церкві св. Варвари і принагідно відвідував оперний театр та інші віденські концерти [16, 410]. Під час навчання на теологічному факультеті він цікавився слов'янським фольклором (серед іншого й українським) і записав багато казок та народних мелодій у товаришів-теологів і світських студентів, з-поміж яких особливо вирізнявся Богдан Лепкий, що саме в тому часі (вересень 1891 р.) після закінчення Бережанської гімназії прибув до Відня з метою навчання в Академії мистецтв, однак після трьох місяців він, за порадою Кирила Студинського, перейшов на філософський факультет і почав студіювати мовознавство та історію літератури у професорів Ватрослава Ягіча, Якоба Мінора та ін. [24; 26, 146–148]. Також і К. Студинський завершив розпочаті у Львові теологічні студії у Віденському університеті (1888–1891), а в 1891/92 академічному році вивчав додатково славистику, історію і класичну філологію; декілька місяців потому (жовтень 1892 р.) до Відня на науку приїде Іван Франко. Віденський університет, отже, набуває особливого значення у розвитку української науки та згуртуванні української студентської молоді, відтак майбутньої еліти.

У Відні Філарет Колесса долучався також до діяльності українського студентського товариства «Січ» і співочого товариства «Slovanský zpěvácký spolek» [15], яке об'єднувало віденську студентську молодь зі слов'янських земель і в репертуарі якого були твори М. Вербицького, П. Ніщинського та ін.

Без сумніву, перший період навчання Колесси в австрійській столиці особливо позначився на

Таблиця 2

Перший семестр

I. Semester.	Vom Oktober 1891 bis April 1892	№ 778
Pr. H. Dr. Laurenz Müllner	Christliche Philosophie	6
Pr. H. Dr. Laurenz Müllner	Geschichte der scholastischen Philosophie	1
Pr. H. Dr. Gustav Müller	Theologia fundamentalis	5
Pr. H. Dr. Hermann Zschokke	Historia sacra Antiqui Testamenti	3
Pr. H. Dr. Hermann Zschokke	Hermeneutica biblica	1
Pr. H. Dr. Hermann Zschokke	Exegesis in librum Josue	3
Pr. H. Dr. Hermann Zschokke	Grammatica linguae hebraicae	2
Pr. H. Dr. Anton Bruckner	Harmonielehre	2

I-й семестр	Від жовтня 1891 р. до квітня 1892 р.	№ 778
проф. д-р Лавренц Мюльнер	Християнська філософія	6
проф. д-р Лавренц Мюльнер	Історія схоластичної філософії	1
проф. д-р Густав Мюллер	Основи теології	5
проф. д-р Герман Цшокке	<i>Священна історія Старого Заповіту</i>	3
проф. д-р Герман Цшокке	Біблійна герменевтика	1
проф. д-р Герман Цшокке	Тлумачення книги Ісуса [Навина]	3
проф. д-р Герман Цшокке	Грамматика гебрейської мови	2
проф. д-р Антон Брукнер	Теорія гармонії	2

Другий семестр

II. Semester.	Vom April 1891 bis August 1892	№ 778
Pr. H. Dr. Laurenz Müllner	Christliche Philosophie	6
Pr. H. Dr. Laurenz Müllner	Geschichte der scholastischen Philosophie	1
Pr. H. Dr. Gustav Müller	Theologia fundamentalis	5
Pr. H. Dr. Hermann Zschokke	Historia sacra Antiqui Testamenti	4
Pr. H. Dr. Hermann Zschokke	Exegesis in Jeremiam prophetam	3
Pr. H. Dr. Hermann Zschokke	Analytico-exegetica explicatio libri Jonae prophetae et Psalmorum selectorum	2

II-й семестр	Від квітня 1891 р. до серпня 1892 р.	№ 778
проф. д-р Лавренц Мюльнер	Християнська філософія	6
проф. д-р Лавренц Мюльнер	Історія схоластичної філософії	1
проф. д-р Густав Мюллер	Основи теології	5
проф. д-р Герман Цшокке	<i>Священна історія Старого Заповіту</i>	4
проф. д-р Герман Цшокке	Тлумачення книги пророка Єремії	3
проф. д-р Герман Цшокке	Аналітико-екзегетичне осмислення книги пророка Йони та вибраних псалмів	2

його майбутній науковій кар'єрі, педагогічній і фольклористичній діяльності. 21-річний юнак, з неабияким стартовим досвідом і багажем знань, повертається до Львова і вступає на філософський факультет Львівського університету (1892–1898). Тут під керівництвом професора Омеляна Огоновського (1833–1894) студіював ритміку народних пісень, згодом у 1902–1904 роках підготував понад 50 транскрипцій інструментальної музики й пісень з Гуцульщини до книги Володимира Шухевича «Гуцульщина»⁸ і 1905 року завершив монографію

«Ритміка українських народних пісень», що була видана 1907 року в Києві за підтримки Івана Франка [12]. 1900 року Колесса склав у Львівському університеті кваліфікаційний екзамен з української мови і класичної філології як обов'язкову умову для вчителювання в тодішніх гімназіях і викладав українську, латинську та грецьку мови у Львові (1899–1900), Стрию (1900–1901) і Самборі (1901–1906).

Восени 1906 року починається **другий віденський період** у творчій біографії Філарета Колесси. Як гімназійний вчитель він отримав від Міністерства освіти Австро-Угорщини річну відпустку у стипендію в розмірі 1000 крон (розпорядження від 28 червня 1906 р.) на наукове відрядження для поглиблення своїх знань зі славістики й музикознавства та опрацювання історичних, етнографічних і музикознавчих матеріалів в університетах, бібліотеках й архівах Відня, Берліна і Стокгольма.

⁸ Упродовж 1895–1905 років Ф. Колесса здійснив, особливо під впливом творчості О. Нижанківського та М. Лисенка, обробки народних пісень-в'язанок «Вулиця» (1895), «Квартети на хор мужеський» (1896; 1898), «Козаки в піснях народних», «Обжинки» (1898), «Наша дума. Українсько-руські народні пісні» (1902) «Огляд українсько-руської народної поезії» (1905) та ін.

Es wird um deutlich lesbare Schrift ersucht. Die Organe der akademischen Behörden sind ermächtigt, Nationale mit schlecht lesbaren Eintragungen zurückzuweisen.

Gegenwärtig im I. Semester

NATIONALE
für außerordentliche Hörer der philosophischen Fakultät

Vor- und Zuname des Studierenden:	Philaret Kolessa
Vaterland und Geburtsort:	Galizien – Tatarsko
Muttersprache, Alter:	Ruthenisch. Geb. am 17. Juni 1871.
Religion, welchen Ritus und Konfession:	Griechisch-katholisch
Wohnung des Studierenden:	Hotel Höller, VII. B[ezirk]
Vorname, Stand und Wohnort seines Vaters:	-----
Name, Stand und Wohnort seines Vormundes:	-----
Bezeichnung der Lehranstalt, an welcher der Studierende das letzte Semester zugebracht:	K. k. akademisches Universität in Lemberg
Genießt ein Stipendium verliehen von Hoh[em] k. k. Ministerium für Cult[us] u. Unterr[icht]	(Stiftung) im Betrage von 1000 K. __ h. unter dem vom 28. VI. 1906, Z. 20.220.
Anführung der Grundlage, auf welcher der Studierende die Immatrikulation oder Inskription anspricht:	Qualificationszeugniss für Mittelschulen

Verzeichnis der Vorlesungen, welche der Studierende zu hören beabsichtigt

Gegenstand der Vorlesung	Wöchentliche Stundenzahl derselben	Name des Dozenten	Eigenhändige Unterschrift des Studierenden, zugleich Bestätigung des Empfanges der Legitimations-Karte
Geschichte der altkirchenslaw[ischen] Literatur	2	Prof. Hofrat Dr. Jagić	
Über die slaw[ische] Wortbildung	1	Prof. Hofrat Dr. Jagić	
Übungen im slaw[ischen] Seminar	2	Prof. Hofrat Dr. Jagić	
Hegel, Schopenhauer, Feuerbach	1	Prof. Dr. Jodl	
Musikalische Romantik	1	Prof. Dr. Adler	[Unterschrift]
Erklären und Bestimmen von Kunstwerken	2	Prof. Dr. Adler	Philaret Kolessa Nr. 1055
Erklärung ausgewählter Kunstwerke	1	Prof. Dr. Dvořák	
Die deutsche und italienische Oper bis zur Neuzeit	2	Dr. Dietz	
		20 / 10. 1906.	[Unterschrift] Friedrich Jodl
			K. k. Universitäts-Quästur 23. X. 1906 in Wien

Liquidierung der Quästur

Von der Bezahlung des Kollegengeldes halb/ganz
befreit laut Bescheid vom 19 ____ Z. ____

Inskriptionsgebühr ..... 3 K -----h
 Kollegengeld ..... 14 K ----- 70 h
 Zusammen..... 18 K -----70 h

У Віденському університеті Філарет Колесса навчався упродовж зимового семестру 1906/07 навчального року: був надзвичайним слухачем (нім. *außerordentlicher Hörer*) – студент з правом відвідування окремих курсів – філософського факультету. Згідно з укладеним навчальним планом від 20 жовтня 1906 року, Колесса відвідував лекції зі славістики у проф. Ватрослава Ягіча («Історія староцерковної літератури» (2 год.), «Про слов'янський словотвір» (1 год.), «Вправи у славістичному семінарі» (2 год.)), з філософії – у проф. Фрідріха Йодля (Гегель, Шопенгауер, Фойербах (2 год.)), з музикознавства – у проф. Гвідо Адлера («Музичний романтизм» (1 год.), «Пояснення і визначення мистецьких творів» (2 год.)), у проф. Макса Дворжака («Тлумачення вибраних мистецьких творів» (1 год.)) та проф. Макса Дітца («Німецька та італійська опера до сучасності» (2 год.)). У реєстраційному формулярі зазначено також місце народження, вік, віросповідання, попередній навчальний заклад та адресу помешкання у Відні – готель “Höller” на вулиці Burggasse 2 у 7-му (центральному) районі міста (транслітерацію оригіналу реєстраційного формуляра⁹ (німецькою в тогочасній діловій австрійській мові – *Nationale*) студента філософського факультету Філарета Колесси див. додаток 1).

З початком 1907 року Колесса поїхав у наукову подорож до Берліна і Стокгольма. У Фонограмному архіві¹⁰, історія заснування якого розпочалася 1900 року при Психологічному інституті Берлінського університету ім. Фрідріха Вільгельма, він познайомився з новітніми методами музичної етнографії, принципами порівняльного музикознавства та його представниками – Е.-М. Горнбостелем¹¹ й О. Абрагамом¹². Крім того, доповнював знання з контрапункту (від лат. *punctum contra punctum* – крапка проти крапки, тобто нота проти ноти – одночасне поєднання декількох мелодійних ліній) як важливої ділянки теорії музики.

У Стокгольмі Філарет Колесса досліджував у Державному архіві матеріали до історії Козаччини (1709–1721 рр.), які згодом використав

у фольклористичних працях, зокрема у книзі «Українська усна словесність» (1938)¹³.

З Віднем, другим періодом, пов'язана також участь Філарета Колесси в III-му музикознавчому конгресі Міжнародного музичного товариства (25–29 травня 1909 р.) з нагоди століття від дня смерті видатного австрійського композитора, представника віденської класичної школи Йозефа Гайдна (Franz Joseph Haydn, 1732–1809). На цій конференції, що відбувалася під патронатом імператора Франца Йозефа I, Колесса виступав з великою (37 хв.) доповіддю «Мелодика і ритміка українських (малоруських) речитативних співів, так званих козацьких пісень» (*Über den melodischen und rhythmischen Aufbau der ukrainischen (kleinrussischen) rezitierenden Gesänge, der sogenannten Kosakenlieder*). Одночасно був він як гімназійний професор офіційним представником від етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, рівно ж як і професор музичного лицею Ігнац Фурман, делегат від “Koło Muzyczne” (Музичне коло) у Львові. Серед учасників конгресу були також проф. Олександр Колесса (на той час посол до Австрійського парламенту), директор консерваторії Галицького музичного товариства Мечислав Солтис (1863–1929) та ін.

Усі матеріали конгресу (детальний звіт, що містить відомості про склад почесного, організаційного, пресового, фінансового загального та інших комітетів, офіційних представників з Європи, Америки та Азії, членів Президії, список усіх учасників (членів) конгресу, програму і регламент конгресу протокольні записи п'яти секційних засідань і, найголовніше, доповіді референтів) були цього ж року опубліковані окремим виданням під назвою «Святкування сторіччя Гайдна. III-й Конгрес Міжнародного музичного товариства. Відень, 25 – 29 травня 1909 року»¹⁴. Розлога доповідь Філарета Колесси (с. 276–296), яка, крім тестової частини (характеристика кобзарського мистецтва в Україні, стильові ознаки дум, джерела їхнього походження тощо), містила багато нотних прикладів, п'ять додатків (нотні варіанти «Думи про втечу трьох братів з Азова» у виконанні кобзарів з Полтавщини (Михайло Кравченко (1858–1917), Микола Дубина (1852–1908) (?), Платон Кравченко (точних дат народження і смерті не встановлено)) і лірника Антіна Скоби (1853–1908)¹⁵, а також фото Михайла Кравченка з бандурою), лягла згодом в основу його дисертаційної праці у Віденському університеті.

⁹ Документ опрацьовано з книги реєстрів, що зберігається у фондах архіву Віденського університету: Archiv der Universität Wien. Nationale der Studierenden der Philosophischen Fakultät. Wintersemester 1906/07.

¹⁰ Берлінський фонограмний архів, який сьогодні є частиною відділу етномузикознавства Етнологічного музею в Берліні, належить до найважливіших установ у світі, де збираються і зберігаються звукові документи традиційної музики з усього світу. Загалом архів налічує понад 150 тисяч записів.

¹¹ Еріх Моріц фон Горнбостель (Erich Moritz von Hornbostel, 1877, Відень – 1935, Кембридж) – австрійський етномузикознавець, один із засновників етномузикознавства. У 1906–1933 роках – директор Фонограмного архіву в Берліні.

¹² Отто Абрагам (Otto Abraham, 1872–1926) – відомий німецький психолог, зокрема в галузі музичної психології. Вивчав медицину та природничі науки в Берліні. 1894 р. отримав докторський ступінь і від 1896 року працював асистентом у Берлінському Психологічному інституті під керівництвом Карла Штумпфа (Carl Stumpf, 1848–1936). Разом з Еріхом Моріцем фон Горнбостелем керував фонограмним архівом.

¹³ Інформацію стосовно перебування Ф. Колесси в Берліні й Стокгольмі використано з названих праць К. Квітки та С. Грици і доповнено власними культурознавчими коментарями.

¹⁴ Повна назва видання: Haydn-Zentenarfeier. Unter dem A. H. Protektorate Seiner. u. Kön. Apost. Majestät Franz Joseph I. III. Kongreß der Internationalen Musikgesellschaft. Wien, 25. bis 29. Mai 1909. Bericht vorgelegt vom Wiener Kongreßausschuß. Wien – Leipzig, 1909, 690 S.

¹⁵ Назви додатків німецькою мовою: Die Einteilung der in den Rezitation M. Kravčenko's vorkommenden Phrasen; Rezitation des Michael Kravčenko aus Soročyni (Duma von der Flucht der drei Brüder aus der Asover- Gefangenschaft); Rezitation des Plato Kravčenko aus Šachworostiw (Duma von der Flucht der drei Brüder aus der Asover- Gefangenschaft); Rezitation des Leierspielers Anton Skoba aus Bohačka (Duma von der Flucht der drei Brüder aus der Asover- Gefangenschaft); Rezitation des Nikolaus Dubyna aus Rešetylivka (Duma von der Flucht der drei Brüder aus der Asover- Gefangenschaft).

Hohes Dekanat der philosophischen Fakultät der k. k. Universität in Wien!

Der ergebenst Gefertigte bittet um Zulassung zu den strengen Prüfungen behufs Erlangung des philosophischen Doktorgrades aus slavischer Philologie und Altertumskunde in Verbindung mit Geschichte des Mittelalters und Neuzeit,
und legt bei:

1. Taufschein,
2. Maturitätszeugnis,
3. Absolutorium,
4. Curriculum vitae,
5. Dissertation "Über die Form der ukrainischen (kleinrussischen) rezitierenden Gesänge" in einer ausführlichen ruthenischen (S. I–LII) und kürzeren deutschen Fassung (S. LXXII–LXXXII) sammt den vergleichenden Tabellen (S. LIII–LXIX), die beiden Fassungen angehören.
Der Inhalt dieser Dissertation deckt sich mit dem beigelegten Referate:
6. "Über den melodischen und rhythmischen Aufbau der ukrainischen (kleinrussischen) rezitierenden Gesänge, der sogenannten "Kosakenlieder".
Als Beilagen werden vom Gefertigten auch andere seine wissenschaftlichen Abhandlungen hinzugefügt:
7. "Rhythmik der ukrainischen Volkslieder" (Separatdruck aus den Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften).
8. "Osterlieder-Melodien" von Phonographenwalzen niedergeschrieben, nebst Erläuterung ihres rhythmischen Aufbaues und einer einleitenden Abhandlung.
9. "Bemerkungen über das Sammeln und Harmonisieren ukrainischer Volkslieder".
10. "Zur Frage über den ukrainischen Volkslieder-Stil".
11. Materialien zur Geschichte des Kosakentums 1709–1721, gesammelt im schwedischen Staatsarchiv in Stockholm.
12. Disposition der Xenophonteischen Denkwürdigkeiten über Sokrates.
Von populär-wissenschaftlichen Publikationen des Gefertigten werden folgende beigefügt:
13. "Übersicht der ukrainisch-ruthenischen Volksdichtung".
14. "Über den gegenwärtigen Stand der Liederdichtung des ukrainischen Volkes".
15. "Unser Sinnen", eine Sammlung von 50 harmonisierten ukrainisch-ruthenischen Volksliedern.

Wien, am 11. IV. 1911.

Philaret Kolessa
k. k. Gymnasialprofessor in Lemberg
A. Golombgasse 7. II. [41]

**Вельмиповажний деканате
філософського факультету і-к. університету у Відні!**

Шанобливо нижчепідписаний просить допуску до строгих екзаменів для отримання ступеня доктора філософії зі слов'янської філології та античності в поєднанні з історією середніх віків і нового часу і додає:

1. Свідоцтво про хрещення,
2. Атестат зрілості,
3. Абсолюторіум,
4. Життєпис,
5. Дисертацію "Про форму українських (малоруських) речитативних пісень" у повному рутенському (с. I–LII) та скороченому німецькому варіантах (с. LXXII–LXXXII) разом із порівняльними таблицями (с. LIII–LXIX), які належать двом версіям.
Зміст цієї дисертації відображений у доданому рефераті:
6. "Про мелодіку і ритміку українських (малоруських) речитативних співів, так званих „козацьких пісень”.
Нижчепідписаний додає також інші наукові праці:
7. "Ритміка українських народних пісень" (відбиток із Записок Наукового товариства ім. Шевченка).
8. "Мелодії гаївок", записані фонографічними циліндрами, з поясненням їх ритмічної будови і вступною статтею.
9. "Кілька слів про збирання та гармонізування українських народних пісень".
10. "До питання про український народнопісенний стиль".
11. Матеріали з історії козащини 1709–1721 років, зібрані у Шведському державному архіві в Стокгольмі.
12. Структура Ксенофонових мемуарів про Сократа.
З науково-популярних публікацій нижчепідписаний додає такі:
13. "Огляд українсько-руської народної поезії".
14. "Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу".
15. "Наша дума", збірка 50 гармонізованих українсько-руських народних пісень.

Відень, 11 квітня 1911 р.

Філарет Колесса,
і-к. гімназійний професор у Львові,
вул. А. Голомба, 7, II.

Curriculum vitae

Philaret Kolessa, k. k. Professor an der Filiale des akademischen (ruthenischen) Gymnasiums in Lemberg, Sohn eines gri[echisch]-kath[olischen] Geistlichen, im J[ahre] 1871 im Dorfe Tatarsko, Bez. Stryj geboren, absolvierte das Gymnasium in Stryj im J[ahre] 1891; sodann in das Wiener Geistlichenseminar aufgenommen besuchte er an der dortigen Universität unter anderen auch die Vorlesungen des bekannten Symphonisten A. Bruckner. Nach einem Jahre auf die philosophische Fakultät der Lemberger Universität übergangen, die er in den Jahren 1892–96 besuchte, hörte er hauptsächlich Vorlesungen aus der ruthenischen, slavischen und klassischen Philologie und ukrainischen Geschichte, und legte eine ganze Reihe von Arbeiten und Referaten im ukrainischen (ruthenischen) und philologischen Seminar vor.

Im J[ahre] 1899 machte er die Lehramtsprüfung aus der ukrainischen (ruthenischen) Sprache und klassischen Philologie. Als Lehrer tätig seit dem Jahre 1898 an dem Gymnasium in Lemberg, Stryj und Sambor.

Nachdem er vom k. k. Unterrichtsministerium einjährigen Urlaub und ein Stipendium erhalten, unternahm er im Jahre 1906 eine Studienreise zur weiteren Ausbildung. Während dieser Zeit besuchte er als außerordentlicher Hörer der Universität zu Wien die Vorlesungen des Prof. Adler aus der Musikgeschichte und des Prof. Jagić aus der slavischen Philologie und hielt im slavischen Seminar eine Vorlesung über die Entwicklung der silbenzählenden Versifikation in der mittleren Periode der ukrainischen (ruthenischen) Literatur. Seinen Aufenthalt in Stockholm im Frühjahr 1907 benützte er zur Sammlung von Materialien zur Geschichte des Kosakentums im dortigen Staatsarchiv, hierauf hielt er sich in Berlin auf, um im psychologischen Institut der dortigen Universität die neuesten Methoden der musikalischen Ethnographie eingehender kennen zu lernen.

Im J[ahre] 1907 nach Lemberg transferiert, wirkt er bisher als Lehrer der ukrainischen (ruthenischen) Sprache an der Filiale des akademischen (ruthenischen) Gymnasiums. Auf Grund seiner wissenschaftlichen Arbeiten wurde er am 22. Dezember 1909 zum wirklichen Mitglied der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg gewählt. Für seine Tätigkeit als Komponist wurde er zum Ehrenmitglied des Lemberger, Stanislauer und Berežany'er Sangvereins "Bojan" ernannt.

Außer der beigelegten wissenschaftlichen Arbeiten bereitete er folgende Materialiensammlungen vor: 1). Volksglauben im Untergerbirge ("Pidhirje") im Dorfe Chodovyči (Ethnogr[aphische] Sammlung, V. Bd., S. 76–98); 2). Huzulenmelodien („Huzulščyna“ des Vlad. Sučevyč, III. T[e]il., S. 83–100), 3). Sammlung von Fabeln und Märchen aus dem Dorfe Chodovyči (übergeben der Ethnogr[aphischen] Kommission der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften).

Er schrieb auch Rezensionen für die Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, den "Literaturwissenschaftlichen Boten" ("Literaturno-naukovyj Vistnyk") und für "Djilo". Außerdem gab er eine ganze Reihe harmonisierter Volkslieder heraus ("Naša Duma" 1902, "Šcedrivky" 1893, "Hajivky" 1901, "Obžynky" 1898, "Vulycja" 1896, "Kosazki pisnj" 1897, "Lemkivski spivanky" 1895), und wurde mit dem Erlaß des Hohen k. k. Ministeriums für Kultus und Unterricht vom 3. VIII. 1909, Z. 36102 zum Mitglied des Arbeitsausschusses für das Sammeln der ruthenischen Volkslieder ernannt, welche in der Publikation "Volkslied in Österreich" erscheinen sollen.

[ohne Unterschrift] [41]

Життєпис

Філарет Колесса, і.-к. професор філії академічної (рутенської) гімназії у Львові, син греко-католицького священника, народився в селі Татарське Стрийського повіту 1871 року, закінчив Стрийську гімназію у 1891 році. Після того був зарахований до Віденського духовної семінарії і відвідував там же в університеті також лекції відомого симфоніста А. Брукнера. Через рік він перевівся на філософський факультет Львівського університету, який відвідував між 1892 і 1896 роками. Він слухав лекції переважно з руської, слов'янської і класичної філології та української історії, а також подав цілий ряд праць і рефератів українською (рутенською) мовою у філологічному семінарі.

У 1899 році склав кваліфікаційний екзамен з української (рутенської) мови та класичної філології. З 1898 року працював учителем гімназії у Львові, Стрию та Самборі.

Отримавши річну відпустку і стипендію від і.-к. Міністерства освіти, відправився у 1906 році в навчальну подорож для підвищення кваліфікації. Упродовж цього часу він як екстраординарний слухач Віденського університету відвідував лекції професора Адлера з історії музики та професора Ягіча зі слов'янської філології та прочитав лекцію у славістичному семінарі про розвиток силабічного віршування у середній період української (рутенської) літератури. Своє перебування у Стокгольмі навесні 1907 року він використав для збору матеріалів з історії козацтва в тамтешньому державному архіві. Після цього перебував у Берліні, щоб детальніше познайомитися з новітніми методами музичної етнографії у Психологічному інституті тамтешнього університету.

У 1907 р. переведений до Львов, де працював учителем української (рутенської) мови у філії академічної (рутенської) вищої школи. На основі наукової діяльності 22 грудня 1909 року обраний дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові. За свою композиторську діяльність став почесним членом Львівського, Станіславського та Бережанського співочого товариства «Боян».

Крім наукових праць, що додаються, підготував такі збірники матеріалів: 1) Народні вірування у Підгір'ї («Підгірє») у с. Ходовичі (Етнографічний збірник, т. V, с. 76–98); 2) Гуцульські мелодії («Гуцульщина» Вол. Шухевича, ч. III, с. 83–100); 3) Збірник байок і казок з села Ходовичі (передано Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Шевченка).

Писав також рецензії для «Записок» Наукового товариства ім. Шевченка, «Літературно-наукового вісника» та «Діло». Видав також цілий цикл гармонізованих народних пісень («Наша дума» (1902), «Щедрівки» (1893), «Гаївки» (1901), «Обжинки» (1898), «Вулиця» (1896), «Козацькі пісні» (1897), «Лемківські співанки» (1895)) і був призначений указом і.-к. Міністерства культури від 3. VIII 1909 року, № 36102 членом робочої комісії для збирання рутенських народних пісень, які мають вийти у виданні «Народна пісня в Австрії»¹⁶.

[без підпису]

¹⁶ Проект Австрійського уряду «Народна пісня в Австрії» (Das Volkslied in Österreich) започаткований 1902 року. До його реалізації були залучені Філарет Колесса, Осип Роздольський, Станіслав Людкевич і Богдан Вахнянин для збирання галицько-руських народних пісень, що мали увійти до окремого тому. З початком Першої світової готова до друку книга залишилася у рукописі (Примітка моя. – Я. Л.). Див.: Dovhaljuk I. Das Projekt "Das Volkslied in Österreich" und Filaret Kolessa. *Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes*. Wien, 2004/2005. Bd. 53–54. S. 134–151.

**Philosophische Fakultät Wien
Professoren-Kollegium.**

BEURTEILUNG DER DISSERTATION

des cand. phil.

Gymnasialprof. Philaret Kolessa über "Über den melodischen und rhythmischen
Aufbau der ukrainischen (kleinruss[ischen]) rezitierenden Gesänge,
der sog[enannten] "Kosakenlieder".

Dem Kandidaten ist es sozusagen noch in der 12. Stunde gelungen, einige Kosakenlieder oder Dumen in Russland phonographisch aufzunehmen und, soweit es sich um ihre formale, insbesondere akustische Seite handelt, wissenschaftlich zu bearbeiten. Es ist zwar auch schon früher die Aufmerksamkeit der Forscher darauf gelenkt worden, aber man hat in der Regel immer nur die Gesänge eines Kobsaren berücksichtigt, weshalb man nicht zu richtigen Resultaten kommen konnte. Der Erforschung der kleinrussischen Dumen hat der Kandidat schon mehrere Arbeiten, die auch in Druck erschienen sind, gewidmet und es hat der Wissenschaft dadurch wesentliche Dienste geleistet, insbesondere auch durch die als Dissertation vorliegende Arbeit.

Er hat hier Tatsachen konstatieren können, zu denen er zwar auf Grund des Studiums der kleinrussischen Dumen gekommen ist, die aber jedenfalls eine mehr allgemeine Geltung haben werden. Dahin gehört insbesondere der Satz, dass die Form der Duma vom Sänger eigentlich erst im Moment des Singens gegeben wird, so dass das Rezitieren der Kosakenlieder einer Improvisierung sehr nahe kommt. Es gibt also eigentlich kein einförmiges Schema, das jede Strophe eine andere Gestaltung erfährt, und auch keine Spur von einförmigen Versfüßen (anders jedoch die Epen anderer Völker). Er zeigt auch, dass es eine grosse Verwandtschaft der Kosakenlieder mit der ältesten Schichte der Volkslieder, einen Zusammenhang gibt, was sehr wichtig ist. Auch auf die schon früher konstatierte Beeinflussung der ukrainischen Kosakenlieder seitens der südslav[ischen] Heldenlieder geht er näher ein.

Die Arbeit berechtigt als eine erwünschte Bereicherung unserer Kenntnisse der ukrainischen epischen Gesänge zu den weiteren Schritten behufs Erlangung des philosophischen Doktorgrades.

Wien, den 18. Mai 1911

[Unterschrift] Vondrak
[Unterschrift] Rešetar [41]

Bei Begutachtung ist es ausdrücklich hervorzuheben, wenn die betreffende Abhandlung vermöge ihrer wissenschaftlichen Qualität das Maß des Gewöhnlichen weit übertrifft und die Eignung zur selbständigen Forschung in exceptionell ausgezeichnete Weise dartut.

**Філософський факультет, Відень
Професорська колегія**

ВІДГУК ПРО ДИСЕРТАЦІЮ

канд. філософії,

гімназійного проф. Філарета Колесси на тему «Про мелодіку і ритміку українських (малоруських)
речитативних співів, так званих "козацьких пісень"».

Кандидату вдалося, так би мовити в останню мить, фонографічно записати деякі козацькі пісні чи думи в Україні¹⁷ і науково опрацювати їх з формальної, особливо акустичної сторони. На це звертали увагу дослідники й раніше, однак, як правило, вони брали до уваги лише пісні одного кобзаря, а тому не могли досягти правильних результатів. Дослідженню малоруських дум кандидат присвятив уже кілька праць, які також вийшли друком, і в такий спосіб зробив значний внесок у науку, особливо поданим дисертаційним дослідженням.

Тут він зміг викласти факти, до яких дійшов на основі свого дослідження малоруських дум, але які в усякому разі матимуть більш загальне застосування. Сюди, зокрема, належить твердження, що форма думи фактично надається співаком лише в момент співу, тому декламування козацьких пісень дуже наближається до імпровізації. Отже, фактично немає єдиного зразка, в якому кожна строфа мала б різне оформлення, а також жодних слідів однорідних віршових основ (однак епоси інших народів різні). Він також показує, що існує велика спорідненість, зв'язок між козацькими піснями та найдавнішим пластом народних пісень, що є дуже важливо. Він також детальніше аналізує вплив південно-слов'янських героїчних пісень на українські козацькі пісні, про що вже було сказано раніше.

Як бажане збагачення наших знань про українські епічні пісні, праця дає право робити подальші кроки до здобуття ступеня доктора філософії.

Відень, 18 травня 1911 р.

[підпис] Вондрак
[підпис] Решетар

Під час рецензування необхідно особливо підкреслити, якщо наукова якість дисертації значно перевищує стандарт і демонструє її придатність для незалежного дослідження у винятково особливий спосіб.

¹⁷ В оригінальному тесті зазначено „Russland“, ймовірно, з огляду на належність тогочасних регіонів України до Російської імперії (примітка моя. – Я. Л.)

Rigorensenprotokoll 3190 [41]

Datum	Praes. am 11. April 1911, Z. 1260
Namen	Philaret Kolessa
Alter, Heimat	geboren am 17. Juli 1871 zu Tatarsko in Galizien.
Gymnasium	Maturitätszeugnis des Gymnasiums zu Stryj, vom 16. Juli 1891.
Universität	Vom Wintersemester 1892/3 bis Sommersemester 1896 an der phil[osophischen] Fakultät der Universität zu Lemberg.
Abhandlung	“Über die Form der ukrainischen (kleinrussischen) rezitierenden Gesänge” Approbiert am 18. Mai 1911 <i>Unterschrift</i> (Emil Reisch)
Referenten	Professor Dr. Vondrák, „ „ R[itter] v[on] Rešetar
Zweistündige Prüfung	Abgehalten am 7. Juli 1917. ausgezeichnet Vondrák ausgezeichnet Rešetar ausgezeichnet Jireček Einstim[m]ig mit Auszeichnung approbiert. [<i>Unterschrift</i>] Alfons Dopsch
Einstündige Prüfung	Abgehalten am 19. Jan. 1918 genügend <i>Unterschrift</i> (Stöhr) genügend <i>Unterschrift</i> (Reininger) Einstim[m]ig approbiert [<i>Unterschrift</i>] Eduard Brückner
Promoviert 21. / III. 1918	

Протокол строгих экзаменів 3190

Дата	11 квітня 1911, Ч. 1260.
Ім'я і прізвище	Філарет Колесса
Вік, батьківщина	нар. 17 червня 1871 року в с. Татарське в Галичині
Гімназія	Атестат зрілості Стрийської гімназії від 16 липня 1891 р.
Університет	Від зимового семестру 1892/93 н. р. до літнього семестру 1896 н. р. – філософський факультет Львівського університету
Наукове дослідження	«Про форму українських (малоруських) речитативних співів» Апробовано 18 травня 1911 р. <i>підпис</i> (Еміль Райш)
Рецензенти	проф. д-р Вондрак „ _ _ _ _ „ фон Решетар
Двогодичний екзамен	Складений 7 липня 1917 р. відмінно (<i>підпис</i>) Вондрак відмінно (<i>підпис</i>) Решетар відмінно (<i>підпис</i>) Іречек ¹⁸ Схвалено одногосло з відзнакою (<i>підпис</i>) Альфонс Допш
Одногодинний екзамен	Складений 19 січня 1918 р. задовільно (<i>підпис</i>) Штер задовільно (<i>підпис</i>) Райнінгер Схвалено одногосло (<i>підпис</i>) Едуард Брюкнер
Промоція 21 березня 1918 р.	

¹⁸ Константін Іречек (Konstantin Josef Jireček, 1854 –1918) – австрійський історик і славіст чеського походження. Фундатор балканології та візантології і в 1907–1918 роках директор Інституту східноєвропейської історії Віденського університету. Автор низки праць з історії Балкан, зокрема “*История болгар*” (Прага 1876) німецькою (“*Geschichte der Bulgaren*” (586 с.) і чеською (“*Dějiny národa Bulharského*” (536 с.) мовами та “*История сербів*” німецькою мовою (“*Geschichte der Serben*”) у 2-х томах (Т. 1: До 1371 (Гота 1911, 442 с.), Т. 2: 1371–1537 (Гота 1918, 288 с.).

Третій віденський період Філарета Колесси, доволі тривалий і переривчастий з огляду на очікуваний результат, пов'язаний головню з апробацією дисертації, складанням двох строгих екзаменів (рігоровів) та отриманням ученого ступеня доктора філософії. 11 квітня 1911 року Колесса звертається до деканату філософського факультету Віденського університету з відповідним клопотанням (текст клопотання в оригіналі та перекладі на українську мову¹⁹ див. додаток 2).

З-поміж долучених до клопотання документів особливо цінним джерелом для вивчення життєвого і творчого шляху Філарета Колесси є власноруч написана автобіографія (транслітерацію німецькою мовою зі збереженням особливостей оригіналу і переклад українською див. додаток 3).

Здобуття докторського ступеня філософії (чи інших наук) регламентовано розпорядженням Міністра освіти від 15 квітня 1872 року для університетів королівств і коронних земель, представлених в Австрійському парламенті [30, 21–28]. Після подання заяви до деканату чи колегії професорів декан призначав двох рецензентів для оцінювання поданої дисертації і встановлював відповідний часовий термін для перевірки наукової цінності дисертації.

Рецензентами дисертаційної праці Філарета Колесси призначено двох професорів – Вацлава Вондрака²⁰ (Václav Vondrák, 1859–1925) і Мілана Решетара²¹ (Milan von Rešetar, 1860–1942). Обидва рецензенти були однастайними щодо своєї ухвали й подали в деканат факультету 18 травня 1911 року письмовий відгук (текст документа німецькою мовою та переклад українською див. додаток 4).

Після схвального відгуку професорів В. Вондрака і М. Решетара дисертацію Колесси вважали апробованою, що й означало допуск до фінального

¹⁹ Переклад цього і наступних документів з покликанням на архів Віденського університету належить автору статті. З високою ймовірністю всі документи публікуються тут уперше.

²⁰ Чеський філолог-славист. Вивчав романську і слов'янську філологію у Віденському університеті. Приват-доцент (1893), екстраординарний (1903) й ординарний (1910) професор Віденського університету. Автор фундаментальних досліджень з граматики церковнослов'янської мови, порівняльної граматики слов'янських мов, двох церковнослов'янських хрестоматій.

²¹ Сербохорватський лінгвіст, нумізмат й історик літератури. Приват-доцент (1895), екстраординарний (1904) й ординарний (1910–1918) професор славистики Віденського університету. Особливу наукову цінність мають його нумізматичні дослідження і видання рагузьких поем і п'єс епохи Відродження та бароко. З позиції сьогодення чи не найбільшим його досягненням залишається всеохопна лінгвістична наукова праця про молізансько-слов'янську (молізансько-хорватську) мову.

етапу – складання рігоровів. Як правило, дисертанти мали кілька тижнів на підготовку строгих екзаменів з невеликим часовим інтервалом і успішно завершували шлях здобуття докторського ступеня. У випадку Філарета Колесси обставини склалися по-іншому: він повертається до Львова і продовжує тут педагогічну й наукову діяльність.

З початком Першої світової війни Філарет Колесса з родиною емігрує до Відня (1914–1918), і на цей період, який безсумнівно може слугувати предметом окремого дослідження, припадають його два усні строгі екзамени. Перший, двогодинний екзамен зі слов'янської філології та історії стародавнього світу Колесса склав 7 червня 1917 року (до слова, кожен з трьох екзаменаторів – В. Вондрак, М. Решетар і К. Іречек – оцінив його відповідь на відмінно). Другий, одногодинний екзамен з філософії, що відбувся 19 січня 1918 року, був складнішим, позаяк обидва екзаменатори – Адольф Штер (Adolf Stöhr, 1855–1921) і Роберт Райнінгер (Robert Reininger, 1869–1955) – одногосло оцінили відповідь Колесси на «задовільно» (нім. *genügend*) (протокол строгих екзаменів німецькою і переклад українською див. табл. 3).

Урочиста церемонія присвоєння наукового ступеня і вручення диплома доктора філософії (німецькою мовою цей академічний акт називається ‚Promotion‘) відбулася 21 березня 1918 року.

Висновки і перспективи дослідження. Викладений у межах статті матеріал, що базується на архівних документах Віденського університету, промовисто свідчить про його роль і значення в життєвому літописі Філарета Колесси. Наукова кар'єра і творча біографія українського етнолога, фольклориста і музикознавця, слависта значною мірою формувалися у Відні. Низка висвітлених рукописів дають змогу виокремити три фрагментарні періоди перебування Колеси в австрійській столиці, які з огляду на їхній зміст і поставлені цілі можна класифікувати як теологічний (1891–1892), філософсько-мистецький (1906–1909) і докторський (1911–1918). Майже не вивченою (крім здобуття диплома вченого ступеня доктора філософії) залишається, однак, діяльність Філарета Колесси в період його еміграції у Відні в 1914–1917 роках. Філарет Колесса був активним популяризатором української народної пісенної творчості, в німецькомовному просторі зокрема: його фольклористичні матеріали й наукові розвідки, опубліковані чи рецензовані в австрійських часописах, можуть слугувати цікавим предметом майбутніх досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережницький О. Наші музики. *Артистичний Вістник*. 1905. № IX–X. С. 124–131.
2. Березка А. Відомі композитори України. Київ : ФОП «Мунін Г.Б.», 2016. 367 с.
3. Горак Я. Забутий Олександр Бережницький. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство*. 2014. № 3. С. 61–71.
4. Залеська Р., Коваль-Фучило І. Наукова проблематика листування Філарета Колесси і Марка Азадовського. 2012. URL: https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/Rodyna_Kolessiv_Zaleska_R_Naukova_problematyka_2013.pdf.
5. Залеська Р., Іваницький А. Листування Климента Квітки і Філарета Колесси. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССXXIII : Праці секції етнографії та фольклористики. Львів, 1992. С. 309–416.
6. Грица С. Філарет Михайлович Колесса. Київ : Державне вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1962. 111 с.
7. Грица С. Культурологічні спрямування в науковій діяльності Філарета Колесси. *Слово і час*. 1991. № 7. С. 55–59.
8. Грица С. Структурно-типологічний напрям у працях академіка Ф. Колесси. *Проблеми етномузикології* : зб. наук. праць. Вип. 1 / упоряд. О. Мурзіна. Київ, 1998. С. 9–20.
9. Грица С. Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. Тернопіль : АСТОН, 2000. 228 с.
10. Грица С. Трансмісія фольклорної традиції : Етномузикологічні розвідки. Київ – Тернопіль : Астон, 2002. 236 с.
11. Грица С. Листи Миколи Колесси з приводу видання спадщини його батька – Філарета Колесси. *Народна творчість та етнологія*. 2011. № 1. С. 118–125; № 4. С. 52–62.
12. Грица С. Колесса Філарет Михайлович. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк [та ін.]. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Т. 14. URL: <https://esu.com.ua/article-5631> (04.05.2024).
13. Етномузіка : збірка статей та матеріалів з нагоди ювілею професорки Ірини Довгалюк / упор. Л. Добрянська. Львів : ГАЛИЧ-ПРЕС, 2020. Число 16. 248 с. (Список праць Ірини Довгалюк, с. 234–247).
14. Довгалюк І. З історії проекту «Народна пісня в Австрії». *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2006. Вип. 37. С. 276–287.
15. Керещман Н. Українсько-чеські музичні зв'язки в останній третині XIX – на початку XX ст. *Науковий вісник УжДУ. Серія «Історія»*. 1999. № 24. С. 74–80.
16. Квітка К. Філарет Колесса. *Музика*. 1925. № 11. С. 408–418.
17. Коваль-Фучило І. Українські голосіння : антропологія традиції, поетика тексту. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2014. 360 с.
18. Козлов М. Діяльність Філарета Колесси як етнографа і фольклориста : радянська історіографія 70-х – початку 90-х років XX століття. *Вісник книжкової палати*. 2011. № 4. С. 34–39.
19. Козлов М. Історіографія етнографічно-фольклористичної діяльності Філарета Колесси 20-х – кінця 40-х років XX століття. *Вісник книжкової палати*. 2011. № 2. С. 33–38.
20. Козлов М. Сучасна вітчизняна історіографія етнографічно-фольклористичної діяльності Філарета Колесси. *Вісник книжкової палати*. 2011. № 5. С. 34–39.
21. Колесса К. Взаємне листування Філарета Колесси та Михайла Грушевського. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССXXX : Праці секції етнографії та фольклористики. Львів, 1995. С. 396–450.
22. Колесса К. Листування Філарета Колесси і Катерини Грушевської. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССXLII : Праці секції етнографії та фольклористики. Львів, 2001. С. 521–541.
23. Лопушанський Я. Остап Грицай – студент і доктор Віденського університету. *Acta Philologica*. Дрогобич, 1995. Vol. 1. С. 30–36.
24. Лопушанський Я. Богдан Лепкий як пропагандист української літератури у німецькомовному світі. *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство* : зб. наук. праць. Рівне : РДГУ, 2000. Вип. VIII. С. 170–180.
25. Лопушанський Я. Рецепція української літератури в німецькомовному світі (перша половина XX ст.) : автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.01.05. Київ, 2000. 19 с.
26. Лопушанський Я. Рецепція української літератури в німецькомовному світі (перша половина XX ст.) : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.01.05. Ужгород, 2000. 232 с.
27. Лопушанський Я. Видавничі і публіцистична діяльність Романа Сембратовича у Відні. *Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів* : матеріали Міжнародного форуму «IV Дні Австрії у Дрогобичі» (27 вересня – 3 жовтня 2015 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич : Посвіт, 2016. Т. 4. С. 354–362.
28. Лопушанський Я. Правничі студії і художня творчість Мелетія Кічури в австрійській столиці. *Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів*. Т. 9 : Віденський період у житті і творчості Мелетія Кічури / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич : Посвіт, 2022. С. 15–47.
29. Лопушанський Я. Славістичні студії Олександра Колесси у Віденському університеті в контексті українсько-австрійських взаємодій. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. 2023. № 19. С. 63–73.
30. Лопушанський Я. Віденська Франкіана : студії, докторат, академічне середовище Івана Франка у Віденському університеті (1892–1893) / упор. О. Радченка та І. Лопушанської; передм. В. Кирилича, післям. Б. Тихолоза. Дрогобич – Львів – Відень : Посвіт, 2024. С. 21–28.
31. Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського / упоряд., вступ. ст. та прим. С. Й. Грици. Київ : Музична Україна, 1995. 432 с.

32. Муха А. Композитори України та Української діаспори : довідник. Київ : Музична культура, 2004. 352 с.
33. Потульніцький В. Огляд фондів українки архівів і бібліотек Відня. *Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини XIX – початку XX століття*. Київ – Чернівці, 1999. С. 60–70.
34. Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX–XX століть : зб. наук. праць та матеріалів / упоряд. А. Вовчак, І. Довгалюк. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. 469 с.
35. Скрипник Г. Подвижник українського народознавства. *Ф. Колесса. Історія української етнографії*. Київ, 2005. С. 3–17.
36. Українська фольклористична енциклопедія : у 2 т. / упоряд. та наук. ред. М. К. Дмитренко. Київ : Вид-во «Сталь», 2018. Т. 1 : А–Л. С. 622–624.
37. Філарет Колесса (1871–1947) : бібліографічний покажчик праць і критичної літератури / упоряд. М. Мороз; відп. ред. С. Грица. Львів : Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1992. 61 с.
38. Філарет Колесса. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передмова, коментарі, додатки, покажчик Ірини Коваль-Фучило. Київ : Логос, 2011. 239 с.
39. Фільц Б. Високоцінний внесок в українську фольклористику. *Народна творчість та етнологія*. 1996. № 5–6. С. 86–88.
40. Archiv der Universität Wien. Katalog vom 1. und 2. Semester des Studienjahres 1891/92 über die Hörer des alttestamentlichen Bibelstudiums an der Wiener k. k. Universität. Vom k. k. Universitäts-Professor: Dr. Hermann Zschokke, Dr. Georg Reinhold.
41. Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Rigorosenakt PN RA 3190.
42. Dovhaljuk I. Das Projekt „Das Volkslied in Österreich“ und Filaret Kolessa. *Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes*. Wien, 2004/2005. Bd. 53–54. S. 134–151.
43. Simonek S. Marko Čeremšyna als Student der Universität Wien und als Erzähler in der Tradition Arthur Schnitzlers. *Österreichische Osthefte*. 1997. Jg. 39. Heft 4. S. 487–508.
44. Wytrzens G. Ivan Franko als Student und Doktor der Wiener Universität. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. 1960. Bd. 6. S. 228–241.
45. Wytrzens G. Zum literarischen Schaffen Ivan Frankos in deutscher Sprache. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. 1991. Bd. 37. S. 103–112.

REFERENCES

1. Bereznytskyi, O. (1905). Nashi muzyky [Our Music People]. *Artystychnyi Vistnyk*, IX–X, 124–131 [in Ukrainian].
2. Berezka, A. (2016). Vidomi kompozytory Ukrainy [Famous Composers of Ukraine]. Kyiv: FOP “Munin H.B.” [in Ukrainian].
3. Horak, Ya. (2014). Zabutyi Oleksandr Bereznytskyi [Forgotten Oleksandr Bereznytskyi]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Mystetstvoznavstvo*, 3, 61–71 [in Ukrainian].
4. Zalieska, R., Koval-Fuchylo, I. (2012). Naukova problematyka lystuvannia Filareta Kolessy i Marka Azadovskoho [Scientific Issues of the Correspondence of Filaret Kolessa and Mark Azadovsky]. URL: https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/Rodyna_Kolessiv_Zaleska_R_Naukova_problematyka_2013.pdf [in Ukrainian].
5. Zalieska, R., Ivanytskyi, A. (1992). Lystuvannia Klymenta Kvitky i Filareta Kolessy [The Correspondence between Kliment Kvitka and Filaret Kolessa]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. T. CCXXIII: Pratsi sektsii etnografii ta folklorystyky. Lviv, 309–416 [in Ukrainian].
6. Hrytsa, S. (1962). Filaret Mykhailovych Kolessa [Filaret Mykhailovych Kolessa]. Kyiv: Derzhavne vyd-vo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR [in Ukrainian].
7. Hrytsa, S. (1991). Kulturolohichni spriamuvannia v naukovi diialnosti Filareta Kolessy [The Cultural Trends in the Scientific Activity of Filaret Kolessa]. *Slovo i chas*, 7, 55–59 [in Ukrainian].
8. Hrytsa, S. (1998). Strukturno-typolohichni napriam u pratsiakh akademika F. Kolessy [The Structural Typological Direction in the Works of Academician F. Kolessa]. *Problemy etnomuzykolohii: zb. nauk. prats. Vyp 1 / uporiad. O. Murzina*. Kyiv, 9–20 [in Ukrainian].
9. Hrytsa, S. (2000). Folklor u prostori ta chasi. Vybrani statii [Folklore in Space and Time. Selected Articles]. Ternopil: ASTON [in Ukrainian].
10. Hrytsa, S. (2002). Transmissiia folklornoi tradytsii: Etnomuzykolohichni rozvidky [Transmission of the Folklore Tradition: Ethnomusicological Explorations]. Kyiv – Ternopil: Aston [in Ukrainian].
11. Hrytsa, S. (2011). Lysty Mykoly Kolessy z pryvodu vydannia spadshchyny yoho batka – Filareta Kolessy [Mykola Kolessa's Letters Regarding the Publication of his Father's Legacy – Filaret Kolessa]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 1, 118–125; 4, 52–62 [in Ukrainian].
12. Hrytsa, S. (2014). Kolessa Filaret Mykhailovych [Kolessa Filaret Mykhailovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Elektronnyi resurs] / redkol.: I. Dziuba, A. Zhukovskiy, M. Zhelezniak [ta in.]*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-5631> (04.05.2024) [in Ukrainian].
13. Etnomuzyka: zbirka statei ta materialiv z nahody yuvileiu profesorky Iryny Dovhaliuk [Ethnomusic: a Collection of Articles and Materials on the Occasion of the Anniversary of Professor Iryna Dovhaliuk] / upor. L. Dobrianska. Lviv: HALYCH-PRES, 2020, 16 [in Ukrainian].

14. Dovhaliuk, I. (2006). Z istorii proektu “Narodna pisnia v Avstrii” [The History of the Project “The Folk Song in Austria”]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna*. Lviv, 37, 276–287 [in Ukrainian].
15. Keretsman, N. (1999). Ukrainsko-cheski muzychni zv’iazky v ostannii tretyni XIX – na pochatku XX st. [The Ukrainian-Czech Musical Connections at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century]. *Naukovyi visnyk UzhDU. Serii “Istoriia”*, 24, 74–80 [in Ukrainian].
16. Kvitka, K. (1925). Filaret Kolessa [Filaret Kolessa]. *Muzyka*, 11, 408–418 [in Ukrainian].
17. Koval-Fuchylo, I. (2014). Ukrainski holosinnia: antropolohiia tradytsii, poetyka tekstu [The Ukrainian Laments: Anthropology of Tradition, Poetics of the Text]. Kyiv: IMFE im. M. T. Rylskoho [in Ukrainian].
18. Kozlov, M. (2011). Diialnist Filareta Kolessy yak etnografa i folklorysta:adianska istoriografiiia 70-kh – pochatku 90-kh rokiv XX stolittia [Filaret Kolessa’s Activity as an Ethnographer and Folklorist: Soviet Historiography of the 70s – the early 90s of the 20th century]. *Visnyk knyzhkovoï palaty*, 4, 34–39 [in Ukrainian].
19. Kozlov, M. (2011). Istoriohrafiiia etnografichno-folklorystychnoi diialnosti Filareta Kolessy 20-kh – kintsia 40-kh rokiv XX stolittia [Historiography of the Ethnographic and Folkloristic Activity of Filaret Kolessa in the 20s – at the end of the 40s of the 20th century]. *Visnyk knyzhkovoï palaty*, 2, 33–38 [in Ukrainian].
20. Kozlov, M. (2011). Suchasna vitchyzniana istoriografiiia etnografichno-folklorystychnoi diialnosti Filareta Kolessy [Modern National Historiography of the Ethnographic and Folkloristic Activity of Filaret Kolessa]. *Visnyk knyzhkovoï palaty*, 5, 34–39 [in Ukrainian].
21. Kolessa, K. (1995). Vzaïemne lystuvannia Filareta Kolessy ta Mykhaila Hrushevskoho [Mutual Correspondence of Filaret Kolessa and Mykhailo Hrushevsky]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. T. CCXXX: Pratsi sektsii etnografii ta folklorystyky. Lviv, 396–450 [in Ukrainian].
22. Kolessa, K. (2001). Lystuvannia Filareta Kolessy i Kateryny Hrushevskoi [Correspondence of Filaret Kolessa and Kateryna Hrushevska]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. T. CCXLII: Pratsi sektsii etnografii ta folklorystyky. Lviv, 521–541 [in Ukrainian].
23. Lopushanskyi, Ya. (1995). Ostap Hrytsai – student i doktor Videnskoho universytetu [Ostap Hrytsai – Student and Doctor of the University of Vienna]. *Acta Philologica*. Drohobych, 1, 30–36 [in Ukrainian].
24. Lopushanskyi, Ya. (2000). Bohdan Lepkyi yak propahandyst ukraïnskoi literatury u nimetskomovnomu sviti [Bohdan Lepkyi as a Propagandist of the Ukrainian literature in the German-speaking world]. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii. Literaturoznavstvo: zb. nauk. prats*. Rivne: RDHU, 8, 170–180 [in Ukrainian].
25. Lopushanskyi, Ya. (2000). Retseptsiia ukraïnskoi literatury v nimetskomovnomu sviti (persha polovyna KhKh st.) [Reception of the Ukrainian Literature in the German-speaking World (the First Half of the 20th century)]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
26. Lopushanskyi, Ya. (2000). Retseptsiia ukraïnskoi literatury v nimetskomovnomu sviti (persha polovyna KhKh st.) [Reception of the Ukrainian Literature in the German-speaking World (the First Half of the 20th century)]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Uzhhorod [in Ukrainian].
27. Lopushanskyi, Ya. (2016). Vydavnycha i publitsystychna diialnist Romana Sembratovycha u Vidni [Publishing and Journalistic Activities of Roman Sembratovych in Vienna]. *Komparatyvni doslidzhennia avstriïsko-ukraïnskykh literaturnykh, movnykh ta kulturnykh kontaktiv: materialy Mizhnarodnogo forumu “IV Dni Avstrii u Drohobychi” (27 veresnia – 3 zhovtnia 2015 r.) / upor., nauk. red. Ya. Lopushanskoho ta O. Radchenka*. Drohobych: Posvit, 4, 354–362 [in Ukrainian].
28. Lopushanskyi, Ya. (2022). Pravnychi studii i khudozhnia tvorchist Meletii Kichury v avstriïskii stolytsi [Legal Studies and Artistic Work of Meletii Kichura in the Austrian Capital]. *Komparatyvni doslidzhennia avstriïsko-ukraïnskykh literaturnykh, movnykh ta kulturnykh kontaktiv*. T. 9: Videnskyi period u zhytti i tvorchosti Meletii Kichury / upor., nauk. red. Ya. Lopushanskoho ta O. Radchenka. Drohobych: Posvit, 15–47 [in Ukrainian].
29. Lopushanskyi, Ya. (2023). Slavistychni studii Oleksandra Kolessy u Videnskomu universyteti v konteksti ukraïnsko-avstriïskykh vzaïemodii [Oleksandr Kolessa’s Slavic Studies at the University of Vienna in the Context of the Ukrainian-Austrian Interactions]. *Naukovyi visnyk Drohobytiskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 19, 63–73 [in Ukrainian].
30. Lopushanskyi, Ya. (2024). Videnska Frankiana: studii, doktorat, akademichne seredovyshe Ivana Franka u Videnskomu universyteti (1892–1893) [Viennese Frankiana: Studies, Doctorate, Academic Environment of Ivan Franko at the University of Vienna (1892–1893)] / upor. O. Radchenka ta I. Lopushanskoi;peredm. V. Kyrylycha, pisliam. B. Tykholoza. Drohobych – Lviv – Viden: Posvit, 21–28 [in Ukrainian].
31. Muzychnyi folklor z Polissia u zapysakh F. Kolessy ta K. Moshynskoho [Musical Folklore From Polissia in the Records of F. Kolessa and K. Moshynskiy] / uporiad., vstup. st. ta prym. S. Y. Hrytsa. Kyiv: Muzychna Ukraina, 1995 [in Ukrainian].
32. Mukha, A. (2004). Kompozytory Ukrainy ta Ukraïnskoi diaspory [The Composers of Ukraine and the Ukrainian Diaspora: Handbook]: dovidnyk. Kyiv: Muzychna kultura [in Ukrainian].
33. Potulnytskyi, V. (1999). Ohliad fondiv ukraïnky arkhiviv i bibliotek Vidnia [Review of the Ukrainian Collections of the Archives and Libraries of Vienna]. *Ukraïnsko-avstriïski kulturni vzaïemyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia*. Kyiv – Chernivtsi, 60–70 [in Ukrainian].
34. Rodyna Kolessiv u dukhovnomu ta kulturnomu zhytti Ukrainy kintsia XIX–XX stolit: zb. nauk. prats ta materialiv [The Kolessa Family in the Spiritual and Cultural Life of Ukraine at the end of the 19th–20th centuries: coll. of science works and materials] / uporiad. A. Vovchak, I. Dovhaliuk. Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Franka, 2005 [in Ukrainian].
35. Skrypnyk, H. (2005). Podvyzhyk ukraïnskoho narodoznavstva [Eminent Researcher of Ukrainian Ethnography]. *F. Kolessa. Istoriia ukraïnskoi etnografii*. Kyiv, 3–17 [in Ukrainian].

36. Ukrainska folklorystychna entsyklopediia: u 2 t. [The Ukrainian Folklore Encyclopedia] / uporiad. ta nauk. red. M. K. Dmytrenko. Kyiv: Vyd-vo "Stal", 2018. T. 1: A–L; 2018. C. 622–624 [in Ukrainian].
37. Filaret Kolessa (1871–1947): bibliohrafichnyi pokazhchuk prats i krytychnoi literatury [Filaret Kolessa (1871–1947): Bibliographic Index of Works and Critical Literature] / uporiad. M. Moroz; vidp. red. S. Hrytsa. Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka u Lvovi, 1992 [in Ukrainian].
38. Filaret Kolessa. Obnova ukrainskoi etnografii y folklorystyky na Zakhidnykh oblastiakh URSR. Lystuvannia F. Kolessy y M. Azadovskoho [Renewal of the Ukrainian Ethnography and Folkloristics in the Western Regions of the Ukrainian SSR. Correspondence of F. Kolessa and M. Azadovsky] / uporiadkuvannia, pidhotovka tekstu, premdova, komentari, dodatky, pokazhchuk Iryny Koval-Fuchylo. Kyiv: Lohos, 2011 [in Ukrainian].
39. Filts, B. (1996). Vysokotsinnyi vnesok v ukrainsku folklorystyku [Valuable Contribution to the Ukrainian Folkloristics]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 5–6, 86–88 [in Ukrainian].
40. Archiv der Universität Wien. Katalog vom 1. und 2. Semester des Studienjahres 1891/92 über die Hörer des alttestamentlichen Bibelstudiums an der Wiener k. k. Universität. Vom k. k. Universitäts-Professor: Dr. Hermann Zschokke, Dr. Georg Reinhold [in German].
41. Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Rigorosenakt PN RA 3190 [in German].
42. Dovhaljuk, I. (2004/2005). Das Projekt "Das Volkslied in Österreich" und Filaret Kolessa. *Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes*. Wien, 53–54, 134–151 [in German].
43. Simonek, S. (1997). Marko Čeremšyna als Student der Universität Wien und als Erzähler in der Tradition Arthur Schnitzlers. *Österreichische Osthefte*, 39 / 4, 487–508 [in German].
44. Wytrzens, G. (1960). Ivan Franko als Student und Doktor der Wiener Universität. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 6, 228–241 [in German].
45. Wytrzens, G. (1991). Zum literarischen Schaffen Ivan Frankos in deutscher Sprache. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 37, 103–112 [in German].

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД МІЖМОВНОЮ ОМОНІМІЄЮ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЧЕСЬКОЇ МОВ

Малюга Н. М.

Криворізький державний педагогічний університет

У статті йдеться про явище міжмовної омонімії в українській і чеській мовах. Лінгвістичні одиниці такого типу розглянуто з урахуванням культурно-історичного чинника формування лексики зіставлюваних мов. Проаналізовано повні гомогенні міжмовні омоніми (омонімічні пари однозначних слів, що повністю розійшлися в семантиці) і часткові гомогенні омоніми, які виникли в процесі вторинної номінації й відрізняються співвідношенням та ієрархією лексико-семантичних варіантів багатозначного слова (сюди відносно одиниці, утворені внаслідок метафоричних, метонімічних, асоціативно-дериваційних перенесень, а також ті, що перебувають у гіперо-гіпонімічних відношеннях). Описано процеси семантичної деривації лексико-семантичних варіантів, зокрема розширення або звуження значення, які нерідко спричиняють явище діалінгвальної лексико-семантичної системи – міжмовну омонімію, коли елементи різних мовних систем вступають у так звані системні відношення. Явище міжмовної омонімії розглянуто у зв'язку з відношеннями внутрішньої омонімії.

Порівняння омонімічних пар передбачає зіставлення основного значення і похідних форм у фонетичному, графічному і граматичному аспектах з урахуванням етимології. Зауважено, що в українській та чеській мовах немає підстав говорити про абсолютну фонетичну ідентичність зіставлюваних одиниць, оскільки на це впливають артикуляційні особливості приголосних, тривалість голосних залежно від місця наголосу, інтенсивність наголосу тощо. Міжмовне зіткнення української та чеської мов найчастіше виявляється в лексико-граматичному класі іменників.

Проблема міжмовної омонімії загострилася у зв'язку з глобалізацією спілкування, вона потребує адекватного вирішення і в лінгвістичному аспекті, і для практики перекладу (усного та письмового), і для пересічних носіїв мови. Дослідження міжмовної омонімії підпорядковане теоретичним і практичним завданням лінгводидактики, перекладу, комп'ютерної лінгвістики. Завдання мовознавців – попередити лексико-семантичну інтерференцію, уникнути хибних отождоженень насамперед у сфері однієї частини мови.

Ключові слова: генетично споріднені мови, міжмовні контакти, міжмовна омонімія, омонім, омонімічна пара, українська мова, чеська мова.

Maliuga N. M. From observations on cross-language homonymy of the Ukrainian and Czech languages. The article deals with the phenomenon of interlingual homonymy in the Ukrainian and Czech languages. Linguistic units of this type are considered taking into account the cultural and historical factor of vocabulary formation of the compared languages. Full homogeneous cross-language homonyms (homonymic pairs of single-meaning words that are completely different in semantics) and partial homogeneous homonyms that arose in the process of secondary nomination and differ in the ratio and hierarchy of lexical-semantic variants of a polysemous word are analyzed. These are units formed as a result of metaphorical, metonymic, associative-derivative transfers, as well as those that are in hypero-hyponymous relationships. Processes of semantic derivation of lexical-semantic options are described, in particular, expansion or narrowing of meaning, which often cause the phenomenon of a dialingual lexical-semantic system – cross-linguistic homonymy, when elements of different language systems enter into so-called system relations. The phenomenon of interlanguage homonymy is considered in connection with the relations of internal homonymy.

Comparison of homonymous pairs involves comparing the main meaning and derived forms in phonetic, graphic and grammatical aspects, taking into account etymology. In the Ukrainian and Czech languages, there is no reason to talk about absolute phonetic identity of the compared units, since this is influenced by the articulatory features of consonants, the duration of vowels depending on the place of stress, the intensity of stress, etc. Interlingual collision of the Ukrainian and Czech languages is most often found in the lexical-grammatical class of nouns.

The problem of interlingual homonymy has become more acute in connection with the globalization of communication, it needs an adequate solution in the linguistic aspect, as well as for the practice of translation (oral and written), and for ordinary native speakers. The study of cross-linguistic homonymy is subordinated to the theoretical and practical tasks of language didactics, translation, and computer linguistics. The task of linguists is to prevent lexical-semantic interference, to avoid false identifications primarily in the field of one part of speech.

Key words: genetically related languages, interlingual contacts, interlingual homonymy, homonym, homonymous pair, the Ukrainian language, the Czech language.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Глобалізаційні процеси, що спричиняються до активізації мовних контактів, занурення мовців в інокультурне середовище,

збільшення частки засобів інтернету в щоденному спілкуванні, удосконалення автоматичних систем перекладу задля забезпечення комунікативних потреб, посилення ролі штучного інтелекту ставлять

перед мовознавцями виклики – вирішувати завдання прикладного характеру, які сприятимуть подоланню мовних бар'єрів, попереджатимуть комунікативні невдачі носіїв різних мов, особливо це стосується близькоспоріднених. Лексичний склад мов реагує на всі зміни розвитку людства, відбиває культурні контакти. Динаміка сприйняття світобудови, об'єктивована в слові, позначається на відношеннях у межах лексико-семантичної підсистеми окремої мови і мови як складно сконструйованого суспільного явища загалом. Відбувається активне запозичення з однієї мови в іншу, адаптація одиниць до, наприклад, фонетичних чи граматичних законів мови-реципієнта, втрата між семами зв'язку, що спричиняється до поповнення пласту лексики, яку в мовознавстві здебільшого позначають терміном *міжмовні омоніми*. Такі одиниці, що часто стають причиною комунікативної невдачі, сплутування значень, здатні завдати розумінню, спричинитися до виникнення курйозної, а подекуди конфліктної ситуації. З огляду на сказане вивчення явища міжмовної омонімії є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні мовознавці здійснили вагомий внесок у дослідження міжмовної лексичної омонімії різних лексико-граматичних розрядів близькоспоріднених мов, зокрема українсько-білоруської (В. Лемцюгова, Д. Щербина), українсько-болгарської (О. Чмир), українсько-польської (Н. Баракатова, М. Беднарж, Л. Карашук, І. Кононенко, А. Кравчук, А. Мурадян та ін.), українсько-російської (Н. Заславська, Т. Іванець, М. Кочерган, А. Критенко, Л. Мартиросян, Н. Миронюк та ін.), українсько-сербської (А. Мельник), українсько-словацької (О. Шовкович), українсько-чеської (В. Зволінський, О. Паламарчук, І. Кіцила, А. Саїк); однієї мовної сім'ї (далекоспоріднених мов), наприклад, зіставлення української та англійської (Ю. Жлуктенко, Л. Куштенко), німецької (Н. Білан, А. Карпусь, С. Кійко, М. Турчин), французької (О. Лабенко) та ін., а також неспоріднених мов, як-от: українсько-турецької (І. Юзвяк). Питання міжмовної термінологічної омонімії висвітлене в працях В. Дубічинського, І. Ментинської [2], О. Шаблій.

У сучасному європейському мовознавстві можна простежити тяглість традиції вивчення генетично споріднених мов з урахуванням історичних і культурних аспектів формування їхнього лексичного фонду, причин виникнення омонімії між спорідненими слов'янськими мовами (Й. Влчек, Е. Лотко, С. Штепанік). З'являються ґрунтовні лексикографічні праці, наприклад словник українсько-словацьких міжмовних омонімів М. Чижмарової та А. Яшкової (Čižmarová M., Jašková A. Ukrajinsko-slovenská homonymia. Slovník ukrajinsko-slovenských medzijazykových homonymů. Українсько-словацька омонімія. Словник українсько-словацьких міжмовних омонімів, 2013), адресований учням та перекладачам. У передмові подано інформацію про крослінгвістичні дослідження омонімії, внутрішньомовні та міжмовні омоніми. Опрацювання представлених у словнику лексем (близько 1000 пар) регулюється морфологічним принципом.

Українська і чеська мова, як відомо, мають 23 спільні риси, однак зіставне дослідження словника цих названих систем лише набирає обертів. Стимулюють стійкий науковий інтерес глобалізаційні процеси, а також практика занурення мовців в інокультурне середовище. Зокрема, О. Паламарчук висвітлює проблему міжмовних омонімів, або «підступних друзів перекладача», у лінгводидактичному аспекті, аналізує типові помилки, яких припускаються носії української мови під час оволодіння спорідненою чеською [3]. В. Зволінський, описуючи явище фальшивої міжмовної еквівалентності (науковець вибирає саме таке позначення й послідовно ним послуговується), порушує питання перенесення елементів структури однієї мови до структури іншої, оперуючи при цьому терміном *трансфер*: якщо трансфер стосується ідентичних елементів в обох мовах, він допомагає вивчати чи розуміти іноземні мови, однак перенесення деяких структур може виявитися хибною практикою, пов'язаною з явищем мовної інтерференції, тоді відбувається негативний трансфер [1, 77]. А. Саїк здійснила аналіз волинсько-чеського діалекту з погляду міжмовної омонімії, описала репрезентативну вибірку одиниць, що ілюструють це явище. Дослідниця кваліфікує міжмовні омоніми як семантичні кальки, які класифікує за належністю до мови походження, торкається питань запозичень з української мови до чеської [4; 5].

Формулювання мети і завдань статті. Предметом нашого зацікавлення є збіги, зумовлені змінами в семантиці лексичних одиниць генетично споріднених мов – української та чеської. **Мета** пропонованої розвідки – проаналізувати одиниці української та чеської мов, пов'язані відношеннями міжмовної омонімії, задля реалізації завдання прикладного характеру, зокрема подолання мовних бар'єрів, попередження комунікативних невдач носіїв споріднених мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Явище міжмовної омонімії викликає стійку зацікавленість не лише в лінгвістів – воно становить лінгводидактичну проблему навчання іноземних мов, проблему для викладачів навчальних закладів різних типів, перекладачів, перебуває в колі інтересів носіїв мови загалом. Для називання пар слів, що в зіставлюваних мовах мають однакове чи схоже звучання, схожу звукову форму (збіг плану вираження), але різне значення, різну внутрішню форму (план змісту), у мовознавстві відомі терміни: *міжмовні омоніми*, *міжмовні синоніми*, *міжмовні пароніми*, *міжмовні полісеми*, *помилкові* або *неповні лексичні паралелі*, *псевдоінтернаціоналізми*, *фальшиві еквіваленти* та ін.; на позначення міжмовної омонімії у сфері термінології (збіжних термінологічних одиниць зіставлюваних мов) відомий також термін *термінологічні паралелі* (В. Дубічинський). Чимало мовознавців (Я. Бартакова, Е. Лотко та ін.) називають міжмовні омоніми *фальшивими* / *удаваними* / *хибними друзями перекладача*, *зрадливими* чи *підступними словами* та ін. (зокрема, у працях чеських і словацьких мовознавців [9; 10; 11] функціонують такі описові назви: *jazyková falsiekvivalence*, *zdanlivé ekvivalenty*, *zrádná slova*, *falešni přátelé překladatele*)

з огляду на труднощі, які виникають під час перекладу з однієї мови іншою.

Міжмовну омонімію можна вивчати на синхронному зрізі та в діахронії, у словотвірному, етимологічному та лексико-семантичному аспектах. Порівняння омонімічної пари (омопари) передбачає зіставлення основного значення і похідних форм у фонетичному, графічному і граматичному аспектах з урахуванням етимології.

Аналіз українського та чеського словника дає підстави говорити про наявність 1) повних гомогенних міжмовних омонімів (омонімічні пари однозначних слів, що повністю розійшлися в семантиці); 2) часткових гомогенних омонімів, які виникають у процесі вторинної номінації й відрізняються співвідношенням та ієрархією лексико-семантичних варіантів багатозначного слова. Сюди відносять ті, що виникли внаслідок метафоричних, метонімічних, асоціативно-дериваційних перенесень; перебувають у гіперо-гіпонімічних відношеннях. Здебільшого міжмовні омоніми розвинулися внаслідок розщеплення значення багатозначного слова, «виросли» з тих самих етимонів та архетипних концептів», однак їхні «ядерні, ключові смислові компоненти продовжують відображати спільні колись поняття» [7, 91], лише зрідка такі одиниці постають у результаті випадкових збігів.

Процеси семантичної деривації, зокрема розширення або звуження значення, нерідко спричиняють самостійне явище діалінгвальної лексико-семантичної системи – міжмовну омонімію, коли елементи різних мовних систем вступають у т. зв. системні відношення. Поява гомогенних омонімів «здебільшого і провокує інтерференційні явища, що позначаються на всіх групах лексики, передусім тих, які функціонують на синхронному зрізі» [8].

Розглянемо приклад, де можемо простежити відношення внутрішньої омонімії в українській мові:

*червень*¹ – ‘шостий місяць календарного року; перший місяць літа’;

*червень*² – ‘заст. червінь (див. *червінь*¹)’ [12, 1374].

Переходимо за позначкою: *червінь*¹. 1. ‘густа червоно-коричнева фарба для розписування череп’яного посуду, яку добували зі спеціальної кольорової глини’; 2. ‘яскраво-червоні барви на чому-небудь; багрянець’ [12, 1375].

У чеській мові *červený* означає ‘червоний колір, червоне забарвлення’ [15, 69].

Як бачимо, в українській мові, на відміну від чеської, слово *червень* вступає в омонімічні відношення. Лише одне зі значень другої словникової одиниці, уналежненої до пасивного складу лексики (маркована *заст.*), відповідає аналогічному в чеській мові. Щодо *червень*¹, а також першого значення полісемічної одиниці *червень*², з одного боку, лексеми *červený*, з іншого, відповідно констатуємо встановлення відношень міжмовної омонімії.

Порівняння словника української та чеської мов свідчить, що часткові гомогенні омоніми – більш звичне явище. І це цілком закономірно, адже кількість багатозначних одиниць серед загальноживаної лексики вища. Наприклад, у чеській мові слово

bašta вступає в омонімічні відношення. Серед лексико-семантичних варіантів багатозначного *bašta*¹ – 1) ‘передова частина укріплень замку, міста тощо, яка часто має вигляд невисокої вежі, є частиною фортечної стіни або стоїть окремо’; 2) ‘перен. місце, що забезпечує захист, підтримку тощо, яке є опорою, охороною чогось’; 3) ‘житло в безпосередній близькості від великого ставка чи групи ставків, на дамбі ставка’. *Vašta*² також має два значення, які в лексикографічних працях марковані додатковими помітками: 1) ‘рег. експрес. смачна страва, їжа’; 2) ‘експрес. прекрасна, чудова річ’ [15, 39]. У цьому випадку стосовно шляхів виникнення омонімії можемо висунути припущення, що відбулося перенесення ознаки ‘високий’; вежа здіймається (ввищується, височіє) над іншими спорудами → страва з високими смаковими якостями (вишуканим смаком) або річ високого гатунку.

В українській мові слово *башта* також є полісемічним (репрезентоване двома лексико-семантичними варіантами: 1) ‘висока і вузька споруда багатогранної форми, що будується окремо або становить частину будівлі; вежа’; 2) ‘військ. верхня обертова частина корпусу танка або броньованого автомобіля; вишка на судні, в якій містяться гармати й кулемети’ [12, 39]), однак не має омонімічної пари. Як бачимо, лише значення 1 *vašta*¹ в чеській мові та значення 1 лексеми *башта* в українській мові містять спільні семи, решта значень не корелюють.

Наведемо інший приклад, у якому лише друге значення зіставляюваних слів частково співвідноситься, перше ж значення свідчить про встановлення відношень міжмовної омонімії:

Kal: 1) ‘рештки перетравленої їжі, що їх викидає кишечник назовні’; 2) ‘розм. бруд, болото, грязь’ [12, 410];

kal: 1) ‘речовина, шар, який залишився в більшій кількості на дні після руху вниз (скло тощо)’; 2) ‘пухкий бруд, розсіяний у воді або осілий на дні чи на поверхні води, мул’ [15, 176].

А. Саїк пояснює зміни значення слів у чеській та українській мовах різним культурним розвитком суспільств [5, 40], ілюструючи такими прикладами: розширення значення (узагальнення): *palec* (великий палець) – *palec* (будь-який палець) → узагальнення значення в українській мові порівняно з вузьким первинним; звуження значення (спеціалізацію): *maslo* (продукт, виготовлений з молока) – *масло* (крім молочного продукту, також ‘мастило, жир’) → спеціалізація значення в чеській мові; погіршення значення (набуття негативної семантики): *čerstvý* (свіжий) – *čerstvý* (старий і твердий про хліб); покращення значення (меліорація): *páchnout* (мати неприємний запах) – *пахнути* (мати приємний запах).

Задля пояснення одного з названих способів зміни значення звернемося до лексикографічних праць:

čerstvý: 1. ‘який став твердим, несвіжим, засох (про хліб, борошняні вироби); прот. свіжий // жорсткий, із зашкарублюю, огрубілою шкірою // який став твердим, тугим (про ґрунт)’. 2. ‘перен. позбавлений душевного тепла, нечуйний, нечулий до інших // який виражає відсутність душевного тепла,

чуйності в людини // який відзначається суворістю, надмірною жорстокістю // розм. позбавлений радості; безрадісний' [12, 1376].

čerstvý: 1) 'деякий час зберігає свої початкові, хороші якості'; 2) 'щойно або нещодавно створений, отриманий, виготовлений тощо, новий'; 3) 'відчувається як прохолодний, освіжаючий'; 4) 'характеризується хорошим фізичним або психічним станом, здатний до гарної працездатності, відпочилий, бадьорий, свіжий' [15, 69].

Поділяємо думку А. Турчиної, згідно з якою дослідження лексичних змін у слов'янських мовах дає «корисні матеріали для вивчення механізмів семантичної еволюції загальної лексики і розуміння ролі міжмовних омонімів та інших міжмовних відповідників омонімічного характеру в культурі і мові» [6, 124]. Хочемо проілюструвати можливості порівняльного семного аналізу таких одиниць, наведемо основні значення лексеми *черствий* у деяких інших слов'янських мовах, аби простежити, як виникла протилежність значень «свіжий – сухий» (про хліб):

мова	лексема	значення
болгарська	<i>чевръст</i>	твердий, міцний; сильний, здоровий; швидкий, спритний
сербська	<i>чврст</i>	щільний, повний, твердий
словінська	<i>črstev</i> , <i>čvrst</i>	міцний, добрячий; веселий; свіжий
верхньолужицька	<i>čerstwý</i>	бадьорий; веселий
польська	<i>czerstwy</i>	черствий (про хліб); міцний, бадьорий, здоровий, свіжий, жвавий

Значення чеської одиниці *čerstvý* ('свіжий') є близьким до первісного значення слова в праслов'янській мові, а в українській мові *черствий* ('сухий') зазнало погіршення значення. Звісно, не доводиться говорити про абсолютну фонетичну ідентичність зіставлюваних одиниць, оскільки на це впливають артикуляційні особливості приголосних, тривалість голосних залежно від місця наголосу, власне інтенсивність наголосу тощо.

Міжмовне зіткнення української та чеської мов найчастіше спостерігаємо в лексико-граматичному класі іменників. Порівняймо:

1) *козачка* – 'дружина або дочка козака' [12, 438];
kozačka – 'високі жіночі зимові черевики' [15, 208];

2) *карма* – 'в індійських релігійно-філософських системах (буддизмі, брахманізмі та ін.) сукупність усіх добрих і поганих справ, учинених людиною в попередніх існуваннях (життях), що визначає її долю в майбутньому' [12, 418];

karma – 'газовий проточний водонагрівач' [15, 181].

У першій зіставлюваній омонімічній парі спостерігаємо переосмислення дериваційної бази української мови (відношення спорідненості з козаком, соціального статусу → відношення подібності,

порівняння: таке взуття носили козаки). Вочевидь, лексема *kozačka* виникла в чеській мові в результаті запозичення з української (позначилося й перебування козаків на службі в європейських монархів, і контактування з українськими емігрантами в Чехословаччині між двома світовими війнами, і тиражування культурних символів, що стали маркерами ідентичності етносу), попри те що слово *козак* в українській мові не належить до питомої лексики. У слові *karma* другої наведеної омонімії не варто шукати зв'язку із семою санскриту, констатуємо випадковий збіг значень слів, що мають різне походження.

Запозичена з латинської мови одиниця *de-facto* в обох зіставлюваних мовах має значення 'фактично, на ділі', протилежне *de-jure*. Однак у чеській мові розвинулося інше значення *de facto*, яке з часом суттєво віддалилося від первісного, як наслідок – установилися відношення внутрішньої омонімії: *de facto*² виражає 'нерішучу згоду, справді' [15, 77]. Можемо стверджувати, що проблема міжмовної омонімії є результатом активізації мовних контактів, має тісний зв'язок із «глобалізацією» комунікації [6, 122], а її дослідження підпорядковане теоретичним і практичним завданням лінгводидактики, перекладу, комп'ютерної лінгвістики.

Порівняймо омонімії, у яких спостерігаємо випадкові збіги в окремих формах: числових чи відмінкових. Наприклад:

groші, мн. 1) 'металеві й паперові знаки, що є мірою вартості за купівлі та продажу'; 2) 'капітал, статок' [12, 199];

дно, р. в. *дна* – 1) 'грунтова поверхня під водою'; 2) 'нижня частина або нижня стінка якого-небудь предмета'; 3) '*перен.* найважчі умови життя, в які потрапляє найбідніша частина суспільства' [12, 228];
hroši (бегемоти, від *hroch* – бегемот, *Hippopotamus amphibius*) 'великий травоїдний ссавець, родом з Африки, із товстою шкірою, короткими ногами і широким ротом, пристосований до життя у воді' [13];

дна – 'захворювання, викликане порушенням обміну речовин і відкладенням кристалів сечової кислоти в суглобах, сухожиллях тощо; проявляється сильним болем і набряком суглобів' [15, 88].

Міжмовні омонімії створюють бар'єр під час вивчення іноземної мови. Хто має досвід спілкування з іноземцями, може розповісти не один приклад непорозуміння між носіями різних мов, якусь майже анекдотичну історію. Зокрема, авторка, розказуючи чехові про обсяг значень слова *чоловік* в українській мові, тлумачачи лексему *людина*, почула жартівливе, на думку співрозмовника, зауваження, що в чеській мові жінка теж, тобто *людина*.

Ті, хто втручався в підсистеми української мови, зокрема лексико-семантичну, наклали на неї лекала російської, витиснули на периферію, а потім і загалом з ужитку питомі українські слова, як-от: *овоч* / *овочи* (садовина; у сучасній мові замінена словом *фрукт*, запозиченим із латинської за посередництвом російської; це один з наслідків політики зближення російської та української мов). Українське *овоч* тепер позначає городину, а в чеській мові *ovoce* зберігає своє первісне значення – це 'істівні плоди (дерев,

кущів), які споживають у сирому вигляді» [14]. Погоджуємося з твердженням О. Паламарчук, що «різна логіко-предметна співвіднесеність слів при випадковому збігові планів вираження досить часто перешкоджає збігові значень чеської та української одиниці» [3, 27], дослідниця скеровує на процес комунікації, у якому завжди є контекст. Наприклад: *Мене заманив сюди привабливий шматок простору, зарослий бур'яном, травою і рештками старого саду з покрученими деревами, на яких все ще червоніли перезрілі овочі, закритого від півночі стіною пралісу десь з часів індіан* (У. Самчук «На твердій землі»); *Всього дерев понад сотню, вже от під овочами погнулись* (У. Самчук «Куди тече та річка»).

Наведемо приклад міжмовної омонімії, яка ускладнює спілкування в чужомовному середовищі: *Другу головну кімнату, а також кухню, займають самі власники мешкання, як також споживчої крамниці, два близькі друзі, обидва січові стрільці, Олекса Кунда, який замінив це своє прізвище, що на чеській мові звучить непристойно, Овсієнком, і Михайло Багрій* (У. Самчук, «На краю часу»). У тексті є зроблена редакторкою посторінкова виноска, яка пояснює читачеві причини зміни прізвища: *Чеською «кунда» (чеськ. kunda) – вульгарна назва жіночої піхви.*

У сучасній українській літературній мові такого загальноживаного слова, яке б стало дериваційною базою для оніма, немає; в етимологічних словниках відомості про походження прізвища відсутні. Висуваємо припущення щодо генетичних зв'язків зі словом *куна* у значенні 'куниця' (дрібна хижа тварина з цінним пушистим хутром), тоді можемо

простежити перенесення «хутряний покрив → волосяний покрив». Крім того, *куницею* в народно-поетичній творчості називали наречену (варто згадати обряд сватання), а тут вибудовується асоціація «частина (дітородний орган) – ціле (дівчина / жінка)» (традиційна цінність жінки полягала в здатності народжувати, забезпечувати продовження роду).

Як бачимо, слово, яке в одній мові не викликає жодних негативних асоціацій, в іншій може бути вульгаризмом, відтак носій мови (і початківець, і впевнений користувач) має дбати про те, аби не порушити норм мовленнєвого етикету і не завадити успішній комунікації. Тож завдання мовознавців на сучасному етапі розвитку лінгвістики вбачаємо в реалізації суспільного запиту – попередити лексико-семантичну інтерференцію, аби мовці могли уникнути хибних отожднень насамперед у сфері однієї частини мови.

Висновки та перспективи досліджень. Міжмовна омонімія є предметом зацікавлення не лише лінгвістів, це явище становить лінгводидактичну проблему навчання іноземних мов, проблему для викладачів навчальних закладів різних типів, перекладачів, перебуває в колі інтересів носіїв мови загалом. Проблема міжмовної омонімії загострилася у зв'язку з глобалізацією спілкування. Транспозиція засобів вираження зіставлених мов та інтерференція лексичних і семантичних запозичень ілюструє вплив цього процесу, який позначається на усіх сферах життя, зокрема й на мові як суспільному феномені. Проблема міжмовних омонімів потребує адекватного вирішення і для практики перекладу (усного та письмового), і для пересічних носіїв мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зволінський В. Фальшива міжмовна еквівалентність в українській і чеській мовах. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2005. № 1. С. 75–84.
2. Ментинська І. Б. Міжмовна омонімія як об'єкт термінологічного дослідження. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 4. Ч. 1. С. 34–39. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.4.1/07>.
3. Паламарчук О. Чесько-українські «підступні друзі перекладача» як проблема лінгводидактики. *Opera Slavica*. 1995. Vol. 5. Issue 4. P. 25–29. URL: <https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/117036.pdf> (дата звернення: 24.03.24).
4. Саїк А. Аналіз волинсько-чеського діалекту з погляду міжмовної омонімії. *Сучасні дослідження з іноземної філології: зб. наук. праць*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 1 (19). С. 153–163. DOI <https://doi.org/10.24144/2617-3921.2021.19.153-162>.
5. Саїк А. Причини виникнення омонімії в українській і чеській мовах. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. Т. 1. С. 38–42. DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.5>.
6. Турчина А. А. Лексична міжмовна омонімія у слов'янських мовах. *Мовознавство. Компаративні дослідження слов'янських мов та літератур*. 2012. Вип. 17. С. 121–126.
7. Чуба Г. Міжмовна омонімія як джерело помилок при вивченні української мови студентами-поляками. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2015. Вип. 11. С. 90–96.
8. Юзвяк І. Лексична міжмовна омонімія на матеріалі української та турецької мов. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2010. № 676. С. 125–128. URL: <http://surl.li/syzht>
9. Bartáková J. K zradnostiam v blízkopříbuzných jazykoch. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: Masarykova univerzita, 1998. S. 151–159.
10. Ivašina N., Rudenka A., Janovec L. Falešní přátelé překladatele v češtině a běloruštině. Praha, 2006. 122 s.
11. Lotko E. Zrádná slova v polštině a češtině. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 1987. 53 s.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
13. Akademický slovník on line. URL: <https://www.slovníkcestiny.cz/uvod.php>
14. Slovník současné češtiny. URL: <https://www.nechybujte.cz/slovník-soucasne-cestiny/b%C4%9Bhat?>
15. Školní slovník současné češtiny. Brno: Lingea s.r.o., 2012. 731 s.

REFERENCES

1. Zvolinskyi, V. (2005). Falshyva mizhmovna ekvivalentnist v ukrainskii i cheskie movakh [False cross-linguistic equivalence in the Ukrainian and Czech languages]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*, 1, 75–84 [in Ukrainian].
2. Mentynska, I. B. (2022). Mizhmovna omonimiia yak ob'ekt terminolohichnoho doslidzhennia [Cross-language homonymy as an object of terminological research]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*, 33 (4) / 1, 34–39. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.4.1/07> [in Ukrainian].
3. Palamarchuk, O. (1995). Chesko-ukrainski “pidstupni druzi perekladacha” yak problema lnhvodydaktyky [Czech-Ukrainian “insidious friends of the translator” as a problem of linguistic didactics]. *Opera Slavica*, 5 (4), 25–29 [in Ukrainian].
4. Saik, A. (2021). Analiz volynsko-cheskoho dialektu z pohliadu mizhmovnoi omonimii [Analysis of the Volyn-Czech dialect from the point of view of cross-linguistic homonymy]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii*, 1 (19), 153–163. DOI <https://doi.org/10.24144/2617-3921.2021.19.153-162> [in Ukrainian].
5. Saik, A. (2020). Prychyny vynyknennia omonimii v ukrainskii i cheskie movakh [Reasons for homonymy in the Ukrainian and Czech languages]. *Zakarpatski filolohichni studii*, 14 / 1, 38–42. DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.5> [in Ukrainian].
6. Turchyna, A. A. (2012). Leksychna mizhmovna omonimiia u slovianskykh movakh [Lexical cross-linguistic homonymy in Slavic languages]. *Movoznavstvo. Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov ta literatur*, 17, 121–126 [in Ukrainian].
7. Chuba, H. (2015). Mizhmovna omonimiia yak dzherelo pomylok pry vyvchenni ukrainskoi movy studentamy-poliakamy [Interlingual homonymy as a source of errors in the study of the Ukrainian language by Polish students]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi*, 11, 90–96 [in Ukrainian].
8. Yuzviak, I. (2010). Leksychna mizhmovna omonimiia na materialy ukrainskoi ta turetskoi mov [Lexical cross-linguistic homonymy on the material of the Ukrainian and Turkish languages]. *Visnyk Nats. un-tu “Lvivska politekhnikha”. Seriiia “Problemy ukrainskoi terminolohii”*, 676, 125–128 [in Ukrainian].
9. Bartáková, J. (1998). K zradnostiam v blízkopribuzných jazykoch [On betrayals in closely related languages]. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: Masarykova univerzita, 151–159 [in Slovak].
10. Ivašina, N., Rudenka, A., & Janovec, L. (2006). Falešní přátelé překladatele v češtině a běloruštině [Fake translator friends in Czech and Belarusian]. Praha [in Czech].
11. Lotko, E. (1987). Zrádná slova v polštině a češtině [Traacherous words in Polish and Czech]. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého [in Czech].

DICTIONARIES

12. Busel, V. T. (Ed.). (2003). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF “Perun” [in Ukrainian].
13. Akademický slovník on line [Academic dictionary online] [in Czech].
14. Slovník současné češtiny [Dictionary of contemporary Czech] [in Czech].
15. Školní slovník současné češtiny (2012). [School dictionary of contemporary Czech]. Brno: Lingea s.r.o. [in Czech].

ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ІНТЕРВ'Ю CNN)

Пустовіт Н. В.

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

У статті розглянуто поняття політичного дискурсу, порушено питання типології мовленнєвих актів та зосереджено увагу на вербальних й невербальних комунікативних компонентах у межах становлення та розвитку політичного лідерства Володимира Зеленського під час воєнного стану в Україні. Запропонована наукова розвідка має інтердисциплінарний характер. Аналіз останніх наукових публікацій охоплює проблематику політичного дискурсу, лінгвістичного повороту в політичній науці, війни та мілітаризму в контексті політичного дискурсу, вербальних та невербальних повідомлень та прагмалінгвістики. Фреймворком дослідження слугує теорія політичного дискурсу Т. А. ван Дейка, емпіричним матеріалом – інтерв'ю Президента України Володимира Зеленського CNN.

Актуальність порушеної проблеми зумовлено трансформаціями вербальних та невербальних засобів вираження політичного лідерства ключової політичної фігури країни під час дії воєнного стану. Окреслено базові мовленнєві акти: констативи, промісиви, менасиви, перформативи, директиви та квеситиви. З'ясовано, що в інтерв'ю CNN переважають констативи та перформативи. Схарактеризовано невербальні комунікативні засоби репрезентації політичного дискурсу, зокрема кінесичні, проксемічні та просодичні компоненти. Особливу увагу зосереджено на кінесіку, оскільки формат інтерв'ю дає змогу вдало ілюструвати основні жести та мімічні реакції, які супроводжують виступ та відповіді респондента.

У дослідженні, окрім загальнонаукових методів – аналізу, синтезу та узагальнення, використано методу ідентифікації та структуризації мовленнєвих актів. Запропоновано поняття політичного лідерства розглядати не з урахуванням монопідходу, тобто аналізу одного засобу вираження лідерської позиції, а крізь призму аналізу як вербального, так і невербального компонентів. Для ідентифікації та характеристики вербальних компонентів застосовано лексико-граматичний підхід.

Практична частина наукової розвідки охопила два етапи. На першому етапі виокремлено релевантні мовленнєві акти, на другому – проаналізовано відповідні кінесичні комунікативні елементи і проілюстровано їх за допомогою скріншотів. Виявлено, що констативи та перформативи в цілому артикулюють активний та відкритий стиль лідерства, а невербальні елементи, своєю чергою, підсилюють політичний дискурс та фокусують увагу глядачів через встановлення з ними емоційного та інтелектуального зв'язку.

Ключові слова: політичний дискурс, мовленнєві акти, Президент Зеленський, кінесичні комунікативні компоненти, лексико-граматичний підхід, політичне лідерство.

Pustovit N. V. Verbal and non-verbal means of expressing political leadership of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky (on the material of the CNN interview). The article examines the concept of political discourse, the typology of speech acts, verbal and non-verbal communicative components in the context of the formation and development of Volodymyr Zelensky's political leadership during martial law in Ukraine. The proposed research is interdisciplinary. The analysis of recent scientific publications covers the issues of political discourse, the linguistic turn in political science, war, and militarism in the context of political discourse, verbal and non-verbal messages, and pragmalinguistics. The theoretical framework of this article consists of the theory of political discourse introduced by T. A. van Dijk. The empirical material is an interview with the President of Ukraine Volodymyr Zelensky to CNN.

The relevance of the study is due to the transformations of verbal and non-verbal means of expressing the political leadership of the country's key political figure that occur during martial law. The research outlines the basic speech acts: statements, promises, menaces, performatives, directives and questives. It was found that statements and performatives prevail in CNN interviews. The non-verbal communicative means of representing political discourse, namely kinesic, proxemic and prosodic components, are characterized. The article focuses on kinesics, as the interview format allows for a successful illustration of the main gestures and facial reactions that accompany the respondent's speech and answers. The study uses analysis, synthesis and generalisation, as well as the method of identification and structuring of speech acts. The author proposes to approach the concept of political leadership not from the standpoint of a mono-approach, i.e., analysis of one means of expressing a leadership position, but through the lens of analysis of both verbal and non-verbal components. The lexico-grammatical approach is used to identify and characterize verbal components.

The practical part of the research was carried out in two stages. In the first stage, the relevant speech acts were analysed and highlighted. In the second stage, the relevant kinesic communicative elements were analysed and illustrated employing screenshots. It was found that statements and performatives in general articulate an active and open style of leadership, while non-verbal elements, in turn, enhance political discourse and keep the focus of the audience by establishing an emotional and intellectual connection with them.

Key words: political discourse, speech acts, President Zelensky, kinesic communicative components, lexico-grammatical approach, political leadership.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Вербальна та невербальна комунікація відіграє свою роль у політичному дискурсі та формуванні інституту політичного лідерства. Феномен політичного дискурсу є добре дослідженим у контексті мирного часу. В умовах же воєнного стану вербальна та невербальна комунікація зазнає певних змін, зумовлених безпековою ситуацією, зміною тематики, форматів та форм спілкування тощо. З урахуванням цього постає потреба проаналізувати структурний рівень вербальних та невербальних компонентів, які, на наш погляд, обрамлюють та артикують політичне лідерство. Такий аналіз у подальшому дасть змогу зрозуміти й природу трансформації політичного дискурсу. Цим й зумовлена актуальність пропонованої наукової розвідки. Якнайкраще з'ясувати особливості вербальних та невербальних компонентів політичного лідерства в умовах воєнного стану можна на прикладі інтерв'ю Володимира Зеленського, який активно тримає діалог зі світовою спільнотою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблематики вербальних та невербальних компонентів відбувається в контексті політичного дискурсу. У запропонованій науковій розвідці використано й прагмалінгвістичний інструментарій, який дасть змогу доповнити теоретичні знання практичними результатами. Для початку окреслимо парадигму політичного дискурсу. Так, Ю. Габермас підходить до політичного дискурсу через взаємозв'язок демократії та мови: побутова вільного суспільства не можлива без форми демократії, опертої на комунікацію [15]. П. Бурдье досліджував концепт влади, медіатором якої є дискурс. Своєю чергою, мова в повсякденному житті зазвичай не функціонує тільки як засіб спілкування, а є одним з контекстів, у якому досліджують габітус [11, 132]. Т. А. ван Дейк аналізує політичний дискурс крізь призму тексту та контексту, а також характеризує структуру політичного дискурсу [7].

Відомо низку наукових праць, присвячених проблемам мовних практик, які використовують політики. Так, Д. Белл описує нову парадигму, у ракурсі якої мову розглядають як «перцептивну лінзу» для дослідження політичних явищ та політичних дій. Він стверджує, що ключові терміни політики – *влада, вплив та авторитет* – зараховують до лінгвістичних способів взаємодії з іншими людьми з метою досягнення політичних цілей та результатів [4, 40].

Праця М. Едельмана про мову та символічну природу політики є прикладом лінгвістичного повороту в політичній науці. Згідно з підходом ученого, створення сенсу має важливе значення для політичної практики та конструювання переконань щодо подій, політики, лідерів, проблем і криз, які кидають виклик суспільству. Практики формування сенсу політики охоплюють як політичні дії, так і політичну мову, використовувану для їх опису [9].

Теракт 9/11 дав поштовх дослідженню війни та мілітаризму в контексті політичного дискурсу, зокрема в США. Так, С. Зілберштейн аналізує займенники, військову термінологію у зверненнях Президента Буша, а також яким чином такі граматичні опції

формують образ Америки [14]. А. Беккер вивчає телевізійні інтерв'ю канцлера Німеччини Герхарда Шредера, проведені двома різними каналами. У своїх наукових розвідках вона ілюструє, яким чином канцлер уникає відповіді стосовно підтримки якоїсь зі сторін у дебатах навколо війни в Іраку [3].

Автори значної частини наукових праць зосереджуються на аналізі невербальної комунікації політиків під час передвиборчих кампаній. Крім того, на тлі діджиталізації політичного дискурсу зростає дослідницький інтерес до невербальної комунікації в медіа контексті. Так, Р. Коулман та С. Беннінг стверджують, що з'являються такі риси, як емоції над інформацією, особистість над проблемами та стиль над контентом [6].

А. Меграбян досліджує вербальні та невербальні повідомлення. Він також запропонував свою формулу «7%–38%–55%», яка актуалізує три елементи, які впливають на сприйняття людини, а саме: 7% – слова, 38% – голос, 55% – мова тіла [12].

Згідно з Дж. Серлем, філософом мови, автором теорії мовленнєвого акту, проаналізовані ним висловлювання – як ілюквативна сила та контент з пропозицією – усі містять певну пропозицію та належать до актуального стану справ [13].

З прагмалінгвістичної перспективи варто відзначити праці українських дослідників Г. Г. Почепцова (старшого) [1] та Л. В. Солошук [2]. Так Г. Г. Почепцов розробив класифікацію типів мовленнєвих актів [1], а Л. В. Солошук – класифікацію невербальних компонентів, що ґрунтується на характеристиках невербальних засобів та базових системах їх відображення й сприйняття [2].

Формулювання мети і завдань статті. Мета дослідження – аналіз вербальних та невербальних комунікативних компонентів у двох частинах англійського інтерв'ю CNN Володимира Зеленського. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) виявити часто вживані мовленнєві акти (згідно з класифікацією Г. Г. Почепцова); 2) здійснити лексико-граматичний аналіз активних мовленнєвих актів; 3) виявити та схарактеризувати кінесичні комунікативні компоненти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах нашої наукової розвідки спершу є доцільним спинитися на теорії Т. А. ван Дейка. Так, розуміння поняття політичного дискурсу полягає в тому, що його визначають політичні фігури. У цьому контексті дослідження політичного дискурсу пов'язане з текстами й промовами окремих політичних діячів або політичних інститутів, таких як уряд, парламент, політичні партії, тощо [7, 12].

Для розуміння політичного тексту та контексту Т. А. ван Дейк виокремлює певні сфери політики: соціальну сферу, політичну систему, політичні цінності, політичні ідеології, політичні інститути, політичні організації, політичні групи, політичних агентів, політичні відносини, політичні процеси, політичні дії, політичний дискурс та політичну свідомість. Ван Дейк вважає політичні дії конкретними активностями та взаємодією. Такі активності визначають крізь призму намірів, мети, цілей та функцій у межах більш складних політичних процесів [7, 18].

Політичний дискурс структурують за певною схемою. Зупинимося на деяких елементах цієї схеми, таких як мовленнєві акти та взаємодії, лексика та риторика [7, 33–37]. Політичний діалог зазвичай охоплює акти та стратегії вербальної взаємодії – від розподілу послідовності виступів у парламенті до політичних дебатів. У політиці використовують слова і словосполучення, які стосуються суспільно-політичних, економічних та інших тем. Риторика у політичному дискурсі передбачає вибір та застосування тих риторичних прийомів, які виконують функцію переконання (наприклад, через протиставлення МИ та ВОНИ, де ВОНИ – це вороги та їхні прибічники).

У нашому дослідженні аналізуємо деякі елементи політичного дискурсу, який формує та артикулює центральна політична фігура – Президент. У політичному житті, особливо у період дії воєнного стану, лідерська позиція оприявнює себе через ефективність, результативність та цифровізацію суспільно-політичних процесів. Остання виступає потужним трансформативним чинником, що дає змогу суттєво скоротити час та ресурс на прийняття та імплементацію політичних рішень.

Одними з базових елементів політичного лідерства, на наш погляд, є мова та невербальна складова. Особливість політичного лідерства Володимира Зеленського полягає в тому, що воно формується та стрімко розвивається у період дії воєнного стану. Цей фактор суттєво впливає на мовний та невербальний аспекти політичного лідерства, яке одночасно артикулюється на національному та міжнародному рівнях.

Прагмалінгвістичний аналіз елементів політичного лідерства опертий на дві класифікації: автором першої є Г. Г. Почепцов, автором другої – Л. В. Солощук. У Г. Г. Почепцова нас безпосередньо зацікавила його характеристика мовленнєвих актів, а у Л. В. Солощук – класифікація невербальних компонентів, серед яких увагу привертають міміка та жести, або ж, інакше кажучи, кінесичні комунікативні компоненти.

Г. Г. Почепцов виділяє 6 основних типів мовленнєвих актів [1, 439–441]:

1. Констативи, або твердження, – це речення, за допомогою яких мовець розповідає своєму співрозмовникові про певні факти чи події. Ціллю цього мовленнєвого акту є передача інформації.

2. Промісиви (від англ. “to promise” – обіцяти) – це зобов’язання мовця виконати обіцянку, яку він дав у певному мовленнєвому акті. Необхідною умовою реалізації певного речення як промісива є зацікавленість адресата у втіленні в життя того, про що йде мова.

3. Менасиви (з англ. “to menace” погрожувати) – речення, інтенцією якого є погроза, наприклад: *The people will never forgive you*. Хоча менасиви мають багато спільного з промісивами, – обидва стосуються майбутнього та мають схожі особливості рольової структури, – вони відрізняються тим, що адресат мовлення не зацікавлений у виконанні того, про що йде мова у реченні.

4. Перформативи (термін належить Дж. Остіну, від англ. “performative”) на відміну від констативів,

які описують дії чи відображають реальні факти, самі слугують для виконання дії. Коли мовець каже *I raise money for the project*, він якраз у цей момент здійснює цю дію.

5. Директиви – це речення прагматичного типу, ціллю яких є пряме спонукання людини до дії, такі як *Stand up!; Tell the truth*. Існує два види директивів: ім’юктив, тобто речення-наказ, та реквестив (пропозиція-прохання). Вони досить подібні, проте відрізняються силою спонукання, ознакою обов’язковості чи необов’язковості дії для адресата (за оцінкою адресанта).

6. Квеситиви (з англ. “quesitive” – питальний) – це питальні речення в традиційному розумінні. Схожі на директиви, адже обидва типи спрямовані на спонукання адресата до дії. Різниця лише в тому, що для директивів актуальною є будь-яка дія (*Go ahead!*), тоді коли для квеситивів дії можуть бути лише мовленнєвими.

Серед невербальних засобів вирізняють три види: кінесичні, проксемічні та просодичні.

Термін *кінесика* (з грецької «рух») увів Рей Бердвістел. За визначенням ученого, кінесика – це вивчення рухів тіла як невербальних аспектів міжособистісного спілкування [5, 3]. Кінесичні комунікативні компоненти поділяють на: а) жестові: рух руками (пальцями рук), плечима, головою, ногами, усім тілом; б) мімічні: рух ротом (усмішка, поцілунок), бровами, очима (погляд, зміна виразу очей), вираз обличчя в цілому. Вони можуть бути контактними або неконтактними – залежно від того, чи кінесичний рух виконує один комунікант, чи для його реалізації має бути задіяний партнер в комунікуванні (рукостискання, плескання по плечу, обійми, поцілунок, дотики до обличчя, до волосся, поглажування тощо) [2, 36].

Теорія проксеміки була розроблена Едвардом Холлом. Він стверджував, що сприйняття та використання людиною простору відбувається саме в культурній площині [10, 131]. До проксемічних комунікативних елементів Л. В. Солощук зараховує комунікативно значущі зміни особистого простору мовців відносно один одного через переміщення в просторі та зміни позицій у комунікативному полі дії. Теорія проксеміки ґрунтується на усвідомленні того, що простір є невід’ємною складовою комунікативного процесу та має вирішальне значення для людських взаємин [2, 37].

Просодичні комунікативні компоненти становлять комунікативно значуще інтонаційне оформлення вербальних висловлень, здатних завдяки інтонаційному варіюванню передавати різний зміст синтаксично та семантично ідентичних речень. Таким чином, однаковому за структурою та семантикою висловлюванню мовець може надавати в процесі мовлення різної іллокутивної сили залежно від своїх комунікативних цілей, у такий спосіб створюючи різні мовленнєві акти, призначені для ідентифікації партнером у комунікуванні [2, 40].

Окресливши теоретичний пласт, переходимо до практичної частини статті – аналізу інтерв’ю Володимира Зеленського CNN. Інтерв’ю стосувалося основних питань, серед яких – міжнародна

підтримка України, ситуація на фронті, гарантії безпеки України, життя Президента та його родини під час війни, а також перемога України.

Як засоби виокремлення певних категорій мовленнєвих актів пропонуємо використати лексико-граматичний підхід. На наш погляд, лексико-граматичний рівень дає змогу ідентифікувати елементи, які характерні для констативних, перформативних, квеситивних та інших релевантних для дослідження конструкцій. На лексичному рівні звертаємо увагу на частиномовний статус використовуваних слів, їхнє семантичне та термінологічне забарвлення. На граматичному рівні у фокусі перебуває категорія часу, модальності, пасивні та активні конструкції. Уважаємо, що такий підхід зможе доповнити запропоновану Г. Г. Почепцовим класифікацію мовленнєвих актів, яка більше спирається на тематичний рівень, а не на аналіз внутрішніх елементів мовних одиниць.

Інтерв'ю CNN Part I: Boris Johnson and NATO (1).

У першій частині інтерв'ю ми ідентифікували **констативи**. Так, Президент говорить про Бориса Джонсона і його підтримку України:

I consider him a friend of Ukraine. I think his society also supported Ukraine in Europe.

I am sure that UK policy towards Ukraine is not going to be changing because of Boris Johnson's resignation.

The help we need was delivered very quickly.

Також мова йде про підтримку Джо Байдена:

President Biden, the head of the United States, is the biggest, biggest supporter of Ukraine. Not only of President Zelensky, but all Ukrainian people. And he is a friend, and I am really grateful to him,

а також підтримку всього світу:

The whole world is helping Ukraine; some doing humanitarian aid, some financial or military aid.

Ситуація на фронті:

As to the situation in the East, it is very difficult.

We have different situations all over Ukraine, but the most difficult one is in Donbas.

Поведінка ворога на фронті:

...but they do not count their military equipment. They do not count their victims.

На лексичному рівні маємо вокабуляр, який відображає суспільно-політичне життя, загально-вживану лексику, яка не потребує додаткового пояснення: *supporter, President, friend, Ukrainian people, etc.* Часто вживаними частинами мови є іменники (*world, aid, situation, equipment*), займенники (*he, I, we, you, they*), дієслова (*is, am, think, consider*). В останньому реченні про поведінку ворога на фронті займенник *they* має негативну конотацію: *they* – ворог. Акцентними словами, на нашу думку, є *friend, support, aid (financial, military, etc.)*.

На граматичному рівні здебільшого використано теперішній час, активні стверджувальні форми дієслова, які узгоджуються в основному з I та III особами однини. У реченні *The help we need was delivered very quickly* важливість допомоги акцентована через пасивну дієслівну конструкцію. А в реченні *The whole world is helping Ukraine...* вживається Present Continuous, щоб підкреслити те, що допомога

є безперервним необхідним процесом, який відбувається в момент мовлення.

Друга група мовленнєвих актів – це **промисиви**. Так, Володимир Зеленський розповідає про майбутню розмову з Борисом Джонсоном та очікування від цієї розмови:

I will be talking to him at 4 p.m. I will be talking to him about everything.

I will try to understand the details of what we will be going on when it comes to supporting Ukraine in this war.

У промисивах вокабуляр суттєво не відрізняється від констативів, однак на граматичному рівні є відмінності: вони стосуються зміни часової форми дієслова на Future Simple та Future Continuous.

Третя група мовленнєвих актів – це **перформативи**. В інтерв'ю з Президентом Зеленським йдеться про конкретні дії. По-перше, цінність людського життя, евакуацію людей з територій, де ведуться активні бойові дії, боротьбу за Україну:

We are counting our people most of all. We are doing everything in order to save lives of our people.

...we are evacuating everyone who could and wanted to live.

We are fighting for our land.

По-друге, політичні дії Президента та його команди:

...we are appealing to our partners for help.

...I am not appealing only to the US. I appeal to all the world leaders in saying that the faster help, increment of help will save the lives of Ukrainians and help us regain territories occupied by Russia.

По-третє, позиція Президента та його команди щодо НАТО:

Firstly, I am very happy that Finland and Sweden will become NATO members... This is why we support 100% the decision of the world and those countries.

We are ready to go to any structure that would guarantee for us the end of the war, and security. So far, I cannot see any other security guarantee apart from NATO. ...We did not give up this route.

На лексичному рівні акцентними є дієслова (*evacuating, fighting, appealing, regain, support*) і займенники *we* та *I*. Крім цього, у контекст вводиться аббревіатура NATO й пов'язані з нею категорії безпеки та її гарантії.

На граматичному рівні актуалізовано саме Present Continuous та Present Simple, дієслова в основному вжиті в стверджувальних конструкціях в активній формі. Present Continuous дуже вдало передає ідею безперервності дії, її зв'язок з реальністю, а вживання займенника *we* не лише робить коло учасників дії ширшим (йдеться про Президента та його команду), а й опосередковано апелює до глядачів та інтерв'юера, роблячи їх ніби учасниками / членами цієї ж команди.

Четверта група мовленнєвих актів, яка представлена в першій частині інтерв'ю, – це **реквестиви**. Вони стосуються передусім прохання-запиту додаткової військової допомоги від українських партнерів:

But the US is a world economy and can help us with both arms and finances.

And also, the US can influence the decisions of the European countries. This is also the political support.

Природа прохання-запиту передбачає наявність предмета розмови та сторін, до яких адресоване звертання. З лексичного погляду є запит, тобто те, що потрібно країні, а саме – *arms and finances, political support*, та сторони – *the US, the European countries*. На граматичному рівні активним є теперішній час та стверджувальна форма дієслів, а також уживання модального дієслова *can*. У цьому прикладі *can* передає віру в реальність військової й політичної підтримки та допомоги, а також прохання таку допомогу надати.

Інтерв'ю CNN Part II: Defying Putin and the war's impact on his family (2).

У другій частині інтерв'ю ми виявили **перформативи**. По-перше, Президент Зеленський говорить про боротьбу українського народу за свою землю:

We are going to fight for every inch of our territory.

Ukrainians are not ready to give up their land.

This is our land. We have always said this. And we will never give it up.

По-друге, про ставлення українців до міжнародних партнерів:

Ukrainians support the United States. The trust of the Ukrainians to the United States is very high. Same as to the UK, and Poland, and the Baltic states.

По-третє, про віру міжнародних партнерів в перемогу України:

...because they believe in Ukrainian victory. They come despite the rockets flying in.

По-четверте, про свою діяльність:

I am working. I have people around me. There is still some life. I see the result of my work.

На лексичному рівні у цій частині інтерв'ю також є акцентні дієслова (*support, believe, come, have*). Іменник *Ukrainians* робить національний контекст глобальним, апелюючи через глядачів до інших країн. На граматичному рівні актуалізовано часові форми Present Simple та Present Continuous. Майбутній час у реченні *And we will never give it up* виражає непохитність політичної позиції та впевненість у власних діях у майбутньому, намір заспокоїти та переконати увесь світ у незламності України та нашій перемозі в цій війні.

Друга група – це **констативи**. Президент говорить про свою родину, про те, як через війну змінилося життя його дітей та взагалі всіх дітей України:

My wife comes to my workplace, to the President's Office. So, I have an opportunity to see her.

The children are lacking their family.

Many things they have to think because of this war as a grown up. Many decisions they have to make quickly.

And I am very grateful to them and to my wife, that they are with me in Kyiv, and they understand they are not only wife and children... It is their decision to be with me here because this is a signal to all Ukrainians.

Про перемогу України та закінчення війни:

And that's why we all want to win. ...We are all after Ukraine's victory.

If we are strong as I said, we can come to the point where Russia will have to sit down for negotiations. They will see the world united around Ukraine. It depends

on the strength of Ukraine, and certain victories, and certain directions of operations. If this happens, it will be a very strong position from which we will be able to talk. And negotiations are the final stage of any war.

Лексичний рівень репрезентують слова, які позначають поняття, зрозумілі багатьом та пов'язані з родиною, батьківством, вихованням дітей, планами (*wife, children, family*). У смислову канву цієї частини вплетено іменник *Ukrainians* як окреме нагадування про те, як війна змінила життя не лише Президента, а й кожного українця та українки.

На граматичному рівні в основному вживаються стверджувальні активні форми дієслів, головню в теперішньому часі; зрідка трапляються й форми майбутнього часу. У реченні *The children are lacking their family* Present Continuous передає той стан, у якому діти знаходяться постійно, навіть у момент мовлення; цього, на наш погляд, не здатний належно передати теперішній час.

Важливе навантаження в інтерв'ю мали й кінесичні компоненти. Це доводить, що для Президента важливо не лише артикулювати свою позицію, але й підсилювати її, використовуючи міміку та жести. Оскільки кінесичні компоненти яскраво виражені, ми зробили декілька скріншотів моментів реалізації їх для ознайомлення та аналізу.

Так, на Рис. 1 маємо досить «живу» міміку Президента. Вираження емоцій, ставлення до ситуації та співрозмовника відбувається через рухи м'язів обличчя. Погляд, спрямований на співрозмовника, передає стурбованість від обговорюваної теми й намір максимально донести факти аудиторії слухачів, переконати її сприйняти цю інформацію та не залишитись осторонь проблеми. Глибокий та цілеспрямований погляд підкреслено рухами брів догори.

Рис. 1. Скріншот інтерв'ю Володимира Зеленського CNN

На Рис. 2 погляд дещо відведено вбік. Це увиразнює, що Президент згадує певні моменти або деталі, які є релевантними для інтерв'ю. Також спостерігаємо «живу» міміку, рухи бровами та м'язами обличчя. Під час спілкування активуються жести, безпосередньо рухи обома руками догори. Цей момент акцентує глядачів на достовірності обговорюваної інформації.

На Рис. 3, як, до речі, і на попередніх двох, корпус Президента нахилено в бік інтерв'юера та потенційних глядачів, що свідчить про зацікавленість та відкритість у спілкуванні. Права рука, зафіксована

Рис. 2. Скріншот інтерв'ю Володимира Зеленського CNN

Рис. 3. Скріншот інтерв'ю Володимира Зеленського CNN

на рівні грудей, підкреслює позицію відвертості під час інтерв'ю та готовності до діалогу. Як і на попередніх скріншотах, обличчя вирізняється динамікою.

Висновки та перспективи досліджень. На підставі аналізу двох частин інтерв'ю можемо зробити висновок, що серед вербальних компонентів, які обрамлюють інститут політичного лідерства Президента Зеленського, переважають констативи та перформативи. Вони відображають дієвий стиль лідерства, орієнтованого на результат. На тематичному рівні констативи передають перевірену інформацію, а перформативи – дії та результат. Ми помітили, що на лексичному рівні констативи та перформативи, відображаючи суспільно-політичне життя, представлені загальноживаною та зрозумілою лексикою. На граматичному ж рівні простежуємо відмінності, які передусім стосуються вживаних часових форм дієслів: у констативах переважає теперішній час як форма фіксації та констатації певного факту, дії або події, а у перформативах – теперішній час доповнюється теперішнім тривалим часом для маркування факту дієвості, дії як безперервного процесу, а не фінального результату. У констативних та

перформативних конструкціях акцентними є активні стверджувальні форми дієслів.

Вербальні компоненти для підсилення емоційного зв'язку з глядачами та підкреслення значимості тієї чи тієї інформації супроводжуються невербальними. Проаналізовані невербальні компоненти свідчать про щирість Президента, цілісність його особистості та відданість українському народу. Під час інтерв'ю міміка є динамічною, переважають рухи руками, корпус та погляд спрямований до глядачів. Варто відзначити, що кінесичний вимір дуже вдало підходить для аналізу невербальних комунікативних елементів, оскільки міміка та жести майже завжди є в центрі уваги, тоді коли з ідентифікацією проксемічних та просодичних елементів можуть виникати певні труднощі, пов'язані з технічною стороною інтерв'ю, його форматом тощо.

Щодо перспектив наукових розвідок, то типологія мовленнєвих актів потребує доопрацювання, а інструментарій їхнього аналізу – розширення. Так, наприклад, у типології варто виокремити компонент подяки, оскільки в інтерв'ю Президент неодноразово дякує нашим партнерам за підтримку та допомогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Почепцов Г. Г. Вибрані праці з лінгвістики / укл. І. Шевченко. Вінниця : Нова Книга, 2013. 560 с. [заголовок перекладено українською мовою].
2. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. Харків : Константа, 2006. 300 с.
3. Becker A. Discourse, War, and Terrorism / ed. by Adam Hodges and Chad Nilep. Amsterdam : John Benjamins, 2007. 248 p.
4. Bell D. Power, Influence and Authority : an essay on political linguistics. *Political linguistics and international negotiations. Negotiations Journal*. 1988. Issue 4 (3). P. 233–246.
5. Birdwhistell R. L. Introduction to Kinesics : An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture. Washington DC, 1952. 368 p.
6. Coleman R., Banning S. «Network TV news' affective framing of the presidential candidates : evidence for a second-level agenda-setting effect through visual framing. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. 2006. Issue 83 (2). P. 313–328.
7. Dijk T. A. van. What is Political Discourse Analysis? 1998. URL: https://el.unifi.it/pluginfile.php/909651/mod_resource/content/1/Van%20Dijk%20Waht%20is%20political%20discourse%20analysis.pdf (дата звернення 1.09.2022).
8. Discourse and Power. Contributions to Critical Discourse Studies. Houndsmills : Palgrave MacMillan, 2008.
9. Edelman M. The symbolic uses of politics. Urbana and Chicago : University of Illinois Press, 1985. 221 p.
10. Hall E. T. The Hidden Dimension. New York : Books Puddle, 1992. 217 p.
11. Lane J. F. Pierre Bourdieu : A Critical Introduction. Sterling, VA : Pluto Press, 2000.
12. Mehrabian A. "Silent Messages" – A Wealth of Information About Nonverbal Communication (Body Language). *Personality & Emotion Tests & Software : Psychological Books & Articles of Popular Interest*. Los Angeles, CA: self-published. 2009.
13. Searl J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 203 p.
14. Silberstein S. War of words : language, politics, and 9/11. London : Routledge, 2002. 216 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

15. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Jürgen Habermas. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/habermas/> (дата звернення 23.08.2022).

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Volodymyr Zelensky full interview Part 1: Boris Johnson and NATO. URL: <https://edition.cnn.com/videos/world/2022/07/08/volodymyr-zelensky-full-interview-part-1-boris-johnson-nato-sot-vpx-tsr.cnn> (дата звернення 31.08.2022).
2. Volodymyr Zelensky full interview Part 2: Defying Putin and the war's impact on his family. URL: <https://edition.cnn.com/videos/world/2022/07/08/volodymyr-zelensky-full-interview-part-2-not-give-up-land-personal-toll-sot-vpx-tsr.cnn> (дата звернення 7.09.2022).

REFERENCES

1. Pocheptsov, H. H. (2013). *Vybrani pratsi z lnhvistyky [Selected works in linguistics]* / uklad. I. Shevchenko. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
2. Soloshchuk, L. V. (2006). *Verbalni i neverbalni komponenty komunikatsii v anhlo-movnomu dyskursi [Verbal and nonverbal components of communication in the English discourse]*. Kharkiv: Konstanta [in Ukrainian].
3. Bell, D. (1988). Power, Influence and Authority: an essay on political linguistics. *Political linguistics and international negotiations. Negotiations Journal*, 4 (3), 233–246.
4. Becker, A. (2007). *Discourse, War, and Terrorism* / ed. by Adam Hodges and Chad Nilep. Amsterdam: John Benjamins.
5. Birdwhistell, R. L. (1952). *Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture*. Washington DC.
6. Coleman, R., Banning, S. (2006). Network TV news' affective framing of the presidential candidates: evidence for a second-level agenda-setting effect through visual framing. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 83 (2), 313–328.
7. Dijk, T. A. van. (1998). What is Political Discourse Analysis? URL: https://el.unifi.it/pluginfile.php/909651/mod_resource/content/1/Van%20Dijk%20Waht%20is%20political%20discourse%20analysis.pdf.
8. *Discourse and Power. Contributions to Critical Discourse Studies* (2008). Houndsmills: Palgrave MacMillan.
9. Edelman, M. (1985). *The symbolic uses of politics*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
10. Hall, E. T. (1992). *The Hidden Dimension*. New York: Books Puddle.
11. Lane, J. F. (2000). *Pierre Bourdieu: A Critical Introduction*. Sterling, VA: Pluto Press.
12. Mehrabian, A. (2009). "Silent Messages" – A Wealth of Information About Nonverbal Communication (Body Language). *Personality & Emotion Tests & Software: Psychological Books & Articles of Popular Interest*. Los Angeles, CA: self-published.
13. Searl, J. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
14. Silberstein, S. (2002). *War of words: language, politics, and 9/11*. London: Routledge.

REFERENCE LITERATURE

15. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Jürgen Habermas. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/habermas/>.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Volodymyr Zelensky full interview Part 1: Boris Johnson and NATO. (2022). Retrieved from: <https://edition.cnn.com/videos/world/2022/07/08/volodymyr-zelensky-full-interview-part-1-boris-johnson-nato-sot-vpx-tsr.cnn>.
2. Volodymyr Zelensky full interview Part 2: Defying Putin and the war's impact on his family. (2022). Retrieved from: <https://edition.cnn.com/videos/world/2022/07/08/volodymyr-zelensky-full-interview-part-2-not-give-up-land-personal-toll-sot-vpx-tsr.cnn>.

УДК 811.161.2'38:821.161.2-1

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.21.2024.8>

МИСЛЕОБРАЗИ МАЙДАНУ З АКТУАЛІЗОВАНОЮ ДРАМАТИЧНОЮ КОМПОНЕНТОЮ В ПОЕТИЧНИХ ДИСКУРСАХ АНТОНІНИ ЛИСТОПАД (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «СОЛОНІЙ ХРЕЩАТИК»)

Стецик М. С.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Стецик А. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено лінгвостилістичні особливості вербалізації мислеобразів з увиразненою драматичною компонентою у збірці Антоніни Листопад «Солоний Хрещатик». Постульовано, що поезія Майдану – порівняно нова дослідницька ніша, яка потребує різногранного неупередженого осмислення, теоретичних узагальнень та відповідної аксіологічної та націєцентричної призми. Зазначено, що Євромайдан повернув довіру до соціально заангажованої літератури, реанімував культ патріотичного слова, а майданівський художній формат став важливою віхою на шляху якісного оновлення поетичного слова. У збірці концептуальний образ Майдану постає як національно-ментальний і духовний феномен, проартикульовано головну рецептивну ознаку Майдану Гідності – наскрізний символізм та загальну драматично-трагедійну тональність її аксіологічності.

Різногранно відрефлексовано поетичну еволюцію лейтмотивного майданівського мислеобразу **Небесна Сотня**, акцентовано на його іманентній сакральності та імплікованому драматизмі. Простежено, як новітня конфесійно-мілітарна і вже прецедентна в колективній мовосвідомості одиниця інспірує урочисто-драматичний флер та відповідне образно-лексичне оточення. Зроблено узагальнення, що найбільш проникливий словник поетичних синонімів створила саме Антоніна Листопад (**Вічна Сторожа, Військо Небесне, Янголи Божі, Сотня Небесна, Білі Ангели, Сяйні Фенікси, Агнеці Біблійні**), серед частотних асоціатів – ангел та жертвовність, які в аналізованих текстах виступають здебільшого в класичній функції. Вербальний ряд сакральної лексики «жертва» маніфестований традиційною та вузьковживаною конфесійною лексикою (**офіра, кров, Мир, Агнеці Біблійні, Панагія**). Образ Небесної Сотні корелює з архетипом Роду (**Родовитості**) та його трансцендентно-трагедійним антиподом – **ненародженістю й ненародженими**. Зазначено, що сема 'ненародженість' у «Солоному Хрещатику» трагічна своєю нефігуральністю й живим драматизмом.

Окреслено перспективи студії над художніми текстами, інспірованими Революцією Гідності.

Ключові слова: інтерпретація, символ, мислеобраз, асоціат, сема, сакралізація, драматизм, контекст, мовомислення, етносвідомість, Майдан, Небесна Сотня.

Stetsyk M. S., Stetsyk A. V. Mental images of the Maidan with an actualized dramatic component in the poetic discourses of Antonina Lystopad (based on the collection "Salty Khreshchatyk"). The article examines the linguostylistic features of verbalizing mental images with a pronounced dramatic component in Antonina Lystopad's collection "Salty Khreshchatyk". It is postulated that the Maidan poetry is a relatively new research niche that requires a multifaceted unbiased comprehension, theoretical generalizations and an appropriate axiological and nation-centered prism. The authors note that the Euromaidan restored trust in socially engaged literature, revived patriotic word cult, and the Maidan literary format became an important milestone on the way to a qualitative renewal of the poetic word. The collection presents the conceptual image of the Maidan as a national, mental, and spiritual phenomenon, articulates the main receptive feature of the Maidan of Dignity – its cross-cutting symbolism, general dramatic and tragic tone, and axiological features.

*The article reflects on the poetic evolution of the leitmotiv of the Maidan mental image of **the Heavenly Hundred**, with an emphasis on its immanent sacredness and implicit dramatic nature. The authors trace how the newest confessional-military unit, which has already become a precedent in the collective language consciousness, inspires a solemnly dramatic flair and an appropriate figurative-lexical environment. It is generalized that the most insightful dictionary of poetic synonyms was created by Antonina Lystopad (**Eternal Guard, Heavenly Army, Angels of God, Heavenly Hundred, White Angels, Shining Phoenixes, Biblical Lambs**), with frequent associates such as angel and sacrifice, which appear mostly in the classical function in the analyzed texts. The verbal range of the sacred lexeme 'sacrifice' is manifested in traditional and narrowly used confessional vocabulary (**oblation, blood, Myrrh, Biblical Lambs, Panagia**). The image of the Heavenly Hundred correlates with the archetype of the **Genus (Genesis)** and its transcendental tragic antipode – **unborness and the unborn**. It is noted that the seme of 'unborness' in "Salty Khreshchatyk" is tragic in its non-figurative nature and vivid dramatic effect.*

The article outlines the prospects for research into literary texts inspired by the Revolution of Dignity.

Key words: interpretation, symbol, mental image, associate, seme, sacralization, dramatic nature, context, language thinking, ethnic consciousness, Maidan, Heavenly Hundred.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Євромайдан, що переріс у Революцію Гідності, війна на Донбасі, повномасштабне вторгнення і понад два роки героїчного спротиву – драматичні віхи нашої новітньої історії, які потребують омовлення й осмислення – справжнього, незаангажованого, «комуś на користь чи в угоду» (Ліна Костенко), а об'єктивної, правдивої інтерпретації. Направду вибухова творча енергія Майдану за порівняно короткий час – десятиліття – трансформувалася в блискучу публіцистику та різноформатні художні тексти (романи, повісті, новели, оповідання, поеми, антології), есеї, публіцистичні нариси, незабутні кадри фотоальбомів, проникливі духовні (євангельські) розважання, нові синкретичні жанри – літописи, «живі голоси», унікальні майданівські хроніки та життєписи. Національний музей Революції Гідності успішно втілює проєкт у форматі тритомника, «стрикнижжя», що можна назвати документально-публіцистичним мартирологом Героїв Небесної Сотні. Усі нариси-життєписи створила Світлана Терейковська – педагог, волонтер Майдану, волонтер фронту, активна учасниця Революції Гідності, на руках якої помирили поранені майданівці. Глибинами душі жінка вловила нечутні голоси Небесної Сотні, всотала біль споминів родичів та друзів полеглих героїв і зуміла створити своєрідний літописний пантеон. «Отак нарис за нарисом, – зауважує І. Пошивайло, – щирим неложним словом воздвигає С. Терейковська цей величний пам'ятник» [12, 7]. С. Терейковська зазначає: «Майдан був немовби надзвичайно великою родиною – й водночас єдиним організмом, кожен елемент якого думав, діяв, творив, дихав суголосно з іншими» [16, 9]. Ця світла й драматична візія Майдану та його доміантних мислеобразів проникливо оприявлена в збірці А. Листопад «Солоний Хрещатик», на якій зосереджено дослідницький фокус нашої наукової студії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поезія Майдану – особливий лінгвоментальний феномен, що потребує різногранного осмислення й узагальнення. Майданна лірика крізь призму широкого контексту революційної поезії ХХ–ХХІ століття науково відрефлексовується в таких основних наукових та науково-публіцистичних працях: дисертації Г. Горішної [6], одному з розділів монографії Я. Поліщука «Реактивність літератури» («Євромайдан як подія») [11], статтях О. Єременко, Г. Гаврильченко [8], Г. Білик [3], О. Калити [10]. М. Жулинський слушно констатує, що «мозаїчна картина» Революції Гідності як ментального та мистецького феномену лише розширюватиметься з роками, зрештою, «як і спроби духовних відморозків обрехати його, принизити». Вельми важливим є кожне поетичне – «гаряче» – свідчення, кожен момент персоніфікації жорстокої реальності Майдану [9]. Передне слово Лесі Воронюк «Майдан: український духовний проір» до двох видань антології «Небесна Сотня» – одна з перших версій осмислення збірного майданівського дискурсу як «монологу повсталого серця» та омовленої релігії нашої свободи [5]. Рецептивний та інтерпретаційний досвід студій над поетичними дискурсами Майдану (у лінгвопоетологічному

розрізі) оприлюднено в низці статей М. Стецик [13; 14; 15]. та С. Баранської [1; 2]. Прикметно, що в дослідницькому фокусі згаданих авторів і збірка Антоніни Листопад «Солоний Хрещатик».

Формулювання мети та завдань статті. **Мета** – дослідити мислеобрази Майдану з увиразненими драматичними компонентами у збірці Антоніни Листопад «Солоний Хрещатик» на широкому тлі майданівської поезії та з урахуванням моментів текстової цілості й ідіостильової манери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антоніна Листопад (Антоніна Іванівна Нікітіна) – знакова постать сучасного українського літературного процесу. У її художньому доробку – до двох десятків поетичних збірок («Сльоза любистку», «Біла молитва братика», «Покрова», «Свячена вода», «Соловки», «Солоний Хрещатик», «Дух»), які вирізняються рефлексивною панорамністю, головню – актуалізацією проблем ментально-духовного плану з чутливими для української етносвідомості темами й мотивами. Це – національна пам'ять, самосвідомість й тожсамість (ідентичність), духовні пошуки й пріоритети, рівно ж болючі рефлексії над національними трагедіями й катастрофами (Голодомори, репресії, Соловки, вигнання з рідної землі) та драматичними подіями великих національних сподівань і великого Катарсису (визвольні змаги, лицарський чин, Майдани, війна на Сході, велике вторгнення). Для новітньої української дійсності ментальним рубіконом став Майдан. Збірка Антоніни Листопад «Солоний Хрещатик» побачила світ, як зазначено в передмові, «прямо з-під гарячого пера», на сороковини загибелі Небесної Сотні і постала «*Живим Пульсуючим Євромайданом*» (2). Ліричні герої проникливих поезій Антоніни Листопад – звичайні люди, прості (і героїчні в кожному своєму пориві!) українці, що взяли на себе тягар Революції і влилися в скажений ритм боротьби мільйонів. За кожним – і патетично-пафосним, і зболено-трагедійним, і розпачливо-відчайним – рядком зримо й рельєфно постає процес народження нової України.

На думку о. В. Рудейка, віцеректора УКУ, український Майдан актуалізував ідею Гідності, засвідчив справжнє християнське обличчя людини та принципіву й послідовну нетолерантність до будь-якої брехні [Див. про це: 7]. Важливо, що тезу про християнську рецепцію Майдану та відповідну реакцію на нього проартикульовано в новій редакції поважного культурологічно-символознавчого видання – «Енциклопедичному словнику символів культури України» (ЕССКУ, 469–475). Багатьох людей, зауважує М. Стецик, «на Майдан вивело відчуття та усвідомлення в собі не тільки біологічного чи навіть соціального первня, а якогось Вищого, трансцендентного. І те вище – Бог, божественна сила, Дух Святий – <...> стало поштовхом до реінкарнації національного» [15, 135]. У поезії Антоніни Листопад цей мотив наскрізний: *Тарасе, бачиш?! Подивися, Гонто! / На боротьбу благословляє Бог. / Пісні і ... кров. / І молодість – на конто! / Повстанські гасла! Гімни. І любов! (19); Послухай, як реве Повстанська Хвиля. / Велика повинь. І луна Свобод / Нас укріпляє Усевишня Сила. / І Дух дає нам Милостивий*

Бог. // Поглянь, які прекрасні мужні лиця! / Яке піднесення внизу й вгору! / Із нами – **Бог, брати мої** / Українці! / Із нами – **Бог, сестриці й матері!** (55).

Саме київський соборний Майдан (таким його апіорі бачить мисткиня) у подіях трагічної зими 2013–2014 років виявився тим місцем (конкретним та ідеальним), де доведений до відчаю народ намагався повернути цинічно розтоптану владою справедливості та відновити крихку демократичну рівновагу. У цьому сенсі закривавлений Майдан отримує своєрідний статус – ідеального топосу неповернення до минулого: *Ти бачиш, що зробили геро-страти. / Гераклот стань! В годину цю святу. / Ми мусим ворога в цей раз здолати. / Поквапся швидше до свого гурту! // Бо найстрашніша – наша непри-сутність. / Вдягаймо добру зброю й кунтуші* (11).

Майдан у збірці А. Листопад (рівно ж у збірному майданівському дискурсі) асоціюється передовсім з гідністю, стійкістю, лицарством, мужністю, рішучістю, а також трагедійним й цілком усвідомленим жертвопринесенням. Власне сам мислеобраз **Майдан** концептуалізує неймовірну радість перемоги та невимовну тугу за убієнними (у знаковій символемі в багатьох контекстах актуалізовано зазначені семантико-асоціативні прирощення) [Див. про це: 15, 135–136]: *Іде Уселенський Молебень. / А лютий стрічає весну / ... Вони помирили за тебе. / Щоб Світ тобі весь усміхнувся! // Пульсує остання хвилина. / Оглянувсь здивовано Час. / Померли вони за Україну! / Вони помирили за нас ...* (74). Майдан, на думку О. Калити, головню асоціюється зі **свободою**, яка впродовж століть була сенсом та «імперативом національного буття» і єдиною формою національного порятунку [10, 38]: *Історія корені множить. / Історик тримає свічу. / Вони помирили... / ...За кожного! / Щоб кожен смак Волі відчув! (74); Горить негаснуча свіча / ...Їх все одно несе до Роду. / Вони поставили Печать / Життями власними в Свободу! (7); Є діяння малі. І великі! / Тільки вчасно до себе поклич! / Хто сказав, що Свобода безлика?! / У Свободи – мільйони облич... // Хто сказав, що Свобода незвична?! / Довго ждати. Короткі краї. / У Свободи – Свята Героїчність. / У Свободи – Герої свої!» (76–77).*

В Антоніні Листопад у живій поетичній візії Майдану (як його схвилюваної Самовидиці) є декілька унікальних рецептивних й відповідно образно експлікованих штрихів. Це – актуалізація трансцендентної семи ‘велич’ (радше – великість), вербалізованої в образі мамута (мисткиня послідовно вживає саме архаїчну форму лексеми), що набуває в контексті поезії сакральних конотацій: *Майдане! / Мамуте Непереможний! / Тебе нікому не перемогти. / Хіба спалити Неспалимість можна?! / Хіба втопить нетонучі мости?! Майдане! / Мамуте Повсталий! / Серед нітьми. Серед зневаг. / Серед знемог... / Не віддамо Україну на поталу! / Повстали ми. / І не-ре-мо-же-мо!* (63). Знакова лексема інтенсифікується художньо релевантними атрибутами – **Повсталий, Величний**, тавтологічними зворотами **спалити Неспалимість, втопить нетонучі мости**, численними ампліфікаціями, загальною наративною наснаженістю.

Поезія народилася на світанку, після пекельної ночі 19 лютого («**ти вистояв в тяжку лютневу ніч**»), коли фізичний простір Майдану після кривавої масакри в Маріїнському парку стиснувся до критичної межі, горів Будинок профспілок і кулі долітали до сцени, біля якої тулилася горсточка змордованих, але нескорених, готових до всього відчайдушів. У цих піднесених рядках, що позірно дисонують із критично драматичною ситуацією, омовлено той неймовірний стан протестувальників, коли Ідея і Чин вищі за фізичний вимір буття, а віра й молитва «**гори ворущать**» (І. Франко): *Майдане! / Мамуте, мій Князю! / Співав. Молився... / Відчайдушно бивсь! / Хіба спинити можна Недосяжність?! / Хіба в провалля скинути горби?...* (62)

У збірці крізнить мотив духовної моці як унікальної зброї, що може протистояти найбільшому злу й насиллю. Протестний Майдан акумулював неймовірну внутрішню потугу кожного: *І кожен з нас – боєць! Із болем в серці. / І кожен мусить вийти на рубіж / <...> Цей бій – за все. Минуле. Й за Майбутнє! / У кожного – граната. У душі* (11); *Мужности – в достатку. / Білий, як Світанок, сніг... / Чим ти будеш бити, Батьку? / Буду бити... серцем. / Навідліг! / <...> Теміль. Небо. Україна! / Тільки свічка – із долонь. / – Чим ти будеш бити, Сину?! / Буду бити... Світлом. / Як вогонь* (40). Якщо говорити богословськими категоріями, тут актуалізовано засадничі біблійні прототексти, у яких ідеться про істинну зброю Людини, спрямовану проти сил темряви. Знаємо, що саме тема світла пронизує все біблійне одкровення. «Розділення світла від темряви було першою дією Творця (Бт 1.3н). У кінці історії світлом нового створення (Од 21.5) буде Сам Бог (Од 21.23). Від світла фізичного, котре тут на землі з’являється на зміну темряви ночі, люди перейдуть до світла, яке ніколи не зникає і яке не має кінця (1Йо 1.5). Історію, що розвивається між цими подіями, читач сприймає як конфлікт між світлом і темрявою, і аналогічно – між життям і смертю» (Див. про це: СББ, 709). У контексті поезії Майдану, головню досліджуваної збірки Антоніні Листопад, ці смислові аспекти наскрізні й актуалізовані, – щоправда, не в абстрактному, а в живому драматичному річищі.

Увиразнення сакральної семи ‘все-’ й усюдиприсутності та духовної всеосяжності Майдану, яку інтуїтивно експлікувала мисткиня, простежуємо і в євангельських розважаннях о. М. Димида, виголошених 12 січня 2014 року: «Молімося, щоб жили ми Майданом, але щоб то був **Майдан нашого серця** (підкр. наше – М.С., А.С.), якого ніхто ніколи не знівечить, бо він завжди буде сіячем Добра» [7, 131]. І далі (розважання від 16 січня 2014 року): «Те, що вивело людей на Майдан, складно назвати по-іншому, ніж як покликом серця, а отже – дією Святого Духа. Хто відчув серцем – не зміг не бути!» [7, 170]: *Морозні голоси... / Зове година раняня. / Дружина – вдома, син... / А серце – на Майдані! // ... Сумління і клинки. / Скінчилося чекання. / Удома – дім, батьки... / А Правда – на Майдані! // Наповнені ковші! / А груди – як шоломи. / Не втримаєшся вдома. / Коли Майдан – в душі* (39).

Майдан Гідності – потужний етноментальний символ, що контамінував «нашарування розмаїтих символів, які витворили емотивну, драматично-трагедійну й водночас світлу та обнадійливу картину повсталого української нації» [15, 136]. Її лейтмотивним знаком є **Небесна Сотня**. Небесна Сотня, народжена й канонізована Майданом, змодельовала, на думку М. Жулинського, цілком іншу картину українського світу, блискавично трансформувались у вічний образ [9, 3–24]. Чин Небесної Сотні, зазначає М. Стецик, – «безпрецедентний феномен усвідомленої жертвовності, самозречення, любові до ближнього й до своєї Вітчизни», у лінгвоментальному вимірі – символічно-сакральна вербальна формула, що блискавично поширилася й стала прийнятною в загальнонаціональному масштабі [13, 92]: *Плаче Вкраїна. / Плачуть Вкраїні. / В путь проводжають Сотню Небесну / Багатолуння... Їм – навздогінці. Тризуб – на Небі. Тризуб воскреснув!* (4)

Поетія А. Листопад «Над Майданом» створена 20 лютого 2014 року, загиблі ще не означені вже прецедентною для української мовосвідомості образною формулою, але коло її асоціатів окреслено точно й проникливо: *Скривавилась свята вода. / На світлий ранок – смертна рана. / Вони... покинули Майдан. / Вже їхні душі – над Майданом. // Горить Негаснуча Свіча. / ...Їх все одно несе до Роду. / Вони поставили Печать / Життями власними. / В Свободу! // Віки, як відліки годин... / Вони для нас – як первоцвіти. / Їм все одно цвітуть Сади. / Їм все єдино Сонце світить* (7–8). Прикметно, що функцією експресивним виконує художньо маловиразна частина мови займенник (**вони, їх, їм**). Не менш зворушливими є і ремарки-епіграфи (голоси майданівців, скупі – майже в душі Стефаніка – авторські обсервації подій), що своєю реалістичністю посилюють трагізм ситуації – справжній до жаских деталей, і фігуральний, поетичний: «*Я помираю...*» – написала в Твіттері молоденька волонтерка-медик Олеся Жуковська. [...] «*Так жити хочеться*», – були останні слова одного з них. *Жити хотілося всім...*» (7). Збірне «**вони**» вже потенційно є новітнім, драматично акцентованим символом української мовосвідомості, формально – тимчасовим поетичним заміником дуже вагомим в системі ціннісних національних координат словообразу. За декілька днів А. Листопад створить свій напевно шедевральний «Реквієм по Небесній Сотні», мотто до якого стане (цілком очікувано!) фрагмент лемківської пісні-плачу «Плине кача»: *Сиві печалі. Темна скорботність. / Хмари – на серці. / Хмари – на сонці! / Сотнику! Сотнику, де твоя Сотня?! / Сотнику! Сотнику, де твої хлопці?... // А мої хлопці – квіти в дібровці. / А мої хлопці... Свічка – у Храмі. / А мої хлопці – куля в голові! / А мої хлопці – між Небесами* (4).

Цілком органічно з ментальних праглиць зринає образ **Роду**. «Рід – у дохристиянських віруваннях – бог життя, долі, таланту, суду-присуду; зачинатель усього живого. Род – творець Всесвіту, вдихає життя в людей, бог неба і дощу, пов'язаний із земною водою» (ЗУЕ, 500): *Горить Негаснуча*

Свіча. / Їх все одно несе до Роду. / Вони поставили Печать / Життями власними / В Свободу (7). Рід – унікальна історична спільність людей зі своєю генетичною історією і духовним зв'язком, образно кажучи, витканий і вимережений із матеріалу найвищого духовного гатунку – із любові: *Сумують ліси й полонини. / Куди ти подівся, куди?! / Сумують сади й серпантини... / Сумують родини й Роду...* (38). Рід, родина – архетипні знаки незнищенності українського народу, безперервності життя, наступності поколінь, міцності сім'ї, щирості почуттів, передачі духовних скарбів, символ майбуття. Людина смертна, але її родина, рід – безсмертні (ЕССКУ, 683). У символемі актуалізовано сему 'безсмертя', що крізнить у багатьох майданівських поетичних дискурсах; у контексті «Солоного Хрещатика» образ Роду посилює архетипну семантику, головню в традиційних та оціанальних художніх варіантах **Родовитість, Рідність: Вродився... / І в першу вже мить / Відчуй Родовитість. Магічно! / Любіть Україну! Не просто любіть... / Жадайте у пристрасті вічно // Мудрішаєш... / В сонмі століть. / Примнож Родового Таланту!** (79); *У Просторі – поле зелене. / Ялини, мов сестри в гаю. / ...Вони помирали на мене. / Щоб Рідність відчула свою!* (74)

Як продовження авторських рефлексій над феноменальністю **Роду** зринає його трансцендентний і трагедійний антипод – **ненародженість й ненароджені (ненародженні)**. Тут лише зовнішня паралель до крилатого Шевченкового вислову з «Послання...», позаяк у поета актуалізується генералізована сема 'спрямованість у майбутнє'. Ненародженість у контексті майданних дискурсів трагічна якраз своєю нефігуральністю: більшість загиблих на Майдані були такими юними, що не встигли продовжити свій Рід або ж потенційно ще могли його збільшити. Обірваний рід – найбільша трагедія родини, народу, зрештою – всього людства: *Поклали свої весни. / Невроджених дітей... / Небесні перевесла... / Ой житечко густе!* (70); *Плаче Лебідка. Плачуть їх дітки. / Ще й ненароджені... / Плачуть за Татом. / Рідна Земелька плаче, мій Світку! / Плачуть веснянки, наче дівчата* (5).

«Реквієм» Антоніни Листопад – один з найбільш проникливих майданівських текстів, що став живим емоційним відгуком (вибухом) на жертвопринесення людей в ім'я Свободи та Гідності. Справжньої Свободи – тієї, про яку сказав невтомний борець за неї Нельсон Манделла: «Правда полягає в тому, ми просто здобули свободу бути вільними, право не бути пригнобленими... Адже бути вільними – це не просто скинути кайдани, а жити так, щоб поважати та збільшувати свободу інших. Справжнє випробування нашої відданості свободі лише починається» [12, 6]. З іншого боку, це не абстрактний плач, а щонайреальніше збірне голосіння (з праглиби українського надсвідомого) за убійними. Тональність – на межі зриву. Це підтверджує увесь спектр образно-символічних одиниць і стилістичних фігур. Увесь текст настроєво розгортається по висхідній. Ударна друга строфа, що акумулює увесь трагізм ситуації, повторюється. Епітети «сиві печалі», «темна скорботність», метафори «хмари

на серці», «сочиться пам'ять» визначають драматичний реєстр, актуалізуючи загальну мінорно-драматичну тональність. Конкретне й водночас риторичне питання до сотника слугує своєрідною прелюдією до подальшого амплікаційного нарративу. У текстовій канві з'являється образ пісні-плачу. Далі в синкретичному масиві зливаються фольклорні інтонації та акцентовано книжні – **Вселенські Горні Хорали, Віщі Дзвони**, переплітаються два органічні ментальні первні: народний і християнський. **Білі Лебеді, Лебідка, веснянки, Земелька, зозуля** – це візуалізовані ентоментальні знаки колективного українського мовомислення. **Храм, Небо, Янголи Божі, Військо Небесне, Вічна сторожа** – зі сфери сакрального: *Гарні, як Сонце, Лебеді Білі. / Не затихають Віщі Дзвони. / Сотнику! Сотнику, де вони сіли? / Теплий струмочок – / Кривця червона...* (5)

Емотивність посилюють різнопланові повтори, фігури замовчування, інверсовані звороти, парцеляції, спонтанні (скоріш за все) фоносемантичні зближення ударних словосполук: *що там по щоках; жар! Не журися; весни – як весла*. Графічно виділено концептуальні слова: *куля, червона, дуже, се так, не народжені, свіжі, жар, подарували*. Фольклоризовані синтагми *кривця червона, вітер червлений, свіжі слідочки, рідна Земелька, мій Світку!* виконують роль «вольтових дуг» (Ліна Костенко) емотивної інтенсифікації. Сила поезії – у гармонії всіх дискурсивних, нарративних, інтонаційних стратегій, відкритих адресатних інтенцій та вражальної візуалізації, аж до ефекту зупиненого кадру.

Прощання з Небесною Сотнею як трагедійно-кульмінаційний акт Майдану відрефлексоване в сотнях художніх і публіцистичних текстів. Більшість із них створювалися з певної часової дистанції (кількамісячної, навіть кількарічної). До слова, французький психолог Моріс Гальбвакс переконаний, що «історія починається лише тоді, коли закінчується традиція та тьмяніє соціальна пам'ять», тобто має пройти щонайменше пів століття після події. Подія мусить, так би мовити, «вичахнути», тоді на неї можна вже дивитися очима дослідника, а не очевидця [12, 7]. «Реквієм» А. Листопад постав кривою «натурою перед очима», з відстані живої сльози на пропахлому димамі й кров'ю Майдані, тому емоційно-вибухова сила позавимірна, містично-трансцендентна, приголомшлива: *Що та зозуля та й накувала?.. / Вітер червлений... Біла сорочка. / Сотнику! Сотнику, як вони впали?! Сотнику, Сотнику, – с в і ж і слідочки... (5); Що там по щоках... котиться?.. / Сотнику, Сотнику, – ж а р ! Не журися: / Вже твоя Сотня – дуже високо. / Сотнику, Сотнику, тільки молися (6).*

У наскрізному доміантному словообразі збірного майданівського дискурсу актуалізовано семантичні компоненти 'усвідомлена жертвність', 'оберіг', 'реалізація націзахисної місії', 'лицарство', 'рішучість' [13, 93]. І все ж найбільш проникливий словник поетичних синонімів створила А. Листопад: *Сотня Білих Лебедів... / Над ставами. Над вербами. / Що літати буде в і ч н о... / В лютому*

і в січні. // Сотня Сяйних Феніксів. / В серці – нескінченністю! / Стала Варта Опівнічна. / В листопаді. В січні. // Сотня Агнеців Біблійних! / Всіх Офірою зігріє. / В лютому і в січні. / Світло їхнє – вдень і ніччю... // Сотня Білих-Білих Лебедів! / Знову плаває під вербами... (64–65)

Сакральний номен **жертва** наскрізний у більшості поезій Майдану. Майже в кожній поезії досліджуваної збірки А. Листопад акцентовано мотив жертвності й відкупної жертви, що часто омовлюється як містичне й позавимірне таїнство: *А найдужче палають серця. / Найясніша Духовна Стихія! / Кожна крапля крові, наче цвях, / Що забитий в труну тиранії» (32); Ми завжди були неготові... / І не сперечайся: мовчи! / Душа не вміщалася в Слові. / І мусила вийти на Чин» (67); «Повсюди – лише лабіринти. / Не видно ні лір, ні лиця. / Душа стартувала на спринти. / На фініш принесла Серця» (67). Концепт «жертва» імплікується в дескриптивах *душа мусила вийти на Чин, душа на фініш принесла серця*.*

Вербальний ряд асоціатив сакральної лексеми «жертва» багатий і маніфестований традиційною та вузьковживаною конфесійною лексикою (асоціат розглядаємо як слово-реакцію на слово-стимул, що здебільшого обертається в орбіті його семантичної структури й виявляється шляхом асоціативного експерименту. Це **Офіра, кров, жертва, дорогоцінне Миро, Агнеці Біблійні, Панагія**: *Стаю на коліна. Заплющую очі. / І чую Пророчи Слова. / Та жертва п о т р і б н а. / Хоч жертви не хочеш! / У с е на Початкові зваж! (75); Переплавлена із Любови! / Переповнена Еліксиром. / Кожна к р а п л я тієї крові – / Дорогоцінне миро // Мов казання, – казати знову. / І будити щодня Сумління! / Кожна крапля тієї крові – / То Офіра Жива. Безцінна (72).* «Миро святе – символ печаті дару Духа Святого, спасіння, благодаті Господа, каяття. Миро символізує сльози, каяття, що проливаються за наші рани й образи, які для Всемогутнього такі ж приємні, як сльози світового дерева» (ЕССКУ, 502).

Вірш «Панагія» – авторська рефлексія над величним Чином жертви: *«Навколо – повно слуху. / Аж онімів Дніпро! / Поклали стільки Духу! / Омилли Духом кров. // Поклали стільки зору... / Поклали всю ЛЮБОВ! / Аж закипіло море. / Як виплатимо борг?! // Поклали свої весни. / Н е в р о д ж е - н и х дітей... / Небесні перевесла... / Ой житечко густе! // Те скосиш, що посіяв. / Не кинь у душу гріх! / Їх серце – Панагія. / На грудях. На твоїх!» (70–71).* «Панагія – архиерейська нагрудна ікона із зображенням Божої Матері, відзнака архиерейського чину» (СЦ-ОТ, 91), емблема всецілої відданості Пастиря пастві, у контексті збірки А. Листопад – офіри в ім'я Свободи та Гідності. У передмові до книжки «Каміння Майдану» Данило Яневський філософськи узагальнює: «Приклад Христа вчить кожного, що повноцінне, плідне Життя не можливе без Жертви. Вчить, що твоє єдине, неповторне, унікальне життя не можливе без твоєї унікальної, єдиної, неповторної жертви. Вищим її проявом є віддати те твоє унікальне, єдине, неповторне...» [17, 5].

Висновки та перспективи дослідження.

Поезія Майдану – відносно нова дослідницька ніша – потребує не лише різногранного осмислення, наукових узагальнень, а й відповідної ментально-аксіологічної та націєцентричної призми. Євромайдан реанімував культ патріотичного слова, найбільш знакові тексти миттєво поширювалися в загальнонаціональному вимірі, протестний художній формат актуалізував знакові персоніфікації жорстокої і трагедійно-величній реальності Революції Гідності, що вербалізувався в мислеобразах з актуалізованою драматичною компонентою (іманентною чи контекстуальною). Збірка Антоніни Листопад «Солоний Хрещатик» постає як схвильована хроніка відчуттів, особистий досвід рецепції та еволюції Майдану – від перших романтичних настроїв і душевного піднесення до трагедійної його кульмінації, коли «сочиться Пам'ять згустком у рані». «Солоний Хрещатик» – емотивний, поетично досконалий, ментально, культурологічно та аксіологічно вивіреним відгук на жертвопринесення людей

в ім'я Свободи та Гідності. Поетичні наративи – не абстрактні й дещо відсторонені рефлексії й трени, а щонайреальніший збірний плач за Небесною Сотнею, рівно ж ословлення високої тональності патріотичного почуття, що перебуває в орбіті драматичного, навіть трагедійного. Це підтверджує увесь спектр образно-символічних та етноментальних знаків, тропейні ряди, стилістичні фігури, ідіостилюві прийоми, експресивний синтаксис.

У перспективі маємо на меті дослідити поетичний іменник збірки Антоніни Листопад «Солоний Хрещатик», зокрема тих Героїв Небесної Сотні, що вже набули в мовосвідомості суспільства ознак прецедентності й сакральності, вписані на скрижаль української культури й стали органічною частиною її хронотопу. Ідеться про реквіємний тетраптих «Небесним синам», присвячений Сергієві Нігояну, Юрію Вербицькому, Михайлу Вербицькому та Романові Сенику, у якому кожен текст створено в неповторній манері авторського мовомислення та ословлення духовних переживань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранська С. Небесна Сотня як символічно-сакральна формула майданної поезії. *Молодь і ринок* : щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобич, 2018. № 6 (161) червень. С. 150–153.
2. Баранська С. «Майданами мати ходить, слід шукає від журавлів» (знакові словообрази в контексті збірного поетичного дискурсу Майдану). *Актуальні проблеми лінгвістики і лінгводидактики* : зб. наукових праць студентів-філологів. Умань : Візаві, 2019. Вип. 18. С. 5–12.
3. Білик Г. Особливості зображення Революції Гідності в українській літературі 2013–2015 років. *Рідний край*. 2015. № 2. С. 118–124.
4. Бондаренко С. Майдани і магнати : поеми-кліпи. Київ : Український пріоритет, 2014. 128 с.
5. Воронюк Л. Майдан : український духовний прорив. *Небесна Сотня : антологія майданівських віршів*. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2014. С. 5–7.
6. Горішна Г. М. Поезія Майдану у дискурсі української революційної поезії ХХ–ХХІ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 13.01.01. Тернопіль, 2018. 20 с.
7. Димид К., Димид М. Каміння Майдану. Львів : Свічадо, 2014. 277 с.
8. Єременко О., Гаврильченко Г. Бунтівна муза поезії Євромайдану. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Філологічні науки*. 2016. № 1. С. 100–103.
9. Жулинський М. Коло з трикутника, або Триптих про триптих. *Бондаренко С. Майдани і магнати : поеми-кліпи*. Київ : Український пріоритет, 2014. С. 3–24.
10. Калита О. Засоби поляризації міфологізованих образів у «Віршах з Майдану» Дмитра Павличка. *Дивослово*. 2017. № 2. С. 38–41.
11. Поліщук Я. Євромайдан як подія. *Ярослав Поліщук. Реактивність літератури*. Київ : Академвидав, 2016. С. 23–37.
12. Пошивайло І. Зазорили вічністю. Вступне слово. *Терейковська С. Небесна сотня. Життєписи. Книга 1*. Київ : Національний музей Революції Гідності, 2018. С. 6–9.
13. Стецик М. «Хресна дорога. П'ятнадцята станція» (поезія Майдану у сакральному вимірі). *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наукових праць. Чернівці : Видавничий Дім «Родовід», 2016. Вип. 772 : Романо-слов'янський дискурс. С. 91–98.
14. Стецик М. «Серце кожне карбує імення» (поетичний іменник героїв Майдану). *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наукових праць. Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 246–262.
15. Стецик М., Баранська С. «Уся Україна – суцільний Майдан» (знаковий топонімікон поезії Майдану). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки» (мовознавство)* : зб. наукових праць. Дрогобич, 2019. № 11. С. 133–140.
16. Терейковська С. Небесна сотня. Життєписи. Книга 1. Київ : Національний музей Революції Гідності, 2018. 432 с.
17. Яневський Д. Передмова до книги «Каміння Майдану». *Димид К., Димид М. Каміння Майдану*. Львів : Свічадо, 2014. С. 5–6.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- ЕССКУ** – Енциклопедичний словник символів культури України / заг. ред.: В. П. Коцур та ін. Вид. 5-ге, допов. й випр. Корсунь-Шевченківський : Вид. В. М. Гавриленко, 2015. 911 с.
- ЗУЕ** – Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
- СББ** – Словник біблійного богослов'я / за ред. Ксав'є Леон-Дюфура, Жана Люпласі, Августина Жоржа, П'єра Грено, Жана Гійє, Марка-Франсуа Лакана / пер. з фран. Вл. Софрона Мудрого, ЧСВВ. Вид. 3. Жовква : Місіонер, 2014. 992 с.
- СЦ-ОТ** – Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів : Свічадо, 2001. 160 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Листопад А. Солоний Хрещатик. Небесна Сотня. Київ : Світ Успіху, 2014. 84 с.

REFERENCES

1. Baranska, S. (2018). Nebesna Sotnia yak symbolichno-sakralna formula maidannoï poezii [The Heavenly Hundred as symbol-sacred formula of Maidan poetry]. *Molod i rynok: shchomisiachnyi naukovо-pedahohichnyi zhurnal*. Drohobych, 6 (161), 150–153 [in Ukrainian].
2. Baranska, S. (2019). “Maidanamy maty khodyt, slid shukaie vid zhuravliv” (znakovi slovoobrazy v konteksti zbirnoho poetychnoho dyskursu Maidanu) [“A mother walks the Maidan, looking for a trail from the cranes”] (iconic word-image in the context of the collective poetic discourse of the Maidan)]. *Aktualni problemy linhvistyky i linhvodydaktyky: zb. naukovykh prats studentiv-filolohiv*. Uman: Vizavi, 18, 5–12 [in Ukrainian].
3. Bilyk, H. (2015). Osoblyvosti zobrazhennia Revoliutsii Hidnosti v ukrainskii literaturi 2013–2015 rokiv [Specificity of presenting the Revolution of Dignity in Ukrainian literature of 2013–2015]. *Ridnyi krai*, 2, 118–124 [in Ukrainian].
4. Bondarenko, S. (2014). Maidany i mahnaty [Maidans and magnates]: poem-y-kliпы. Kyiv: Ukrainskyi priorytet [in Ukrainian].
5. Vroniuk, L. (2014). Maidan: ukrainskyi dukhovnyi proryv [Maidan: a Ukrainian spiritual breakthrough]. *Nebesna Sotnia: antolohiia maidanivskykh virshiv*. Chernivtsi: Vydavnychiy dim “Bukrek”, 5–7 [in Ukrainian].
6. Horishna, H. M. (2018). Poeziia Maidanu u dyskursi ukrainskoi revoliutsiinoï poezii XX–XXI stolittia [Maidan poetry in the discourse of Ukrainian revolutionary poetry of the 20th – 21st centuries]. (Avtoreferat kandydata filolohichnykh nauk). Ternopil [in Ukrainian].
7. Dymyd, K., Dymyd, M. (2014). Kaminnia Maidanu [Stones of the Maidan]. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
8. Ieremenko, O., Havrylchenko, H. (2016). Buntivna muza poezii Yevromaidanu [Insurgent muse of Euromaidan poetry]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriia: Filolohichni nauky*, 1, 100–103 [in Ukrainian].
9. Zhulynskyi, M. (2014). Kolo z trykutnyka, abo Tryptykh pro tryptykh [Circle of triangle, or Triptych about triptych]. *Bondarenko, S. Maidany i mahnaty: poem-y-kliпы*. Kyiv: Ukrainskyi priorytet, 3–24 [in Ukrainian].
10. Kalyta, O. (2017). Zasoby poliarizatsii mifolohizovanykh obraziv u “Virshakh z Maidanu” Dmytra Pavlychka [Means of polarising mythologised images in Dmytro Pavlychko’s “Poems from the Maidan”]. *Dyvoslovo*, 2, 38–41 [in Ukrainian].
11. Polishchuk, Ya. (2016). Yevromaidan yak podiia [Euromaidan as an event]. *Yaroslav Polishchuk. Reaktyvnyist literatury*. Kyiv: Akademvydav, 23–37 [in Ukrainian].
12. Poshyvailo, I. (2018). Zazorily vichnistiu. Vstupne slovo [Have been sparkling in eternity. Introduction]. *Tereikovska, S. Nebesna sotnia. Zhyttiepysy. Knyha 1*. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti, 6–9 [in Ukrainian].
13. Stetsyk, M. (2016). “Khresna doroha. Piatnadsiaty statsiia” (poeziia Maidanu u sakralnomu vymiri) [“The Way of the Cross. The fifteenth station” (Maidan poetry in the sacred dimension)]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. naukovykh prats*. Chernivtsi: Vydavnychiy Dim “Rodovid”, 772, 91–98 [in Ukrainian].
14. Stetsyk, M. (2015). “Sertse kozhne karbuie imennia” (poetychnyi imennyk heroiv Maidanu) [“The heart of every coin inscribed” (noun poetic Heroes of the Square)]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri: zb. naukovykh prats*. Drohobych: Posvit, 246–262 [in Ukrainian].
15. Stetsyk, M. S., Baranska, S. V. (2019). “Usia Ukraina – sutsilnyi Maidan” (znakovy toponimikon poezii Maidanu) [All Ukraine is an entire Maidan (significant toponymicon of Maidan poetry)]. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia “Filolohichni nauky” (movoznavstvo): zb. naukovykh prats*. Drohobych, 11, 133–140 [in Ukrainian].
16. Tereikovska, S. (2018). Nebesna sotnia. Zhyttiepysy. Knyha 1 [The Heavenly Hundred. Life stories. Book 1]. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti [in Ukrainian].
17. Ianevskyi, D. (2014). Peredmova do knyhy “Kaminnia Maidanu” [Foreword to the book “Stones of the Maidan”]. *Dymyd, K., Dymyd, M. Kaminnia Maidanu*. Lviv: Svichado, 5–6 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

- ЕССКУ** – Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy (2015) [Encyclopaedic dictionary of cultural symbols of Ukraine] / zah. red.: V. P. Kotsur ta in. Vyd. 5-te, dopov. y vypr. Korsun-Shevchenkivskyi: Vyd. V. M. Havrylenko [in Ukrainian].
- ЗУЕ** – Zhaivoronok, V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- СББ** – Slovnyk bibliinoho bohoslovia (2014) [Dictionary of Biblical Theology] / za red. Ksavie Leon-Diufura, Zhana Liuplasi, Avhustyna Zhorzha, Piera Hreno, Zhana Hiiie, Marka-Fransua Lakana / per. z fran. Vl. Sofrona Mudroho. Zhovkva: Misioner [in Ukrainian].
- ЦІ-ОТ** – Puriaieva, N. (2001). Slovnyk tserkovno-obriadovoi terminolohii [Dictionary of Church and Ritual Terminology]. Lviv: Svichado [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

- Lystopad, A. (2014). Solonyi Khreshchatyk. Nebesna Sotnia [Salty Khreshchatyk. The Heavenly Hundred]. Kyiv: Svit Uspikhu [in Ukrainian].

УДК 811.111'42:27-275]:821.111.0*Чест
DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.21.2024.9>

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ БІБЛІЙНОГО ІНТЕРТЕКСТУ В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ Г. К. ЧЕСТЕРТОНА

Стовбур О. В.

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню категорії інтертекстуальності в художньому тексті. Передусім зауважено, що вітчизняні науковці активно опрацьовують концепт інтертекстуальності, введений у науковий обіг всередині ХХ ст., однак, незважаючи на це, і далі залишається багато нез'ясованих питань, серед інших і щодо використання біблійного інтертексту в англомовній художній літературі. З урахуванням цього в представленій розвідці на засадах теорії інтертекстуальності окреслено роль біблійних репрезентацій у творах видатного англійського письменника Г. К. Честертон, літературна спадщина якого залишається поза увагою дослідників. Зокрема, ідентифіковано біблійні інтертексти в різножанрових творах письменника; визначено форми та засоби їх презентації в тексті; з'ясовано їхню роль у відтворенні ідейно-художнього навантаження твору як репрезентантів індивідуально-авторської картини світу письменника; встановлено функції, які вони виконують у загальній структурі його текстів – як художнього, так і релігійно-філософського характеру.

Значну увагу приділено висвітленню загальних питань теорії інтертекстуальності, зокрема виникненню нового наукового напрямку в закордонному постструктуралізмі, окресленню особливостей його розвитку у працях українських філологів; розглянуто новий підхід до класифікації форм інтертекстуальних включень, появу нових термінів на позначення біблійних інтертекстуальних включень.

Дослідження феномену інтертекстуальності в художніх творах Г. К. Честертон дало змогу дійти висновку, що біблійний інтертекст не лише виконує певні функції (номінативну, прогностичну, дидактичну, персуазивну та експресивну) у його творах та характеризує творчий художній стиль автора, але також є важливим конституентом його індивідуально-авторської картини світу.

Ключові слова: інтертекстуальність, біблійний інтертекст, імпліцитні та експліцитні біблійні репрезентації, функції біблійного інтертексту, індивідуально-авторська картина світу.

Stovbur O. V. Features of the biblical intertext representation in G. K. Chesterton's individual author worldview.

The article deals with the category of intertextuality in literary texts. Primarily it is noted that national scholars are actively developing the concept of intertextuality, which was introduced into scientific use in the 20th century. Despite this fact, there are still many unanswered questions, including the use of biblical intertext in English-language fiction. Taking this into account, the presented intertextuality-based academic analysis outlines the role of biblical representations in the works of G. K. Chesterton, the outstanding British writer, whose literary heritage remains outside the attention of domestic researchers. In particular, biblical intertexts were identified in the writer's various genre works; the forms and means of their presentation in the text were determined; their role in reproducing the ideological and artistic load of the work as representatives of the individual author's worldview were clarified; the functions they perform in the general structure of the texts, both artistic and religious philosophical in nature, were established.

Considerable attention is paid to the coverage of general questions of the theory of intertextuality, in particular to the emergence of a new scientific direction in foreign poststructuralism, to the outline of the features of its development in the works of the Ukrainian linguists; a new approach to the classification of forms of intertextual inclusions, the emergence of new terms for the designation of biblical intertextual inclusions is considered.

Analysis of the intertextuality phenomenon in G. K. Chesterton's literary works enables us to conclude that biblical representations not only fulfill certain functions (nominative, prognostic, didactic, persuasive and expressive) in his texts and characterize his artistic style but also constitute an essential component of his individual worldview.

Key words: intertextuality, biblical intertext, implicit and explicit biblical representations, intertexts functions; individual worldview.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Беззаперечність та вічність духовних цінностей, закладених у Біблії, має величезне значення для духовного розвитку людства і зумовлює інтерес до неї різних наукових галузей знань: філософії, історії, риторики, теології, культурознавства, літератури. Останніми десятиліттями біблійна тематика стає надзвичайно актуальною в лінгвістичних дослідженнях, а системне

включення біблійних репрезентацій майстрами художньої літератури є особливою стратегією, яку називають *стратегією інтертекстуальності* і яку досить плідно досліджують мовознавці.

Теорію інтертекстуальності засновано французькими вченими всередині ХХ століття, а сам термін був введений у науковий обіг 1967 року Ю. Кристевой, представницею французької школи структуралізму [23]. Ця теорія швидко поширилась у Західній

Європі, Америці. Значний внесок в її розвиток зробили передусім закордонні учені, серед яких Ж. Деррида [22], М. Риффатер [24] та ін. Феномен інтертекстуальності сьогодні плідно вивчають й українські дослідники: у сфері літературознавства – Л. Біловус [1], В. Прасолова [16], П. Рихло [17]; як перекладознавчу проблему – О. Дзера [5], Л. Грек [4], О. Переломова [15], Р. Чорновол-Ткаченко [21], А. Ротар [11], В. Кулик [10]. Останнім часом з'являються студії, об'єктом яких є творчість англомовних письменників – Е. Спенсера (Н. Семешко) [19], Т. С. Еліота (Л. Статкевич) [20], А. Мердок (А. Павлій) [13], Т. Пратчетта (Є. Канчура) [8], Д. Барнса (Ю. Лосева) [12]. Щодо творчості відомого англійського письменника Г. К. Честертона, то на дослідницькій ниві України спостерігається незаслужений вакуум, за винятком деяких розвідок, у яких творчість письменника розглянуто лише дотично. З позиції ж теорії інтертекстуальності цю проблему у вітчизняній лінгвістиці взагалі не порушено. Цим і зумовлено як **актуальність** напрямку нашої розвідки відносно цієї теорії, так і вибір духовної спадщини Г. К. Честертона як матеріалу дослідження.

Формулювання мети і завдань статті. З урахуванням засад теорії інтертекстуальності ставимо **за мету** виявити біблійні вкраплення в текстах творів Г. К. Честертона, визначити особливості їхнього представлення в тексті та довести, що біблійний інтертекст та відповідні біблійні образи є не тільки неодмінною ознакою його творчості, а й елементом його індивідуально-авторської картини світу. Серед **завдань** дослідження – проаналізувати стан наукового випрацювання проблеми інтертекстуальності; ідентифікувати та систематизувати інтертекстуальні біблійні включення у творах Г. К. Честертона; уточнити характер їх функціонування.

Об'єктом дослідження виступає категорія інтертекстуальності у художніх текстах Г. К. Честертона, **предметом** дослідження – форми інтертекстуальних включень у художніх текстах Г. К. Честертона та специфіка їх змістовного навантаження.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше проаналізовано творчість видатного англійського письменника Г. К. Честертона на предмет широкого вживання ним біблійного інтертексту; визначено ідейно-художню роль біблійних репрезентацій, які також об'єктивують його авторську картину світу.

Матеріалом дослідження послуговували прозові художні твори (7 од.), філософські трактати (10 од.), а також поетичні праці (3 од.) Г. К. Честертона: «Orthodoxy», «The Everlasting Man», «Heretics», «The Ball and The Cross», «The Flying Inn», «The New Jerusalem», «The Autobiography», «Our Tradition: If Christ Should Come», «The Tower of Babel», «God with the golden Key», «The Three Horsemen of Apocalypse», «The Trees of Pride», «The Wisdom of Father Brown», «What I Saw in America», «The Crimes of England», «Saint Francis of Assisi», «A Short History of England», «The Convert», «The Ballad of God», «The Donkey».

Критерієм добору творів для аналізу була різноманітність художнього матеріалу (теологічний

трактат, роман, есе тощо) для виявлення в ньому інтертекстуальних елементів як стійкої тенденції творчості Г. К. Честертона та встановлення факту тісного зв'язку між його художньою та публіцистичною думкою. На наш погляд, це допоможе виявити вузлові характеристики індивідуально-авторської картини світу письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри те, що проблема інтертекстуальності була порушена ще в другій половині ХХ ст., розробка теоретичних засад взаємодії різних текстів є й досі актуальним напрямком у вітчизняному літературознавстві та лінгвістиці. На сьогодні багато зроблено з вивчення цього поняття, однак слід зазначити, що досі серед дослідників немає одностайності стосовно його сутності. Так, Н. Корабльова дефінує інтертекстуальність як «сітку відношень, що встановлюються між створюваним текстом чи текстом, що сприймається, та іншими текстами» або «роботою тексту, що поглинає і перетворює інші тексти» [9, 2]. Л. Біловус ідентифікує концепцію інтертекстуальності зі «смертю» індивідуального тексту, який розчинився в явних чи прихованих цитатах» [2, 22]. Відома дослідниця О. Селіванова вказує на наявність в одному тексті слідів інших, «у більш широкому розумінні – діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний)» [18, 514].

Як бачимо, усі автори так чи інакше висловлюють одну загальну думку, що інтертекстуальність у широкому (глобальному) вияві полягає у зв'язку між текстом-реципієнтом та текстом-адресатом. По-різному визначають і саму природу категорії інтертекстуальності. Її здебільшого трактують як текстову категорію (О. Селіванова) [18, 514], або текстово-дискурсивну (О. Переломова) [14, 16], або водночас текстову та мовну (Н. Зражевська) [Цит. за: 7, 5]. О. Бойко вважає інтертекстуальність частиною інтердискурсивності та інтерсеміотичності [3, 21]. У розвідці керуємося положенням, що інтертекстуальність як об'єкт лінгвістичного дослідження – це текстова категорія, оприявлена в різноманітних міжтекстових відношеннях між текстом-донором і текстом-реципієнтом.

Засобами реалізації категорії інтертекстуальності є її вербальна вираженість мовними одиницями, які, включені автором у текст, інтенсифікують зміст його висловлення. Розпізнавання «чужого» тексту потребує від читача досконалого знання прототексту, адже інтертекстуальні репрезентації можуть мати як експліцитні (тоді вони відносно явні), так й імпліцитні (тоді їх присутність може бути не зовсім помітною). Це особливо помітно у творах Г. К. Честертона, автора численних релігійно-філософських трактатів та романів, п'єс, блискучого журналіста-есеїста, творця детективних сюжетів і поетичних замальовок. Через парадоксальну форму презентації своїх ідей та образів, специфічний іскрометний гумор імпліцитні інтертексти Г. К. Честертона без відповідних підказок у вигляді типографічних ознак чужого тексту можуть залишитися не пізнаними.

Біблійні інтертекстуальні включення представлені в тексті різними **алюзивними одиницями**, що вводять «чуже слово» та реалізують інтенцію автора (біблійні репрезентації, цитати, алюзії, ремінісценції, крилаті слова, міні-тексти, «текст у тексті» тощо). У мовознавців досі немає єдиної думки щодо їх типології. Оскільки формат статті не дає змоги глибоко проаналізувати це питання, зазначмо лише дві сучасні тенденції в дослідженнях інтертекстуальності. Перша пов'язана з наданням нового статусу цитаті як алюзивній одиниці: він полягає у використанні цього поняття як родового відносно різних видових форм «чужого» слова, тобто в широкому смислі як будь-якого елемента чужого тексту, включеного в текст автора [3, 122]. Друга тенденція стосується того, що розробка проблеми інтертекстуальності зумовила появу нових термінів – *інтертекст*, *біблійний інтертекст*, *інтертекстема*; пізніше з'явився термін *біблема*, який позначає «одиницю біблійного інтертексту, що виявляється семіотично-когнітивно або стилістично», тобто це інтертекстуальна одиниця художнього мовлення [6]. Слід зауважити, що останнє поняття не дуже прижилося в науковому обігу, тож у статті будемо послуговуватись терміном *біблійний інтертекст*, який за місцем вживання в тексті може бути *передтекстовим* та (*внутрішньо*)*текстовим*. До перших належать назви творів, їх частин, епіграфи та присвяти. Вони можуть виконувати **номінативну** (називну) функцію – передавати *фактуальну* інформацію, тобто інформацію сюжетно-змістовного характеру, або **прогностичну** (інформаційно-сигнальну) – тоді вони передають *концептуальну* інформацію, яка сприяє введенню читача у відповідну ситуацію та допомагає зрозуміти головний задум автора.

Розглянемо приклади заголовків творів у Г. К. Честертон: есе («Our Tradition: If Christ Should Come»), «The Tower of Babel», «God with the golden Key»); короткі оповідання («The Three Horsemen of Apocalypse», «The Trees of Pride» тощо); поетичні твори («The Convert», «The Ballad of God» тощо) та назви розділів його книг («The God in the Cave», «The Riddles of the Gospel», «The Five Deaths of The Faith» («The Everlasting Man»)). Як бачимо, більшість назв свідчать не так про тематику творів, як про їхнє ідейне філософсько-релігійне навантаження та глибину проблем для його осмислення. Так, в оповіданні «The Three Horsemen of Apocalypse» сама назва вже слугує для привернення уваги читача, ніби прогнозуючи відповідну ситуацію, однак сюжетом оповідання є не відома євангельська подія кінця світу, а переродження людських душ в умовах війни. Одночасно екстраполюючи жахіття біблійного апокаліпсису на сучасність, Г. К. Честертон посилює свій меседж і робить його не тільки більш вагомим, але й більш експресивно-емоційним.

Наразі звернемося до дотекстових **внутрішніх** біблійних репрезентацій. Оскільки інтертекстуальність може бути репрезентована на будь-якому лексичному рівні, почнемо з найнижчого – слів та словосполучень, а саме імен (антропонімів) та назв місцевості (топонімів). Так, вживаючи імена біблійних персонажів (*Caiaphas* (3, 4318), *Moses* (3, 4324),

Pontius Pilate (3, 4334), *Job* (3, 4172) («The Everlasting Man»); *Judas* (3, 392) («The Wisdom of Father Brown»), *St. George* (3, 430) («The Wisdom of Father Brown»), *Elijah* (3, 3650) («What I Saw in America»), письменник нагадує читачеві не тільки про діяння своїх персонажів (благородство та милосердя, братовбивство та зрада), а й про схожі риси в новітньому вияві сучасного буття і змушує аналізувати їх. Водночас велика кількість біблійних топонімів завдяки акумульованій в них історичній та культурологічній інформації надає читачеві додаткові сакральні смисли (*Calvary* (3, 2540) («The Crimes of England»); *Via Dolorosa* (3, 3185), *the mob of Jerusalem* (3, 3173), *the cave at Bethlehem* (3, 3079), *Sodom and Gomorrah* (3, 3233), *the ghosts of Gadara* (3, 3217) («The New Jerusalem»). Ту саму функцію **акцентування** та **інтенсифікації** виконують у тексті й відомі біблійні реалії: *Sermon on the Mount* (3, 3999) («Saint Francis of Assisi»); *Babylonian wall* (3, 4131); *the Parable of the Prodigal Son* (3, 4326) («The Everlasting Man»); *Good Friday* (3, 2866) («A Short History of England»).

Щодо інтертекстуальних вкраплень на рівні висловлення, розрізняють **повні** та **часткові** інтертексти-цитати. Для перших характерне точне відтворення в тексті-реципієнті форми і змісту біблійних прототипів, для других – авторські трансформації як на рівні форми, так і на рівні семантики. Розглянемо декілька прикладів власне біблійних цитатій експліцитного характеру:

...*Has anyone any further remarks to offer? Just before the murder he prayed for all the murderous race of men, saying, 'They know not what they do'; is there anything to say to that, except that we know as little what we say?* («The Everlasting Man») (3, 4335)

У цьому інтертекстуальному фрагменті автор використав власну цитату, знайому кожному християнину. Вона нагадує читачам про одну з найтрагічніших біблійних подій, коли Христос, зраджений та покинутий усіма, молившись за своїх кривдників **«бо не знають, що чинять вони!»** (1, Лк. 23:34). Цим вкрапленням Г. К. Честертон ще раз підкреслює всю неймовірність та трагізм ситуації, підсилює велич спокотної жертви милосердного Бога, щоб підсилити й донести цю думку до читача.

Дуже цікавим у наступному фрагменті є висловлене Г. К. Честертоном ставлення до вина, до суті самого життя Ісуса Христа, протиставлене ставленню відомого східного поета Омара Хайяма (твір «Heretics», глава «Omar and the Sacred Vine»): Христос, – каже він, – створив вино не як ліки для забуття труднощів та абсурдності людського буття. Він створив вино як таїнство Господньої величі та любові. На підтвердження своєї думки автор цитує одну з основних ідей християнського вчення, яка має приблизно однаковий зміст у трьох Євангеліях: *«у Моїй крові, що за вас проливається»* (1, Лк. 22:20).

Jesus Christ made wine, not a medicine, but a sacrament. But Omar makes it, not a sacrament, but a medicine... "Drink", he says, because there is nothing worth trusting, nothing worth fighting for... So he stands offering us the cup in his hands. And in the high altar of Christianity stands another figure in whose hand also is the cup of the vine. "Drink", he says, "for the whole

world is as red as this wine with the crimson of the love and wrath of God... Drink, for this is my blood of the New Testament that is shed for you” (3, 1751).

Саме цей біблійний інтертекст, що стоїть у сильній позиції тексту (остання фраза фрагмента), надає йому ще більшої змістової значимості, а апеляція до авторитету Біблії виконує **персуазивну** функцію доказу.

Тема Бога пронизує всю творчість Г. К. Честертон – від релігійних трактатів та есе до поетичних та прозових творів. Ось приклад його використання біблійного інтертексту в романі «The Man Who Was Thursday». Йдеться про сцену останньої зустрічі героя з людиною, яка, як виявилось у фіналі, персоніфікує Бога. Ось що відповідає Бог на питання про його страждання:

Only in the blackness before it entirely destroyed his brain he seemed to hear a distant voice saying a commonplace text that he had heard somewhere, “Can ye drink of the cup that I drink of?” (3, 910–911)

Цей інтертекст виконує, на наш погляд, певну **авторитетну** функцію, адже сила цієї прямої біблійної цитати настільки потужна, що робить будь-яку відповідь зайвою. Це останнє одкровення автора – Бог страждає набагато сильніше, ніж смертні – підводить нас до основоположної ідеї всієї творчості Г. К. Честертон, який закликає читача замислитися, підкріплюючи свої думки словами з Біблії.

Перейдемо до аналізу внутрішньотекстових репрезентацій **імпліцитного** характеру, яких, як зазначено, у Г. К. Честертон навіть більше, ніж експліцитних. Це зумовлено: по-перше, як особливою парадоксальністю його мислення, так і характерними рисами його авторського стилю – тяги до буфонади та гри, гумористичного коментаря, неочікуваних стилістичних рішень; по-друге, треба враховувати, що з огляду на певні історико-культурні причини, англomовний читач з давніх часів дуже добре обізнаний з Біблією; це може давати автору впевненість у тому, що його навіть імпліцитні вкраплення будуть зрозумілі читачеві. Розглянемо декілька прикладів.

...But I know that he who is called Pontifex, the Builder of the Bridge, is called also Claviger, the Bearer of the Key; and that such keys were given him to bind and loose when he was a poor fisher in a far province, beside a small and almost secret sea (2).

У цьому фрагменті Г. К. Честертон використовує одразу два біблійних інтертексти – експліцитний та імпліцитний. Так, особи Хранителя ключів як такого немає в Біблії, однак це відоме відсилання до Петра, який широко відомий в апокрифічній літературі як апостол, якому Господь доручив ключі від Раю. На те, що йдеться саме про нього, вказує наступна біблійна підказка «*маленьке невідоме море*» – асоціація з Генісаретським озером, де рибалили перші Христові послідовники. Єдиним інтертекстом, використаним автором без змін, є частина відомого біблійного концепту “*binding and loosing*” (зв’язувати і розв’язувати) і слова, що їх Христос сказав Петру: “*I will give you the keys of the kingdom of heaven; whatever you bind on earth will be bound in heaven, and whatever you loose on earth will be loosed in heaven*” (6, Matt 16: 19).

Дуже показовий імпліцитний біблійний інтертекст знаходимо також у наступному прикладі:

She is the human and sacred image; all around her the social fabric shall sway and split and fall; the pillars of society shall be shaken, and the roofs of ages come rushing down, and not one hair of her head shall be harmed (3, 2363–2364).

Відомо, що у своєму творі «What’s Wrong with the World» Г. К. Честертон різко відгукнувся на інцидент в англійському містечку, де лікарі наказали коротко стригти дівчат з робочих сімей, щоб запобігти розповсюдженню вошей. Він гнівно засуджує цей факт як зневагу людської гідності і, посилаючись на Біблію та підсилюючи свої слова її авторитетом, робить своє засудження цього рішення влади ще більш емоційним та вагомим. Цією трансформованою цитацією автор водночас утверджує віру в те, що за будь-яких обставин Господь не залишить свою паству. Адже кожна людина, нагадає він, це образ Божий (в прикладі перефразовано на *sacred image*) і тому «волосина вам із голови не загине!» (1, Лк. 21:18) без Його волі.

You will be betrayed even by parents, brothers and sisters, relatives and friends, and they will put some of you to death. Everyone will hate you because of me. But not a hair of your head will perish (6, Luke 21: 16–18).

Як бачимо, трансформація біблійної цитати (замість «*волосина не загине*» використано «*не щезне*») не тільки не завадила розумінню смислу інтертекстуального фрагмента, але навіть сприяла певному розширенню семантики фрази та доданню до неї нових авторських смислів. У цьому випадку використаний Г. К. Честертонем біблійний інтертекст синтезує його думку про цінність кожної людини як образу Божого.

У відповідь на закиди критиків, які звинувачували Християнство в надмірній пасивності, Г. К. Честертон пише:

The Gospel paradox about the other cheek, the fact that priests never fought, a hundred things made plausible the accusation that Christianity was an attempt to make a man too like a sheep. I read it and believed it, and if I had read nothing different, I should have gone on believing it... But I read something very different.... I turned the next page in my agnostic manual, and my brain turned up-side down. ...Now I found that I was to hate Christianity not for fighting too little, but for fighting too much (3, 2027).

Використання лише частини відомого біблійного фрагмента – словосполучення *the other cheek* (І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, підстав йому й другу (1, Мат. 5:39)) – виконує в цьому висловленні функцію нагадування про незаперечність моральних постулатів Біблії.

...The Gospel paradox about the other cheek, the fact that priests never fought, a hundred things made plausible the accusation that Christianity was an attempt to make a man too like a sheep. I read it and believed it, and if I had read nothing different, I should have gone on believing it... (3, 2027)

У наступному прикладі Г. К. Честертон використовує ще одну імпліцитну цитатну репрезентацію. Описуючи останні дні Ісуса перед страатою

та висловлюючи огиду до юрби, що лише декілька днів тому вітала Його вигуками «Осанна!», а сьогодні прирекла його на смерть, Г. К. Честертон використовує лише одне слово – «Розпни». Воно настільки відоме читачу, що відразу асоціюється з біблійним “*Take him away! Take him away! Crucify him!*” (6, John 19:15)

The mob of Jerusalem is no exception to the rule, but rather an extreme example of it.... There was a day when it cried a single word; “Crucify.” It was a thing to darken the sun and rend the veil of the temple (3, 3173).

І далі для посилення атмосфери трагічності цього неймовірного злочину автор додає інтертекст з Євангелія від Луки. Цей інтертекст трансформований з точки зору граматики та лексичних засобів, але це не позначилося на його семантичному посилі: “*for the sun stopped shining. And the curtain of the temple was torn in two*” (6, Luke 23:45).

Інколи Г. К. Честертон вдається до біблійної цитати, щоб надати своїм словам більшого **експресивно-емоційного** відтінку. Так, досить незвичним, але образним є його порівняння Західної та Східної цивілізацій із собакою та віслучкою, де образ віслучки у нього запозичений зі Старого Завіту (6, Hosea 8:8–12):

The dog is really the eternal type of the Western civilisation. And the donkey is really as different as is the Eastern civilisation. His very anarchy is a sort of secrecy; his very revolt is a secret. He does not leap up because he wishes to share my walk, but to follow his own way, as lonely as the wild ass of Scripture (3, 3027).

У цьому фрагменті Біблії йдеться про норовливість та глупоту Ізраїлю, який пішов за своїми похотями, забувши Бога, саме тому Осія з боєм та гіркою порівнює його з дикою віслучкою.

У наступному прикладі імпліцитний біблійний інтертекст, створений на основі порівняння Європи з орлом, теж виконує **експресивну функцію**, адже у Псалтирі процес духовного та фізичного відновлення асоціюється з образом орла. До речі, у птаха цим відновленням є дуже болісний процес зміни дзьоба та пір'я, але в орла лише два шляхи – відновитися чи померти.

My Youth Is Renewed Like The Eagle's (6, Psalm 102:5) – *Europe did very truly renew its youth like the eagles; just as the eagles of Rome rose again over the legions of Napoleon, or we have seen soaring but yesterday the silver eagle of Poland* (3, 4382).

У наведеному далі фрагменті Г. К. Честертон ділиться своїми враженнями від поїздки до Ізраїлю та досить дивною, на перший погляд, поведінкою його мовчазного супутника. Однак пізніше він напише: “...*But I came to sympathise with his romance; and when he said, “It's a lovely land; I should like to put the Song of Solomon in my pocket and wander about”, I knew that, Jew or Gentile, mad or sane, we two were of the same sort*” (2). Це прекрасний доказ того, як Біблія зближує людей, робить їх співучасниками Істини, і саме цю думку автор так переконливо зумів передати за допомогою інтертекстуального відлуння на знамениту біблійську Книгу пісень.

He would see some very gigantesque figures of speech about the impossibility of threading a needle

with a camel or the possibility of throwing a mountain into the sea or not to worry about the future any more than the birds (3, 4307).

У цьому фрагменті Г. К. Честертон робить інтертекстові посилання на два біблійні сюжети. На початку висловлення це – трансформований фразеологічний біблеїзм, далі посилання на інший відомий фрагмент Біблії: “*Therefore I tell you, do not worry about your life, what you will eat or drink; or about your body, what you will wear.... Look at the birds of the air; they do not sow or reap or store away in barns, and yet your heavenly Father feeds them*” (6, Matt 6: 25–26). Як бачимо, ці інтертекстуальні біблійні вкраплення виконують певну **персуазивну функцію** і слугують авторові додатковим засобом аргументації того, що людині, яка вірує, немає необхідності надмірно турбуватися про земні речі (що їсти і що одягнути).

Наразі розглянемо декілька прикладів використання Г. К. Честертоном біблійних інтертекстів у його поетичних творах:

«The Convert»

*The sages have a hundred maps to give
That trace their crawling cosmos like a tree,
They rattle reason out through many a sieve
That stores the sand and lets the gold go free:
And all these things are less than dust to me
Because my name is Lazarus and I live* (4)

У цьому вірші Г. К. Честертон описує одну з найважливіших подій свого духовного життя – навернення до католицтва – та ті відчуття, що охопили його при цьому. Ім'я Лазаря стоїть у вірші в сильній позиції останнього рядка, тобто виконує **функцію акцентування** животворчої сили та впливу цієї події на подальше життя автора. Алюзивним є згадування біблійного персонажа Лазаря, що помер та силою свого божественного дару Христос воскресив його на третій день (1, Ів. 11).

«The Donkey»

*Fools! For I also had my hour;
One far fierce hour and sweet:
There was a shout about my ears,
And palms before my feet* (5)

Г. К. Честертон описує тут свято Входу Господнього в Єрусалим, коли його жителі з радістю та надією зустрічали довгоочікуваного Месію (*fierce hour and sweet*). Вони виражають свої почуття вигуками «*Осанна Сину Давидовому! Благословенний, хто йде у Господне Ім'я! Осанна на висоті!*» (1, Мат. 21:9) і кидають йому під ноги одяг та пальмове листя (*and palms before my feet*). У вірші, описавши радість молодого віслучка, на якому Ісус в'їхав в Святе Місто, Г. К. Честертон ще раз акцентував надзвичайну значимість цієї події для людства та безмірної жертвності милосердного Бога.

Висновки та перспективи досліджень. Феномен інтертекстуальності в сучасній лінгвістиці має вагомий значення і є актуальною сферою для наукових розвідок, однак, незважаючи на це, він ще потребує подальшого випрацювання та удосконалення. Особливою сферою дослідження є біблійний

інтертекст та його роль у художньому тексті. Проведений на засадах теорії інтертекстуальності аналіз біблійних репрезентацій у творах відомого англійського письменника Г. К. Честертон уможливив дійти важливих висновків. Установлено, що серед ідентифікованих нами біблійних інтертекстів у творах Г. К. Честертон за їхнім місцем розташування в тексті (дотекстові та текстові) текстові репрезентації виконують дещо різні функції. Виявлено, що з урахуванням форм репрезентації біблійних інтертекстів (експліцитної чи імпліцитної) питома вага перших у творах Г. К. Честертон є більшою. З одержаних нами методом суцільної вибірки 165 репрезентацій їх виявилось 95 одиниць. На наш погляд, це зумовлено як особливостями творчої манери та індивідуальності письменника, так і впевненістю автора в достатній обізнаності британців з Біблією.

Проведений аналіз дав змогу також визначити характер функціонування біблійних репрезентацій. Установлено, що домінують функції у дотекстових і текстових вкрапленнях теж дещо різняться. Якщо в першому випадку це головню **номінативна та прогностичні** функції, то текстові репрезентації виконують більший спектр функцій: **персуазивну** (для переконування у правильності своєї ідеї, її роз'яснення та тлумачення), **авторитетну** (для опертя на думку авторитетного прототексту), **дидактичну** (не тільки для вираження своїх світоглядних

орієнтирів, але й для моделювання відповідних ідей у свідомості читача), **експресивно-образну** (для надання висловлюванню емоційності, образності та яскравості).

Вивчення ідейно-художньої ролі та функціонування біблійного інтертексту у творах Г. К. Честертон показало, що біблійні вкраплення слугують засобами відтворення філософсько-релігійних поглядів письменника та цілоспрямованого донесення їх до читача і водночас мовними засобами об'єктивації його авторської картини світу. Дослідження текстів Г. К. Честертон різножанрового характеру дає можливість стверджувати, що практично всі його твори пронизані проповідницькою темою християнства, оскільки для нього релігія була стрижнем його філософії та світобачення. Системне, комплексне включення біблійних репрезентацій в авторські тексти всіх проаналізованих нами жанрів доводить, що наявність у них інтертекстуальних елементів є стійкою тенденцією і що між його художньою та публіцистичною думкою існує тісний зв'язок. Це також є вагомим доказом того, що біблійний інтертекст є не тільки філософським складником поезики Г. К. Честертон як письменника, але й виразником його індивідуально-авторської картини світу як християнської індивідуальності.

Подальший напрямок наукового розвитку теми вбачаємо в зміні вектора дослідження та розгляді інтертекстуальних концептів Г. К. Честертон.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біловус Л. І. Теорія інтертекстуальності : Становлення понять, тлумачення термінів, систематика. Тернопіль : Стародубець, 2003. 36 с.
2. Біловус Л. І. Інтертекстуальність як модус новаторства (на матеріалі творчості І. Світличного та В. Стуса) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.06. Тернопіль, 2003. 173 с.
3. Бойко О. Реалізація категорії інтертекстуальності в художньому дискурсі фентезі : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філ. : спец. 035 «Філологія». Одеса, 2021. 237 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/353483744_Bojko_O_Realizacia_kategorii_intertekstualnosti_v_hudoznomu_diskursi_fentezi.
4. Грек Л. В. Інтертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англійських перекладів української постмодерністської прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2006. 16 с.
5. Дзера О. Біблійна інтертекстуальність і переклад : англо-український контекст. *Мовознавство*. 2018. № 3. С. 70–73.
6. Дзера О. В. Біблема як одиниця біблійного інтертексту : перекладознавчий підхід. URL: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2018/NV_2018_9/16.pdf.
7. Каленич В. М. Інтертекстуальність у сучасному медіадискурсі. *Modern Researches in Philological Sciences* : collective monograph. Riga : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2020. С. 102–117. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/36/653/1369-1?inline=1>.
8. Канчура Є. Інтертекстуальність як риса поезики жанру фентезі (на прикладі романів Террі Претчетта). *Питання літературознавства*. Чернівці : Рута, 2009. № 77. С. 205–209.
9. Корабльова Н. В. Інтертекстуальність літературного твору : навч. посібник. Донецьк : Кассіопея, 1999. 28 с.
10. Кулик В. Дискурс українських медій : ідентичності, ідеології, владні стосунки. Київ : Критика, 2010. 656 с.
11. Лазаренко С. В., Ротар А. І. Види інтертекстуальності в сучасному політичному дискурсі (на матеріалі політичних звернень). *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного ун-ту імені К. Д. Ушинського : Лінгвістика*. 2014. № 19. С. 73–80.
12. Лосєва Ю. В. Інтертекстуальність як основний композиційний принцип художнього дискурсу Джуліана Барнса (на матеріалі роману «Історія світу в 10 ½ розділах»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : Філологія*. 2019. № 43. Т. 5. С. 95–97.
13. Павлій А. Ю. Інтертекстуальність романів А. Мердок як вид літературної гри («Чорний принц» і «Час ангелів») : кваліфікац. робота на здобуття освіт. ступеня «магістр» : спец. 014.021 «Середня освіта». Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2023. 62 с.
14. Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу : діахронічний аспект. Суми, 2008. URL: <https://tinyurl.com/y4duu5r5>
15. Переломова О. С. Інтертекстуальність як системотвірна текстово-дискурсивна категорія. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. № 34. С. 87–95.
16. Просалова В. А., Бердник О. С. Інтертекстуальність художнього тексту : текстотвірний і рецептивний аспекти : монографія. Донецьк : Норд-Прес, 2010. 152 с.

17. Рихло П. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст. Чернівці : Рута, 2005. 583 с.
18. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля – К, 2008. 711 с.
19. Семешко Н. М. Типологія інтертекстуальності сонетів Е. Спенсера : форми і функції аллюзії. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди : Літературознавство*. 2010. № 4.1. С. 9–18.
20. Статкевич Л. П. Культурно-освітній контекст формування поезиї Т. С. Еліота. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди : Літературознавство*. 2011. № 4 (2). С. 129–136.
21. Чорновол-Ткаченко Р. С. Теорія інтертекстуальності : цілі, завдання, методи. *Вісник СумДУ*, 2006. № 11 (95). Т. 2. С. 82–87.
22. De Man P., Derrida J., Hartman G. et al. *Deconstruction and criticism*. New York, 1979. № IX. 256 p.
23. Kristeva J. *Semiotikè: Recherches pour une sémanalyse*. Paris : Editions du Seuil, 1969. 319 p.
24. Riffaterre M. *La syllepse intertextuelle. Poétique*. Paris, 1979. № 40. P. 496–501.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Біблія онлайн. Біблія в пер. Івана Огієнка. URL: <https://only.bible/bible/ubio/>.
2. Chesterton G. K. *Autobiography*. URL: <https://gutenberg.net.au/ebooks13/1301201h.html>.
3. Chesterton G. K. *The Collected Works of G. K. Chesterton. Illustrated*. Київ : Мультимедійне видавництво Стрельбицького, 2021. 4431 с.
4. Chesterton G. K. *The Convent*. URL: <https://www.poetryfoundation.org/poems/48211/the-convent>.
5. Chesterton G. K. *The Donkey*. URL: <https://www.poetryfoundation.org/poems/47918/the-donkey>.
6. Online Bible. NIV. URL: <https://biblehub.com/niv/>.

REFERENCES

1. Bilovus, L. (2003). *Teoriia intertekstualnosti: Stanovlennia poniat, tлумachennia terminiv, systematyka* [Theory of intertextuality: Formation of concepts, interpretation of terms, systematics]. Ternopil: Starodubets [in Ukrainian].
2. Bilovus, L. I. (2003). *Intertekstualnist yak modus novatorstva (na materiali tvorchosti I. Svitlychnoho ta V. Stusa)* [Intertextuality as a mode of innovation (based on the works of I. Svitlychnyi and V. Stus)]. (*Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk*). Ternopil [in Ukrainian].
3. Boiko, O. (2021). *Realizatsiia katehorii intertekstualnosti v khudozhnomu dyskursi fentezi* [Implementation of the category of intertextuality in the artistic discourse of fantasy]. (*Dysertatsiia doktora filosofii*). Odesa. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/353483744_Bojko_O_Realizacia_kategorii_intertekstualnosti_v_hudozhnomu_dyskursi_fentezi [in Ukrainian].
4. Hrek, L. V. (2006). *Intertekstualnist yak problema perekladu (na materiali anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi postmodernistskoi prozy)* [Intertextuality as a problem of translation (on the material of English translations of Ukrainian postmodern prose)]. (*Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk*). Kyiv [in Ukrainian].
5. Dzera, O. (2018). *Bibliina intertekstualnist i pereklad: anhlo-ukrainskyi kontekst* [Biblical intertextuality and translation: the English-Ukrainian context]. *Movoznavstvo*, 3, 70–73 [in Ukrainian].
6. Dzera, O. V. *Biblema yak odynytsia bibliinoho intertekstu: perekladoznavchyi pidkhid* [The Bible as a unit of biblical intertext: a translation studies approach]. Retrieved from: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2018/NV_2018_9/16.pdf [in Ukrainian].
7. Kalenykh, V. M. (2020). *Intertekstualnist u suchasnomu mediadyskursi* [Intertextuality in modern media discourse]. *Modern Researches in Philological Sciences: collective monograph*. Riga: Izdevnieciba “Baltija Publishing. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/36/653/1369-1?inline=1> [in Ukrainian].
8. Kanchura, Ye. (2009). *Intertekstualnist yak rysa poetyky zhanru fentezi (na prykladi romaniv Terri Pretchetta)* [Intertextuality as a feature of the poetics of the fantasy genre (on the example of Terry Pratchett’s novels)]. *Pytannia literaturoznavstva*. Chernivtsi: Ruta, 77, 205–209 [in Ukrainian].
9. Korablova, N. V. (1999). *Intertekstualnist literaturnoho tvorcu* [Intertextuality of a literary work]: navch. posibnyk. Donetsk: Kassiopeia [in Ukrainian].
10. Kulyk, V. (2010). *Dyskurs ukrainskykh medii: identychnosti, ideolohii, vladni stosunky* [Ukrainian media discourse: identities, ideologies, state relations]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
11. Lazarenko, S. V., Rotar, A. I. (2014). *Vydy intertekstualnosti v suchasnomu politychnomu dyskursi (na materiali politychnykh zvernen)* [Types of intertextuality in modern political discourse (on the material of political addresses)]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho un-tu imeni K. D. Ushynskoho: Lnhvistyka*, 19, 73–80 [in Ukrainian].
12. Losieva, Yu. V. (2019). *Intertekstualnist yak osnovnyi kompozytsiinyi pryntsyp khudozhnoho dyskursu Dzhuliana Barnsa (na materiali romanu “Istoriia svitu v 10 ½ rozdilakh”)* [Intertextuality as the main compositional principle of the artistic discourse of Julian Barnes (based on the material of A History of the World in 10 ½ Chapters novel)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: Filolohiia*, 43 / 5, 95–97 [in Ukrainian].
13. Pavlii, A. Yu. (2023) *Intertekstualnist romaniv A. Merdok yak vyd literaturnoi hry (“Chornyi prynts” i “Chas anheliv”)* [Intertextuality of I. Murdoch’s novels as a kind of literary game (The Black Prince and The Time of the Angels)]: kvalifikats. robota na zdobuttia osv. stupenia “mahistr”: spets. 014.021 “Serednia osvita”. Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. H. S. Skovorody. Kharkiv [in Ukrainian].
14. Perelomova, O. S. (2008). *Linhvokulturni kody intertekstualnosti ukrainskoho khudozhnoho dyskursu: diakhronichnyi aspekt* [Linguistic and cultural codes of intertextuality of Ukrainian artistic discourse: diachronic aspect]. URL: <https://tinyurl.com/y4duu5r5> [in Ukrainian].-

15. Perelomova, O. S. (2008). Intertekstualnist yak systemotvorna tekstovo-dyskursyva katehoriia [Intertextuality as a systematic text-discursive category]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, 34, 87–95 [in Ukrainian].
16. Prosalova, V. A., Berdnyk, O. S. (2010). Intertekstualnist khudozhnogo tekstu: tekstotvirnyi i retseptivnyi aspekty [Intertextuality of the artistic text: text-creative and receptive aspects]: monohrafiia. Donetsk: Nord-Pres [in Ukrainian].
17. Rykhlo, P. (2005). Poetyka dialohu. Tvorchist Paulia Tselana yak intertekst [The poetics of dialogue. Paul Celan's work as an intertext]. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
18. Selivanova, O. O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problem [Contemporary linguistics: trends and issues]. Poltava: Dovkillia – K [in Ukrainian].
19. Semeshko, N. M. (2010). Typolohiia intertekstualnosti sonetiv E. Spensera: formy i funktsii aliuzii [Typology of the intertextuality of E. Spenser's sonnets: forms and functions of allusion]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnogo universytetu im. H. S. Skovorody: Literaturoznavstvo*, 4 (1), 9–18 [in Ukrainian].
20. Statkevych, L. P. (2011). Kulturno-osvitnii kontekst formuvannia poetyky T. S. Eliota [The cultural and educational context of the formation of T. S. Eliot's poetics]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnogo universytetu im. H. S. Skovorody: Literaturoznavstvo*, 4 (2), 129–136 [in Ukrainian].
21. Chornovol-Tkachenko, R. S. (2006). Teoriia intertekstualnosti: tsili, zavrannia, metody [The theory of intertextuality: objectives, tasks, methods]. *Visnyk SumDU*, 11 (95) / 2, 82–87 [in Ukrainian].
22. De Man, P., Derrida, J., Hartman, G. et al. (1979). Deconstruction and criticism. New York, IX.
23. Kristeva, J. (1969). Semiotikè: Recherches pour une sémanalyse. Paris: Editions du Seuil.
24. Riffatere, M. (1979). La syllepse intertextuelle. *Poétique*. Paris, 40, 496–501.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIALS

1. Bibliia onlain [Bible online]. Bibliia v per. Ivana Ohiiienka. URL: <https://only.bible/bible/ubio/> [in Ukrainian].
2. Chesterton, G. K. *Autobiography*. URL: <https://gutenberg.net.au/ebooks13/1301201h.html>
3. Chesterton, G. K. (2021). *The Collected Works of G. K. Chesterton. Illustrated*. Kyiv : Strelbytsky Multimedia Publishing, 4431.
4. Chesterton, G. K. *The Convent*. URL: <https://www.poetryfoundation.org/poems/48211/the-convent>
5. Chesterton, G. K. *The Donkey*. URL: <https://www.poetryfoundation.org/poems/47918/the-donkey>
6. Online Bible. NIV. URL: <https://biblehub.com/niv/>

БІБЛІЙНІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ: КОМУНІКАТИВНО-ІНТЕНЦІЙНИЙ ЗМІСТ І СИНТАКСИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

Шабат-Савка С. Т.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена вивченню комунікативно-інтенційного обшару біблійного дискурсу, зокрема дослідженню інтенцій застереження, що передають прагнення нададресанта – основного суб'єкта сакральної комунікації (Бога, Ісуса Христа, його учнів, пророків, євангелістів) – застерегти адресата мовлення (християнина, вірянина церкви) від негативного вчинку, небажаних наслідків, попередити про загрозу від кого чи чого-небудь, запобігти розгортанню прикрої ситуації, уникнути конфлікту.

У статті схарактеризовано біблійні застереження як систему духовних та моральних настанов, правил та принципів для кожного християнина; представлено синкретичні інтенційні лінії (застереження – повчання, застереження – порада, застереження – погроза, застереження – наказ, заборона, застереження – умова), що увиразнюють перебіг сакральної комунікації з оперттям на Біблію як унікальний континуум взаємодії нададресанта з людиною. Зазначено, що біблійні превентиви використовують священники, єпископи, митрополити, диякони, пастирі, інші церковні діячі під час богослужіння в храмах, монастирях, у процесі різних релігійних таїнств для пропагування морально-етичних засад християнської філософії, плекання почуття гуманізму, милосердя, любові до ближнього, для вдосконалення людини, гармонійного розвитку суспільства загалом.

На багатому ілюстративному матеріалі проаналізовано спонукальні конструкції як релевантні маркери вербалізації біблійного застереження, визначено моделі сугестивного волевиявлення з дієсловами «стерезись / стережіться», які увиразнюють скерованість застережних формул; окреслено превентивні дієслова (стерезись, остерігатися, глядіти, пильнувати, берегтися) та перформативи, що вияскравлюють прагнення біблійного мовця застерегти адресата від нестандартної, ненормативної поведінки та скоригувати його наступні дії; окреслено функційний потенціал заперечних превентивних висловлень, що мають на меті уберегти християнина від помилок, хибних вчинків та думок, переконати у неправильності дій, порадити, а навіть заборонити чи наказати. Обґрунтовано думку про те, що інтенційно детермінований зміст превентивних висловлень визначає їхнє адекватне місце в синтаксичній системі української мови як засобів вербалізації інтенцій застереження в біблійному дискурсі.

Ключові слова: Біблія, біблійні застереження, комунікативна інтенція, нададресант, адресат, сугестивне волевиявлення, превентивне висловлення, спонукальні конструкції, превентивні дієслова, перформативи.

Shabat-Savka S. T. Biblical warnings: communicative-intentional meaning and syntactic representation.

The article explores the communicative-intentional aspect of the biblical discourse, in particular the intentions of the warning, reflecting the willingness of the main subjects of sacred communication (God, Jesus Christ, his disciples, prophets, evangelists) to warn the addressee of the speech (a Christian, a member of the church) against a negative act, undesirable consequences, a threat, to convince of the wrongness of certain actions, to prevent an unfortunate situation, and to avoid a conflict.

The article represents biblical warnings as spiritual and moral instructions, rules and principles for every Christian. It defines syncretic intentional lines-tactics (warning – instruction, warning – threat, warning – command, prohibition, warning – condition, etc.) that highlight the course of sacred communications based on the Bible as a unique continuum of the overaddressant's interaction. Furthermore, it states that biblical preventives are used by priests, bishops, metropolitans, deacons, pastors, and other church officials during services in churches and monasteries, namely during various religious sacraments to promote the moral and ethical principles of Christian philosophy, foster a sense of humanism, mercy, and love for one's neighbour. It is also aimed at improving a person by promoting the harmonious development of society in general.

Based on rich illustrative material, persuasive constructions are defined as relevant markers of verbalizing a biblical warning, in particular; the following models of suggestive expression of will: the verb "beware", which expresses the directionality of warning formulas; preventive verbs (beware, watch, take care, protect) and performatives, which highlight the desire of the addresser to warn the addressee against non-standard, non-normative behaviour; to correct his subsequent actions, to warn the addressee of a threat from someone or something; the functional potential of negative preventive statements aimed at protecting the addressee from mistakes, wrong actions and thoughts, convincing of the wrongness of actions, advising, and even prohibiting or ordering is determined. The author substantiates the opinion that the intentionally predefined content of preventive statements determines their adequate place in the syntactic system of means of verbalizing the intentions of the warning in the biblical discourse.

Key words: Bible, biblical warnings, communicative intention, overaddressant, addressee, suggestive expression of will, preemptive statement, persuasive constructions, preemptive verbs, performatives.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У поліпарадигмальному вимірі сучасного українського мовознавства з-поміж пріоритетних помітно вирізняються дослідження релігійного дискурсу як сфери сакрального, як сукупності всіх висловлень, мовленнєвих актів, жанрів, текстів, що мають безпосередній стосунок до релігійного культу, церкви, традицій, вірувань, символів, знаків. Актуальними виявляються ті лінгвістичні студії, що спрямовані на вивчення сакрального континууму, у якому, на думку І. Огієнка, «кожний вираз відповідальний, кожне слово має своє особливе значення» [9, 4].

У контексті антропозорієнтованої лінгвістики присутнє місце належить Біблії – Книзі Книг, яка крізь призму часу детермінує соціокультурні орієнтири людства, впливає на духовний розвиток народу та становлення особистості, формує світогляд справжнього християнина, слугує джерелом релігійно-поетичної символіки, афористичності та життєвої мудрості. Цілком погоджуємося з думкою науковців, які вважають, що «Біблія з її текстовою цілісністю, інформативністю, ситуативністю, інтенційністю (авторською метою), модальністю структури мислення читача, програмує його, «тримає людину під контролем». Вдумливе читання Біблії змушує абстрагуватися від конкретного її змісту й заглибитися в підтекст, у його ідейні глибини, що відкриває інший вимір змісту» [7, 119].

Комунікативно-прагматичний обшир релігійної комунікації детермінують інтенції сакральності, які, за нашими спостереженнями, експлікуються в канонічно-богословському, ораторсько-проповідницькому та молитовному дискурсах і «спрямовані на прагнення автора інтенції, з одного боку, утверджувати велич і силу Божого слова, залучати людей до віри, давати пояснення і тлумачення тим чи тим релігійним догматам, сентенціям, висловленням, а з іншого – передавати особистісні почуття людини, просити в Бога захисту, прославляти Господа й дякувати» [11, 233]. У цьому діапазоні комунікативних намірів викликають зацікавлення інтенції застереження, що функціують у Біблії та вербалізують прагнення нададресанта – основного суб'єкта сакральної комунікації (Бога, Ісуса Христа, його учнів, пророків, євангелістів) попередити адресата мовлення (християнина, вірянина церкви) про загрозу від кого чи чого-небудь, запобігти розгортанню якоїсь діяльності, переконати в неправильності тих або тих дій. Як зауважує Н. Бабич, іменем Бога клянуться і проклинають, застерігають і зупиняють, примиряють і вибачають, благословляють і дорікають, узагальнюють досвід предків і повчають з огляду на відповідальність перед майбутнім [1, 28], а отже, актуальністю вирізняються наукові розвідки, що спроектовані на визначення прагматичного потенціалу різнорівневних мовних одиниць, зокрема превентивних (застережних) висловлень у біблійному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значні напрацювання в царині дискурсивно-жанрових виявів релігійного стилю, його лексико-семантичних, морфологічних та синтаксичних

особливостей (Н. Бабич, Ф. Бацевич, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, А. Ковтун, І. Набитович, В. Німчук, Р. Помірко, Н. Пуряєва, М. Скаб та ін.), усе ж існує чимало проблем, пов'язаних із комунікативною організацією сакральної комунікації, із систематизацією синтаксичних засобів та їхнім функційним спрямуванням у різних жанрах (у Біблії, Євангелії, молитві, псалмах, катехізисі, у повчаннях тощо).

Превентивні конструкції посідають суперечливе місце в мовознавчих дослідженнях. Їх не виокремлюють у прагматичній типології речень, у класифікації речень за метою висловлювання та комунікативною настановою [5, 123]. Комунікативно-інтенційний зміст цих конструкцій (застереження адресата щодо виконання тих або тих дій, попередження про можливі несприятливі для нього наслідки в разі нехтування засторог) дослідники визначають у контексті категорії спонукальності, у зіставленні з мовленнєвими актами поради, повчання, погрози, заборони. На думку Г. Дрінко, застереження і погроза виражають майже однакову прагматичну спрямованість – «обіцянку зробити несприятливі для адресата дії в разі погрози або попередити про несприятливі наслідки таких дій у разі застереження» [3, 14–15].

Аналізуючи спонукальні конструкції в ракурсі ступеня інтенсивності виконання дії, Н. Швидка веде мову про речення: 1) категоричної імперативності, що експлікують вимогу, заборону, наказ, команду; 2) пом'якшеної імперативності, які увиразнюють семантику прохання, благання, переконання; 3) нейтральної імперативності, що вербалізують пропозицію, пораду, застереження, запрошення, дозвіл [12, 9–10]. Застереження, як бачимо, належить до нейтрального адресованого спонукування, реалізація якого залежить від бажання та волевиявлення адресата.

Цілком слушною вважаємо думку Н. Куравської, яка зазначає, що в процесі превентивної комунікації «мовець попереджає адресата про небезпеку, говорить про можливість неприємних наслідків як результату дії адресата або третьої особи й намагається переконати співрозмовника в необхідності запобігти цим діям» [8, 175–176].

У низці досліджень застереження витлумачено як мовленнєвий жанр, що «адресується співрозмовникові й використовується мовцем у ситуації усвідомлення ним необхідності перешкодити певному перебігу подій на користь, здебільшого, адресата, через свій волевияв щодо виконання / невиконання співрозмовником певної дії (дій), яка може мати для нього негативні наслідки» [2, 6]. Як зазначає Х. Дяків, застереження слугує актом мовної комунікації і передбачає «виявлення бажання мовця, щоб адресат виконав / не виконав якусь певну дію, яка має позитивне значення для адресата і яку мовець від нього має підстави очікувати» [4, 95].

Якщо ж говорити про біблійні застереження як морально орієнтири, максими людської поведінки та взаємин, то у вітчизняній лінгвістиці трапляються спорадичні наукові спостереження щодо їхніх функцій і прагмалінгвістичних параметрів (О. Зелінська, Х. Дяків, А. Паславська), що, власне, засвідчує актуальність нашої праці.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – схарактеризувати змістовий діапазон і засоби синтаксичної реалізації інтенцій застереження в біблійному дискурсі. Реалізації мети підпорядковано такі **завдання**: окреслити термінообшир понять «біблійні застереження» та «превентивні висловлення»; представити субстанції «нададресанта» та «адресата» в комунікативній ситуації застереження; визначити роль спонукальних висловлень сугестивного волевиявлення та превентивних дієслів у вербалізації інтенцій застереження в біблійному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Змістовий обсяг превентивних висловлень детермінує інтенція застереження, що реалізує прагнення мовця як основного суб'єкта комунікативного процесу застерегти адресата мовлення «від якогось негативного або необдуманого вчинку, нещастя, небезпеки», попередити його про загрозу від кого чи чого-небудь, запобігти розгортанню якоїсь діяльності, «уберегти від неприємної ситуації, від чогось поганого, відвернути небажані наслідки, переконати в неправильності дій, порадити» [4, 99]. Їхній перлокутивний ефект полягає в тому, щоб скерувати та покращити поведінку адресата, указати на те, що вчинення деяких дій є небажаним, некорисним, шкідливим. Здебільшого ці конструкції використовують «у деструктивній діяльності адресата, коли наявний якийсь психологічний дискомфорт і мають місце негативні переживання, коли спостерігається девальвація загальнолюдських цінностей та атолерантна поведінка» [10, 151].

Водночас у біблійному дискурсі превентивні висловлення – це не тільки застережні формули, а передусім джерело духовних та моральних настанов кожному християнинові, зразок того, як правильно жити, що можна і чого не можна робити, напр.: *Стережися перед лицем Його, і слухайся Його голосу! Не протився Йому, бо Він не пробачить вашого гріха, бо Ім'я Моє в Ньому* (2 М., 23:21); *Один одного остерігайтесь, і не покладайтесь на жодного брата, кожен бо брат обманить обманить, і приятель кожен обмовник!* (Єр., 9:3)

Вербалізуючи інтенції застереження, такі синтаксичні конструкції спрямовані на те, щоб попередити адресата мовлення про якусь загрозу, уберегти його від помилок, хибних думок, переконати у неправильності тих або тих вчинків, запобігти розвитку конфлікту, порадити, а навіть заборонити чи наказати. Пор.: *Стережись, щоб ви не погордували ані одним із малих цих; кажу бо Я вам, що їхні Ангели повсякчасно бачать у небі обличчя Мого Отця, що на небі* (Мт., 18:10); *Стережися молодечих пожадливістей, тримайся правди, віри, любови, миру з тими, хто Господа кличе від чистого серця* (2 Тим., 2:22); *Не в силі людини, коли вона ходить, кермувати своїм кроком* (Єр., 10:23). Відомо, що Адама та Єву за порушення біблійного застереження і заборони вигнано з райського саду: *І наказав Господь Бог Адамові, кажучи: Із кожного дерева в Раю ти можеш їсти. Але з дерева знання добра й зла не їж від нього, бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш!* (1 М., 2:16–17)

У комунікативній ситуації застереження основну роль виконує «нададресант» (Бог, Святий Дух, Ісус Христос, пророк, євангеліст). Як автор застереження, він має на меті за допомогою низки мовленнєвих дій (пересторог, настанов, порад, повчань) застерегти адресата від нестандартної, ненормативної поведінки, скоригувати його наступні дії, запобігти апатії та дискомфорту. Важливо, що саме в Біблії адресант «має відповідні уповноваження застерігати адресата» [4, 95]. Важливим є розуміння настійливості, подекуди авторитарності нададресанта, адже його застереження, з одного боку, містить сугестивне волевиявлення, настанову, повчання, з іншого – погрозу й покарання. Сугестивність виявляється в тому, що, попри «унікальний статус» біблійного мовця, адресат вільний у своєму виборі: виконання чи невиконання застережних настанов усе ж таки залежить від нього самого, від його віри та переконань.

У канонічно-богословському дискурсі превентивні реалізують сакральну семантику, містять духовні настанови, увиразнюють чіткі орієнтири світоіснування та правила для християн, розкривають сенс людського життя, напр.: *Стережись розчини фарисейської, що є лицемірство!* (Лк., 12:1–5); *Стережися, щоб ти не говорив з Яковом ані доброго, ані злого* (1 М., 31:24); *Стережись виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі* (Мт., 6:1). Такі застереження доцільні й корисні. Їх використовують священники, єпископи, митрополити, диякони, пастирі, інші церковні діячі під час богослужіння в храмах, монастирях, у процесі різних релігійних таїнств для пропагування морально-етичних засад християнської філософії, плекання почуття гуманізму, милосердя, любові до ближнього, для вдосконалення людини, гармонійного розвитку суспільства загалом.

Біблійні застереження як своєрідні правила нормалізації суспільних та моральних принципів поширені в біблійних текстах Старого та Нового Завітів. Вони здійснюють посутній вплив на становлення християнина, на формування та виховання низки моральних чеснот, з-поміж яких – віра, гідність, чесність, повага до старших, церкви, Бога. Завдання біблійного мовця – попередити адресата про можливі наслідки в разі невиконання застороги або її нехтування. Нададресант повідомляє адресатові про наслідок, що наступить у результаті непослуху. Такий наслідок – небажаний, оскільки може призвести навіть до смерті, напр.: *І сказав йому фараон: Іди від мене! Стережися, щоб ти не бачив більше лиця мого, бо того дня, коли побачиш лице моє, ти помреш* (2 М., 10:28). Власне, наслідки можуть бути різними, пор.: *Але якщо ви не послухаєтесь мене і не будете виконувати усі мої заповіді, якщо відкинете мої постанови, якщо мої присуди стануть огидними для вас і ви не будете виконувати усі мої заповіді, якщо ви порушите угоду зі мною, то я покараю вас: я наведу на вас страх, наведу туберкульоз і сильну гарячку, від яких ваші очі ослабнуть і ви знесилитеся. Ви будете сіяти насіння, але даремно, бо його з'їдять ваші вороги. Я відкину вас, і вороги вас розіб'ють. Ваші ненависники будуть вас гнобити.*

Ви будете втікати, хоча ніхто за вами не гнати-
меться (3 М., 26:14–17). Біблійний нададресант
знає причини можливого перебігу подій, а тому
через мовлене слово застерігає від небезпечної дії,
повчаючи адресата, спонукаючи до вчинення добрих
справ, осуджуючи його вчинки і навіть караючи.

Застерігаючи християн від аморальних вчинків,
Біблія окреслює негативні наслідки, передбачені
в разі недотримання застереження: *Пильнуйте ж
самі, бо вас на суди видаватимуть, і бичувати-
муть вас у синагогах, і поведуть до правителів та
до царів ради* (Мр., 13:9); водночас – позитивні пер-
спективи за умови дотримання превентивів: *Бо якщо
ви будете прощати людям їхні проступки, то й ваш
небесний Батько прощатиме вам* (Мт., 6:14–15);
*Тримайтеся того, чого навчилися і що прийняли,
почули та побачили завдяки мені. Тоді Бог миру буде
з вами* (Фил., 4:9); оприявнює причини, розуміння
якої запобігатиме розгортанню небажаної діяльнос-
ті, напр.: *Будьте обачні, остерегайтеся вслякої
жадібності, бо навіть якщо людина й має доста-
ток, її життя залежить не від її майна* (Лк., 12:15).

Структурно біблійне застереження відповідає
як одному реченню-висловленню, так і надфразній
єдності – низці синтаксичних конструкцій, підпо-
рядкованих реалізації превентивних інтенцій, пор.:
*Стережіться, брати, щоб ніхто з вас ніколи не
відійшов від живого Бога і не розвинув у собі злого
серця, в якому немає віри* (Євр., 3:12); *Стережіться,
щоб вас хто не звів. Бо багато-хто прийдуть в Ім'я
Моє, кажучи: Це Я. І зведуть багатьох. І як про
війни почуєте ви, і про воєнні чутки, не лякайтесь,
бо статися належить тому* (Мр., 13:5–6).

Превентивні висловлення, крім реалізації гло-
бальної інтенції застереження, увиразнюють роз-
гортання синкретичних ліній, репрезентують взає-
моперетин різних прагмастанов, відображаючи
дифузний характер інтенцій у біблійному дискурсі,
напр.:

– **застереження – повчання**: продукуючи засте-
реження, мовець формує певні стереотипи пове-
дінки, повчає, дає настанови адресатові, як діяти
в тих або тих життєвих ситуаціях: *Понад усе обе-
ригай своє серце, бо з нього б'ють джерела життя*
(Пр., 4:23); *Бо корінь усього лихого є сріболобство,
віддавшиш якому, деякі ухилилися від віри* (1 Тим.,
6:10); *Я кажу вам, що всякий, хто погляне на жінку,
жадаючи її, вже вчинив перелюб з нею в серці своєму*
(Мт. 5:28);

– **застереження – порада**: мовець має на меті
не тільки застерегти, а й порадити якусь корисну
й раціональну дію: *Отже, пильнуйте й поведь-
теся не як немудрі, а як мудрі* (Еф., 5:15); *Не робіть
шкоди ні землі, ні морю, ні деревам, допоки не покла-
демо печаті на чолах рабів Бога нашого* (Об., 7:3);

– **застереження – погроза**: біблійний адресант
застерігає адресата про несприятливі наслідки щодо
певної діяльності й погрожує, у разі недотримання
його застереження, заподіяти яке-небудь зло, попе-
реджає про можливість або неминучість чогось
небезпечного, небажаного, прикрого: *Я ж кажу
вам, що всякий, хто гнівається на брата свого
даремно, підлягає суду; (...) а хто скаже: «потвора»,*

підлягає гесні вогненній (Мт., 5:22); *Не нарікайте,
як деякі з них нарікали, і загинули від винищувача*
(1 Кор., 10:10);

– **застереження – наказ, заборона**: тактику
застереження ускладнює наказ, вимога, заборона,
що загалом передбачає категоричність та настій-
ливість біблійного мовця, який «формулює невід-
кладні вимоги до адресата з метою позитивного
впливу на його поведінку або спонукування до пози-
тивних (на думку мовця) дій» [4, 95], пор.: *Ува-
жайте, чувайте й моліться: бо не знаєте, коли
час той настане!* (Мр., 3:30); *Не давайте святого
псам і не кидайте перлів ваших перед свинями, щоб
вони не потоптали їх ногами своїми, і, обернувшись,
не пороздирали й вас* (Мт., 7:6);

– **застереження – умова**: формулюючи пре-
вентивні настанови, нададресант оприявнює
умову, за якої застереження може здійснитися,
пор.: *І прийдуть до тебе всі оці благословення,
і досягнуть тебе, коли ти слухатимешся голосу
Господа, Бога свого* (5 М., 28:2); *Додержуй мої
заповіді, – і будеш жити, – і мою науку, як твоїх
очей зіницю* (Пр., 7:2).

Комунікативно-інтенційний обшир біблійних
застережень увиразнюють різнорівневі мовні за-
соби. Зокрема, присутнім синтаксичним маркером
вербалізації біблійних застережень слугують спону-
кальні висловлення, головний член яких виражений
грамемами наказового способу – у 2-й особі однини
та множини наказового способу, напр.: **Стережися**,
*щоб не забув ти Господа, Бога свого, щоб не пиль-
нувати Його заповідей, і законів Його, і постанов
Його, що я сьогодні наказую тобі* (5 М., 8:11); **Сте-
режіться** *фальшивих пророків, що приходять до вас
у одежі овечій, а всередині хижі вовки* (Мт., 7:15).
Як бачимо, Христос застерігає від лжепророків, від
тих, хто приходить в «овечій одежі» і приховує свої
підступні наміри за маскою порядності.

Найуживанішим маркером вербалізації інтенції
застереження у спонукальних висловленнях слугує
дієслово «стерегтися» у формі наказового способу,
що виформовує моделі сугестивного волевияв-
лення і скеровує превентивні настанови адресатам
сакральної комунікації:

• **стережись / стережіться – кого?**: *Стере-
жіться книжників: вони люблять походжати
в довгому вбранні, виглядаючи важливо. Вони полю-
бляють, щоб їх шанобливо вітали на базарах, й щоб
у них були найповажніші місця в синагогах і найпо-
чесніші місця на бенкетах* (Лк., 20:46);

• **стережись / стережіться – чого?**: *Стере-
жіться уважливо фарисейської та саддукейської
розчини!* (Мт., 6:16);

• **стережись / стережіться – з якою метою?**:
*Стережися, щоб не склав ти умови з мешканцем
тієї землі, що ти входив на неї, щоб він не став
пасткою серед тебе* (Вих., 34:12);

• **стережись / стережіться – чому?**: *Стере-
жіться ж людей, бо вони на суди видаватимуть
вас, та по синагогах своїх бичувати вас будуть*
(Мт., 10:17).

До засобів реалізації інтенцій застереження нале-
жать і такі превентивні дієслова, як:

– **глядіти**, що містить пряме застереження або погрозу: **Глядіть**, щоб ніхто нікому не віддавав злом за зло, але завжди дбайте про добро один для одного й для всіх! (1 Сол., 5:15); *Коли ж ви гризете та їсте один одного, то глядіть*, щоб не знищили ви один одного! (Гал., 5:15);

– **пильнувати** – бути обережним, берегтися, турбуватися: **Пильнуй** за ногою своєю, як до Божого дому йдеш, бо прийти, щоб послухати, це краще за жертву безглуздох, бо не знають нічого вони, окрім чинення зла (Екл., 4:17); *Тож пильнуйте і повсякчас благайте*, щоб ви змогли уникнути всього того, що має відбутися, і стати перед Сином людським (Лк., 21:36);

– **берегтися** – бути пильним, обережним, остерігатися: **Свого язика бережи** від лихого, а уста свої від говорення підступу (Пс., 33:14); *Навчання послухайте й мудрим ставайте, і не відступайте від нього! Блаженна людина, яка мене слухає, щоб пильнувати при дверях моїх день-у-день, щоб одвірки мої берегти!* (Пр., 8:33–34).

Превентивна семантика експлікується у біблійних заперечних висловленнях, у яких дієслівні предикати позначають дії та вчинки, яких не варто робити: *Не спіши в своїм дусі, щоб гніватися, бо гнів спочиває у надрах глупців* (Екл., 7:9); *Не дайте себе звести, товариство лихе псує добрі звичаї!* (1 Кор., 15:33); *Не дружись із чоловіком гнівливим, і не ходи із людиною лютою, щоб доріг її ти не навчився, і тенета не взяв для своєї душі* (Пр., 22:24–25); *Не бійся, бо я з тобою. Не тривожся, бо я – твій Бог* (Іс., 41:10). Імперативи з часткою *не* перетворюють «превентив на вимогу» [6, 287].

У контексті засобів вербалізації інтенцій застереження вирізняються перформативи, головний член яких виражений дієсловом у 1-й особі однини теперішнього часу і безпосередньо виражає намір біблійного мовця. Пор.: *Не пишу це для того, щоб вас осоромити, але остерігаю*, як своїх любих дітей. *Бо хоч би ви мали десять тисяч наставників у Христі, та*

отців не багато; а я вас породив у Христі Ісусі через Євангелію (1 Кор., 4:14–15); *Ненависть, убивства, пиятика, зарозумілість і подібне до цього; попереджаю вас, як і передніше попереджав: ті, що чинять так, Царства Божого не успадковують* (Гал., 5:21). Такі перформативні висловлення однозначно експлікують інтенції застереження, окреслюючи аксіологічні орієнтири для людей, формуючи їхній християнський світогляд.

Висновки та перспективи досліджень. Отже, змістовий обшар інтенцій застереження зосереджений на експлікації прагнення нададресанта – основного суб'єкта сакральної комунікації (Бога, Ісуса Христа, пророків, євангелістів) – застерегти адресата мовлення (християнина, вірянина церкви) від негативних вчинків, небажаних наслідків, попередити його про загрозу, переконати в неправильності тих або тих дій, запобігти розгортанню прикрої ситуації, уникнути конфлікту.

Грамаічні ресурси української мови (спонукальні конструкції, моделі сугестивного волевиявлення з дієсловами «стережись / стережіться», низка превентивних дієслів, перформативи, заперечні застережні висловлення) своєю онамасіологічною природою вияскравлюють бажання біблійного мовця застерегти адресата від нестандартної, ненормативної поведінки, скоригувати його наступні дії, попередити адресата про загрозу від кого чи чого-небудь; уберегти його від помилок, хибних дій і думок, порадити, заборонити чи наказати.

Інтенційно детермінований зміст превентивних висловлень визначає їхнє адекватне місце в синтаксичній системі української мови як засобів вербалізації інтенцій застереження. У біблійному дискурсі розгортаються різноманітні синкретичні лінії тактики, що репрезентують дифузні вияви інтенцій (застереження і повчання, застереження і наказ, застереження і заборона, застереження і погроза, застереження та умова), систематизація та аналіз яких формує предмет подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2009. 216 с.
2. Васильєва Г. О. Превентив у структурі українського розмовного дискурсу : комунікативна модель і засоби вираження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2010. 21 с.
3. Дрінко Г. Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Донецьк, 2005. 19 с.
4. Дяків Х. Мовленнєвий жанр «застереження» в аспекті міжкультурної комунікації. *Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації* : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 280 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
6. Зелінська О. Застереження як вид мовного впливу у сучасних українських проповідях. *Ucrainica X. Současná ukrajinistika : problémy jazyka, literatury a kultury : Sborník příspěvků / ed. Alla Arkhanhelská, Radana Merzová, Uljana Cholodová*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2023. S. 286–290.
7. Кузнецова Г. П. Біблія в системі генези конфесійного стилю української мови : концептологічний підхід. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики*. 2013. Вип. 20. С. 118–122.
8. Куравська Н. Семантика превентива та засоби його вираження в сучасній українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»* : зб. наук. праць. Острог : Острозька академія, 2016. Вип. 60. С. 175–178.
9. Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову. Варшава : Друкарня Синодальна, 1927. 304 с.
10. Шабат-Савка С. Т. Превентивне висловлення як синтаксичний засіб вербалізації інтенцій застереження. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 149–154.

11. Шабат-Савка С. Т. Українськомовний питальний дискурс : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 332 с.
12. Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові : семантика, засоби вираження спонукальності, функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 1998. 20 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. URL: <https://bibleandbookministry.com/uk/book/bible/> (дата звернення: 24.04.2024).

REFERENCES

1. Babych, N. (2009). Bohoslovskiy styl ukrainskoi movy u konteksti stylistychnoi nauky [Theological style of the Ukrainian language in the context of stylistic science]. Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
2. Vasylieva, G. O. (2010). Preventyv u strukturi ukrainskoho rozmovnoho dyskursu: komunikatyvna model i zasoby vyrazhennia [Preventive in the structure of Ukrainian conversational discourse: A communicative model and means of expression] (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Donetsk [in Ukrainian].
3. Drinko, H. H. (2005). Sponukalni konstruktzii v anhliiskii ta ukrainskii movakh [Imperative constructions in English and Ukrainian languages] (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Donetsk [in Ukrainian].
4. Diakiv, Kh. (2010). Movlennievii zhanr “zasterezhennia” v aspekti mizhkulturnoi komunikatsii [The speech genre “warning” in the aspect of intercultural communication]. In *Movlennievii zhanry v mizhkulturnii komunikatsii*: monograph. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
5. Zahnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax]: monograph. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
6. Zelinska, O. (2023). Zasterezhennia yak vydy movnoho vplyvu u suchasnykh ukrainskykh propovidiah [Warning as a type of linguistic influence in contemporary Ukrainian sermons]. *Ucrainica X. Současná ukrajinistika: problémy jazyka, literatury a kultury* / A. Arkhanhelska, R. Merzova, & U. Cholodova (eds.). Olomouc: Palacký University Olomouc, 286–290 [in Ukrainian].
7. Kuznietsova, H. P. (2013). Bibliia v systemi henezy konfesiinoho stylu ukrainskoi movy: kontseptolohichni pidkhid [The Bible in the system of genesis of the confessional style of the Ukrainian language: a conceptual approach]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 16: Tvorchia osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky*, 20, 118–122 [in Ukrainian].
8. Kuravska, N. (2016). Semantyka preventyva ta zasoby yoho vyrazhennia v suchasni ukrainskii movi [The semantics of preventive and means of its expression in contemporary Ukrainian language]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Seriiia “Filolohichna”*. Ostroh: Ostrozka akademiia, (60), 175–178 [in Ukrainian].
9. Ohiienko, I. (1927). Metodolohiia perekladu Sviatoho Pysma ta Bohosluzhbovykh knih na ukrainsku movu [Methodology of translating the Holy Scripture and Service books into Ukrainian]. Warsaw: Synodal Printing House [in Ukrainian].
10. Shabat-Savka, S. T. (2020). Preventyvne vyslovlennia yak syntaktychni zasib verbalizatsii intentsii zasterezhennia [Preventive expression as a syntactic means of verbalizing the intentions of warning]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia “Filolohiia. Sotsialni komunikatsii”*, 31 (70) / 1, 149–154 [in Ukrainian].
11. Shabat-Savka, S. T. (2019). Ukrainskomovnyi pytalnyi dyskurs [Ukrainian language interrogative discourse] (Monograph). Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Y. Fedkovycha [in Ukrainian].
12. Shvydka, N. V. (1998). Imperatyvni rechennia v suchasni ukrainskii movi: semantyka, zasoby vyrazhennia sponukalnosti, funktzii [Imperative sentences in modern Ukrainian language: semantics, means of expression of incitement, functions] (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kharkiv [in Ukrainian].

ILLUSTRATIVE MATERIAL

Bibliia, abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zavitu [The Bible, or the Books of the Holy Scripture of the Old and New Testaments]. (n.d.). Retrieved April 24, 2024, URL: <https://bibleandbookministry.com/uk/book/bible/> [in Ukrainian].

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.21.2024.11>

НЕПЕРЕВЕРШЕНИЙ ТАЛАНТ ОМОВЛЮВАТИ СОКРОВЕННЕ

(Рецензія на літературно-художнє видання: Віра Котович. Крила великих: душа озвалась на чужу печаль (Дрогобич : Посвіт, 2023. 88 с.))¹

Душа озвалась на чужу печаль...

Найтонше, найшемкіше, найтретливіше передають цей стан душі поетичні рядки. А якщо зважити, що цей стан душі пов'язаний з таким сокровенним, ніжним почуттям, як кохання, то й поготів... Щоб зринули ці рядки, щоб діткнулися словом до іноді тендітного, крихкого, іноді полум'яного, жаркого, іноді жертвовного – заради кохання, заради коханої чи коханого, заради любові до своєї землі, до свого народу, до України, заради служіння їм – треба мати неабиякий талант відчувати це, невтамовну спраглисть передавати це, неперевершене вміння омовлювати це. Рецензоване літературно-художнє видання «Крила великих: душа озвалась на чужу печаль» Віри Котович яскраво засвідчує такий талант авторки. Зі сторінок цієї унікальної праці сходять відомі, видатні постаті української культури – Григорій Сковорода, Євген Гребінка, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Олена Пчілка, Марія Заньковецька, Наталія Кобринська, Іван Франко, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Василь Стефаник, Олександр Олесь, Дмитро Донцов, Олена Теліга, Микола Зеров, Віктор Петров, Павло Тичина, Олександр Довженко, Наталя Лівницька-Холодна, Ірина Вільде, Богдан-Ігор Антонович. Постають, як авторка називає їх, «ВЕЛИКІ» – зі своїм болем і смутком, зі своєю тугою і печаллю, зі своїм розчаруванням і стражданням, спричиненими тими життєвими обставинами, ситуаціями, тими перипетіями, які визначила їм доля...

Читач має змогу проникнутися епохою, коли жили, творили і кохали ці особистості, бодай на краплю зміряти глибину їхніх почувань, бодай на крихту зрозуміти ті неймовірні потуги, які керували їхніми вчинками, помислами – їхнім світом; має змогу пізнавати хвилини «захоплені і зречені, поривів і здержаності, палкої пристрасті й німотного мовчання» (с. 15), які переживали ВЕЛИКІ-чоловіки; має змогу захоплюватися «до без тям красивими, до без міру розумними, до незбагненності самодостатніми» (с. 27), якими були ВЕЛИКІ-жінки.

Надзвичайно цікавою є концепція збірки. Перед кожним віршем подано невеликий етюд (зарисовку), який слугує передтекстом до самого твору, де читач і черпає всю необхідну інформацію для сприйняття самої поезії. Примітно, манера викладу така, що

динамізм розвитку подій читач починає відчувати власне з рядків цих етюдів. Цьому сприяють уміло дібрані засоби передусім експресивного синтаксису, які надають ритму, темпу сприйняттю цієї інформації. Серед цих засобів – використання еліптичних речень («*Варвару покохав [Олександр Довженко] у двадцять два, Юлію – у тридцять три*» (с. 71); «*А далі – біда за бідою*» (с. 61); «*Коли вони побралися, Коцюбинському йшов тридцять перший рік, його дружині – тридцять другий*» (с. 39)); нанизання номінативних односкладних речень, які створюють динаміку, передаючи хронологію заторкуваних подій («*Кирило-Мефодіївське братство. Арешт. Солдатчина. Другий арешт. Третій*» (с. 11); «*...заручилися [Богдан-Ігор Антонович і Ольга Олійник], але одружитися не встигли. Апендицит, запалення легень, зупинка серця*» (с. 81)), чи уварізнують експресію описуваних реалій («*Гроно талантів: чудовий голос, гра на флейті, гобої, кларнеті, бандурі, піаніно. Диригування, майстерне володіння нотною грамотою...*» (с. 67)) або ж виражають і те, і те («*Києво-Могилянська академія, придворна капела. Пристрасть до науки, до співу та музики*» (с. 5); «*Гужвинський ліс, Київ, Охтирка; подорожі за покликом власного серця й гласу Божого*» (с. 5)); поєднання названих попередньо засобів, тобто чергування еліптичних і називних односкладних речень, що створює своєрідну хвилю емоцій, яка то набігає, то відступає («*А далі – таємниця за таємницею. Зрадник, жертва, колаборант, емігрант. Людина-тінь, людина-енциклопедія. Київ – Харків – Берлін – Мюнхен – Москва*» (с. 63)). «Рясніння» у текстах етюдів парцельованих («*Пристрасна, відчайдушна, стримана, шляхетна. Приречена. Бути найкращою, найвищою, найпершою*» (с. 35); «*Закохалася з першого погляду. Освідчилася через десять років. Сама*» (с. 35)), приєднувальних конструкцій («*Але доля все перекреслила, / Але куля Олегова вбила / Твої крила. / І крила мої*» (с. 53)) та ампліфікацій («*Щоб відкрити, збагнути, осягнути цю дивовижну, незвичайну, талановиту буквинку-галичанку-українку треба принаймні прочитати її "Метеликів на шпильках"*» (с. 79); «*Згодом наново відкриють, відродять, відшукають під кленом На Янівському цвинтарі могилу...*» (с. 83)) посилює, актуалізує той чи той квант інформації.

З-поміж інших стилістичних фігур, які створюють особливу експресію, значну роль відіграє антитеза, риторичні питання. Контрастність

¹ Віра Котович. Крила великих: душа озвалась на чужу печаль. Дрогобич : Посвіт, 2023. 88 с.

повідомлюваних фактів, яка відображає постійну боротьбу у «світі почувань» ВЕЛИКИХ і на якій побудовано антитезу, насамперед додає напруженості самому текстові зарисовки («Юлія Солнцева була Довженковою загибеллю і спасінням, залізними лещатами й джерелом натхнення. Ця жінка врятувала для планети класика світового кінематографа й згубила для України її сина» (с. 71); «Були в житті цієї навдивовижу талановитої жінки роки горіння і гоніння, злетів і падіння. Було кохання і розлука, кохання і смерть, кохання і зрада» (с. 77); «...молода жінка, як сама згодом про це писала, перебувала на грані між життям і смертю, між свідомістю і божевільям, билася між почуттям і відчаєм» (с. 75)), а також мимовільно готує читача до можливого протистояння, протистояння, двобою, терзання, «перемоги й потрясіння» (с. 33), про які йтиметься далі.

Логічним «містком» між інформацією, поданою в зарисовці, і сюжетом вірша, є вживання питально-риторичних речень (чи, за П. Дудиком, речень непрямой питальності), що актуалізує подальшу інформацію і слугує своєрідною відповіддю, не передбачуваною самим питанням («Як їй жилося – доньці професора Федора Лободи, вдові безневинно засудженого та холоднокрівно розстріляного поета? Як жилося в 37-му, у 42-му, у 56-му? Як жилося сильній, мужній і красивій жінці між десятками листів від Зерова, між сотнями листів від Петрова, між тисячами підозрілих поглядів? Як жилося далі, від 69-го, – без Костика, без Миколи, без Віктора?» (с. 63)), проте призначеною посилити акцент на ній.

...І вже АПОГЕЄМ звучить сам вірш, мелодика якого теж особлива і сюжет якого гармонійно продовжує розпочате в етюдів повістування. Досягнути цієї гармонії вдалося знову ж таки за рахунок насамперед засобів експресивного синтаксису (до того ж подібних, як і в етюдах), проте тут вони створюють ще більший динамізм, оскільки підпорядковані різним видам римування. Своєю яскравістю і потужністю щодо передавання експресії вирізняються: ампліфікація («Перекручено, панове, переорано. / Все озуджено, одурено, очорнено» (с. 65); «Відчинила, заніміла, зажурилася / І на мить колишнім світлом засвітилася» (с. 65); «Спинилися, стерлися, зблідли, / зламалися щастя підкови...» (с. 49)); парцеляція в поєднанні з приєднувальними конструкціями («Була та любов пречиста. Пресвітла. І біла-біла...» (с. 49); «Життя наче спалах. І крапка. Кривава» (с. 60)); різні види неповних речень (ситуативні, напр.: «А круп'є холодним сміхом захлинається – / Ставки зроблено? – уїдливо питається. – / На червоне чи на чорне? На любов? / На розлуку? Чи на зраду? Чи на кров?» (с. 65); еліптичні, напр.: «Щоб світилися очі зорями, губи – медом, любов'ю – руки» (с. 17); «За кимось литаври. Над кимось заграва» (с. 60)); різні види односкладних речень (інфінітивні, напр.: «Й би прозріти, може, / Й збутися того всього, І не здурити, Боже, І не здурити без

нього...» (с. 76); безособові, напр.: «Наче дев'ятим валом / Те почуття накрило, / Сильним, безжальним шквалом / Було по серцю, було» (с. 76)); період («І що там світу – як їм жилося, / Яку їм чашу удвох пилося, / Як їм рани і чим лікувалися, / Як пісні і кому співалися...» (с. 46)).

Серед інших стилістичних фігур особливу роль у віршах виконують *повтори*, до того ж різних мовних одиниць: звуків, складів, морфем, слів, словосполучень, речень чи навіть строф. Ці різні види повторів (анафора, напр.: «**Ми б ще** якось розправили крила, / **Ми б ще й** разом співали пісні» (с. 53), «**Він** кликав лише для годиться, / **Він**, може, тебе й не чекає, / **Він** навіть не гляне на птицю, / **Що** тихо над містом кружляє» (с. 54)) «**Було** слізно, було сніжно, / **Було** щемно, було ніжно, / **Було** добре, було страшно, / **Падав-падав дощ**» (с. 33); «**Ти** мені допоміг, / **Ти** мене застеріг, / **Ти** навчив мене бути собою» (с. 29); епіфора, напр.: *І без любові жити – гріх, / Й піти від мужа – гріх*» (с. 24); епанафора, напр.: «*Мов бумерангом било, / Било і не прощало*» (с. 76); «*Як ми квапились повінчатися, / Повінчатися та побратися...*» (с. 9); «*І знала, що в світі нічого, / Нічого їй більше не треба...*» (с. 54); тавтологія («*Все вдавати за чисту монету / І казати, що біль не болить*» (с. 53)); полісиндетон («...*І рвала жили гаряча кров, / І рвалось серце на чеський бісер, / І не складалося слово з літер, / І не писалося, і не співалося – / І тільки проклято так кохалося!*» (с. 45)) слугують для вираження експресивності (привертання уваги читача до зображуваного факту, реалії; передавання сумнівів, вагання мовця; експлікування інтенсивності вияву тієї чи тієї ознаки, дії), а також виконують текстотвірну функцію.

Контрастність повідомлюваного, як і в текстах етюдів, забезпечує антитеза («*І зійшлися в щасливому герці / Сині очі – твої і мої*» (с. 52); «*На подушці спільній снилися різні сни...*» (с. 34); «*Важко бути. І важко не бути. / Все тече. І нема вороття...*» (с. 53)). Єдине, що в поетичному мовленні її увиразнено ще синтаксичним паралелізмом («*Моє серце топилось воском, / Твоє серце сягало до зір*» (с. 53)).

Важливим засобом є інверсія, репрезентована різними видами і моделями, напр.: «*Закохалася у п'ятнадцять літ – / Перекинувся світ навиворіт*» (с. 9); «*Від такої краси розцвітали ліси / Серед січня*» (с. 20); «*Ткались білі слова. І мережка ясна / На рука'ва*» (с. 20); «*Він боронив нас, він причащав нас, / Він, як дітей, нас кохав*» (с. 79) та ін.

Дуже часто строфи віршів становлять конструкції, у яких представлено комплекс різних засобів – синтаксичних, лексичних, стилістичних, які, з одного боку, передають усю складність передаваних почуттів, відчуттів, помислів, а з іншого – реалізують різні функції, зокрема емоційно-експресивну, асоціативно-образну, стилістичну («*І кожної ночі, як Сергій їй снився, / Як він до віршів її тулився, / Як він виправдовувався за нелюбов, / І рвала жили гаряча кров, / І рвалось серце на чеський бісер, / І не складалося слово з літер, / І не писалося, і не співалося – / І тільки проклято так кохалося!*» (с. 45); «– Як Вас,

пані, полюбити, / Як Вам небо прихилити, / Коли в серці стільки болю, / Коли в серці дрозж» (с. 33)).

Продумане оформлення книги (епіграфи, цікаві колонтитули, оригінально виконані малюнки, на яких зображено головних героїв, та навіть «Зміст» у кінці збірки, де, крім назви поезії, сторінок розміщення цих поезій, названо ВЕЛИКИХ і тих, «хто був їхнім другим крилом», та вказано роки їхнього життя) гармоніює з текстом самих творів і логічно завершує концепцію всієї праці.

Прочитування рецензованого літературно-художнього видання «Крила великих: душа озвалась на чужу печаль» Віри Котович, без сумніву,

передусім приносить естетичну насолоду, а використані різнорівневі стилістичні засоби – з урахуванням і попередніх двох поетичних збірок («Жінка входила в осінь...» і «Душі – як пазли») – є свідченням особливої творчої манери й оригінально випрацьованого індивідуального стилю авторки.

Оксана Кушлик,

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка*

DOI DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.21.2024.12>

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ ТА СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ 20-Х РОКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

(Рецензія на монографію Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко
«Система та структура української мови у функціонально-стильовому вимірі»
(Київ : Інститут української мови НАН України, 2023. 337 с.))¹

Рецензована монографія є результатом багаторічної праці учених-дослідників відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України – д. ф. н., проф. Євгенії Анатоліївни Карпіловської, д. ф. н. Лариси Павлівни Кислюк та світлої пам'яті д. ф. н., проф., члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко.

У передмові відповідальний редактор видання Є. А. Карпіловська окреслила основні етапи роботи над вибраною темою розвідки, схарактеризувала головні результати проведеного дослідження. Знаково, що за підсумками кожного з етапів наукового осмислення мовних явищ опубліковано ґрунтовні монографії, як-от: «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (2008), «Вплив суспільних змін на розвиток української мови» (2017), а також лексикографічні праці: «Грамаітичний словник української літературної мови. Словозміна» (2011) і новий для українського мовознавства тип неологічного словника – ідеографічний словник нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» (2013), якими послуговуються не тільки мовознавці, а й учителі української мови та студенти-філологи.

Третій етап дослідження завершився підготовкою до друку монографії «Система та структура української мови у функціонально-стильовому вимірі», у якій увагу науковців «зосереджено на вивченні ресурсів, способів та засобів формально-семантичної стратифікації і функціонально-стильової диференціації лексикону та грамаітичного ладу сучасної української мови й формуванні нових ідіомів її номінаітичних і предикативних одиниць як проявів посилення когніітивної та комуіікативної потужності української мови на початку ХХІ ст.» (с. 9).

Перший розділ монографії «Тенденції формально-семантичної стратифікації та функціонально-стильової диференціації українського лексикону на початку ХХІ ст.», який підготувала Є. А. Карпіловська, вражає широтою і різноаспекітністю порушених питань, а також системністю та послідовністю, з якою авторка успішно розв'язує складний комплекс актуальних теоретичних проблем, пов'язаних з: формально-семантичною стратифікацією та функціонально-стильовою диференціацією системи і структури української мови на початку ХХІ ст., а також інших слов'янських мов; проявами варіювання лексики в сучасному українському загальному

та фаховому лексиконі; когніітивним і функціональним потенціалом мовознавчих термінів-корелерентів; розвитком семантики словотвірних моделей у функціонально-стильовому вимірі; способами і можливостями розширення когніітивного простору сучасної української мови; універбацією як особливим способом функціонально-стильової диференціації лексики, використовуваної з метою забезпечити потреби лаконічного висловлення; роллю оказіоналізмів у посиленні когніітивної та комуіікативної потужності мови.

У цьому ж розділі запропоновано системно-структурний підхід до вивчення функціонально-стильової диференціації української мови. Докладно проаналізовано роль і місце словотворення в розвитку лексиконів сучасних слов'янських мов, зіставлення ж українського матеріалу з різномовним (польським, чеським, сербським й іншими) уможливило показати активність уживаних у цих мовах словотвірних моделей.

Фактичну основу пропонованої розвідки заклали матеріали комп'ютерного морфемно-словотвірного фонду і комп'ютерного фонду інновацій української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст., Корпус текстів української мови, Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК), онлайн-корпуси сучасних українських видань («Дзеркало тижня», «День», «Україна молода», «Український тиждень», «Високий замок»), національні корпуси польської та словацької мов, слов'янські словники нової лексики, нові загальномовні та галузеві словники, праці дослідників динаміки функціонування сучасних слов'янських мов, слов'янськомовна Інтернет-комуіікація, морфемно-словотвірний фонд української мови, фонд інновацій, а також масив словників кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Саме вони дали змогу Є. А. Карпіловській проаналізувати й описати словотворчі ресурси української мови в русі, виявити чинники посилення або згасання їхньої активності, наслідки конкурування тощо.

З'ясовано семантику низки термінів, появу й уживання термінів-варіанітв як «наслідку прагнення мовців до підкреслення певної ознаки, аспекту позначуваного поняття» (с. 32). Отже, висловує дослідниця, оскільки «мовна практика допускає широке трактування варіаніта слова, то є підстави прийняти його і для термінів» (с. 35). Простежено особливості поповнення варіанітних груп термінів, серед яких термінівотворчість окремих учених, авторські, «ковані» новотвори; подано широке й вузьке трактування варіанітв мовознавчих термінів; схарактеризовано аспекти аналізу способів і засобів формування їхніх варіанітних груп.

¹ Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко. Система та структура української мови у функціонально-стильовому вимірі. Київ : Інститут української мови НАН України, 2023. 337 с.

Проведене дослідження допомагає зрозуміти етапи розвитку словотвірного потенціалу української мови, зумовленого її зовнішніми та внутрішніми ресурсами задля задоволення номінаційних потреб суспільства. Водночас авторка розкриває змістове наповнення терміна *девіація* й аналізує її передусім як «вияв нових можливостей словотвірної моделі, що має своїм наслідком формування нових, зокрема, словотворчих ресурсів для розвинування мовної концептуалізації та категоризації світу, для розвитку семантики вже створених номінацій» (с. 59) на прикладах уживання значного масиву лексичних одиниць (с. 60–79).

Таким чином, проведений аналіз дає підстави Є. А. Карпіловській стверджувати, що «сьогочасна мовна практика, тексти різних функціональних стилів і сфер уживання української мови з відбиттям у них нових когнітивних і комунікативних потреб, смаків мовців, нової моди на слова і в цілому на способи висловлення думки підтримують системно усталені зразки українського словотворення, доповнюючи їх водночас новими аспектами значення, сприяючи розширенню їхньої дериваційної бази та семантики» (с. 83).

У підрозділі І.6 «Ресурси розширення когнітивного простору сучасної української мови» Є. А. Карпіловська розглядає зміни в когнітивному просторі функціонування української мови (розширення, поглиблення, переорганізацію), що зумовлені розвитком суспільства та «потребою мовців означити нові реалії, поняття або нові аспекти уже відомих понять, їхні нові конотації й оцінки, ослувити нові мовні та культурні стереотипи в свідомості спільноти» (с. 98). Дослідниця характеризує активність і продуктивність низки слів і словосполук, якими послуговуються сучасні мовці для позначення певних понять, аналізуючи лексеми зібраних КФІ, АРСУН тощо, адже подібні ресурси, як слушно доводить авторка, створені для збирання та систематизації лексики, вони дають змогу лінгвістам відстежувати життя слів, слідкувати за їхньою активністю, конкурентоздатністю, допомагають виявляти тенденції розширення й поглиблення когнітивного простору сучасної української мови.

У підрозділі І.7 «Прихована граматики українського словотворення: чинники формування словотвірних криптослів» Є. А. Карпіловська стверджує: «Кожна з мовних підсистем має свою граматику <...> Словотвірна підсистема не становить винятку і також має свою, дериваційну, граматику з власними правилами» (с. 109), тоді як ті чи ті моделі словотворення здатні виявляти різну продуктивність. З огляду на сказане здійснює аналіз композитів з початковими основами **див-**, **круг-** і **світ-** у сполученні з кінцевими дієслівними основами-категоризаторами, синонімічними з основою **-гляд** (*дивовижжа, дивовиддя, світобачення, кругозір, круговид*), і висновує, що «семантична структура слів *світогляд, дивогляд*, *кругозір* не обтяжена прихованими значеннями, а отже, є підстави розглядати як слова-«згортки», тотожні судженням, на основі яких їх утворено» (с. 113). Поданий аналіз низки складних іменників і прикметників з кінцевими

синонімічними основами **-гляд**, **-зір/-зор**, **-вид** доводить, що жива мова багатша за літературну, вона передає «національнокультурну традицію мовомислення» (с. 115), а лексичні одиниці, якими вона оперує (хоча вони ще не увійшли до складу літературної мови), засвідчують «потужний семантичний потенціал засобів українського словотворення, їхню здатність «відгукуватися» на різні потреби й запити мовців. <...> уможлиблюють формулювання правил прихованої граматики українського словотворення. Такі правила доповнюють і поглиблюють правила явної граматики, розуміння і належне вживання не тільки слів з прозорими, прямими, а й з метафоричними, прихованими значеннями» (с. 115).

У розвідці Є. А. Карпіловська дефінує термін *універбація* та окреслює доречність його вживання в значенні «різновид словотворення на основі атрибутивних аналітичних (кількаслівних) найменувань», який увів до терміноапарату слов'янської дериватології і лексикології О. В. Ісаченко; розглядає трактування цього терміна в українському мовознавстві; аналізує способи компресивного словотворення (композицію, юкстапозицію, абрєвіацію як різновиди морфологічних способів та субстантивацію атрибута словосполуки, голофразис як різновиди неморфологічних способів) тощо (с. 119); увиразнює відмінності між мінімальним і максимальним ступенями універбації як виявами мовної компресії (широке потрактування поняття) (с. 120–121); досліджує творення універбів на основі генітивних (прийменниково-іменникових) словосполук (с. 124), а також подає вузьке трактування універбації як способу компресивного словотворення та виділяє його базові ознаки (с. 125).

У монографії схарактеризовано комунікативно-прагматичний потенціал непрямих номінацій, що передбачає вміння «сказати про щось, не називаючи його, приховавши його знайому, звичну для мовців назву, обрати інший спосіб його іменування» (с. 125) і відображає прагнення мовців «приховати» пряму назву. Є. А. Карпіловська відзначає активність використання непрямої номінації для евфемізації чи політкоректності, наголошуючи, що серед таких назв виокремлюють групу слів і словосполук, які «називають речі або явища поза прийнятою нормою, канonom, або штучні, фальшиві об'єкти – замітники об'єктів природних» (с. 127), наприклад: *податківець* і *рекетир*, *оригінал* і *копія*, *клон*, *дублікат* тощо. Проаналізовано засоби непрямої номінації з активними в українській мові префіксами й префіксоїдами **не-**, **анти-**, **контр-**, **проти-**, **за-**, **під-**, **при-**, **по-**, **поза-**, **після-**, **до-** та широко вживаними в ролі словотворчих формантів прийменниками *біля*, *коло*, *довкола*, *навколо* (*навколонуковий*, *білянауковий*, *колонуковий*) і водночас простежено розбіжність між використанням таких новотворів в усному мовленні та їхньою фіксацією в нормативних словниках.

У праці удокладнено зміст терміна *оказіоналізм*; акцентовано на участі *оказіоналізмів* у розширенні й поглибленні когнітивного простору сучасної української мови, її системи вербалізованих понять; окреслено особливу роль тлумачних і спеціальних

словників, яку вони виконують не тільки для фіксування okazіоналізмів, а й моделювання когнітивного простору мови; проаналізовано роль okazіоналізмів у посиленні когнітивної й комунікативної потужності мови й доведено, що «okazіоналізм, занурений у когнітивний простір мови, висвічує унормований стан такої сукупності вербалізованих понять і можливі перспективи її розширення й поглиблення» (с. 133–146).

У підрозділі І.11 Є. А. Карпіловська актуалізувала особливості системно-структурного підходу до вивчення функціонально-стильової диференціації української мови на сучасному етапі її розвитку. Саме використання названого підходу дало змогу авторам цього ґрунтовного дослідження зафіксувати зміни, що відбуваються в мові під впливом соціодинаміки, змодельовати подальше функціонування мовних одиниць й намітити перспективи розвитку мови, зокрема її лексику, словотвірних моделей, граматичного ладу тощо.

Л. П. Кислюк підготувала другий розділі монографії «Узуальне та okazіональне словотворення в різностильовій мовній практиці», у якому схарактеризувала: обсяг поняття *okazіональне слово* в слов'янській лінгвістиці загалом й українській зокрема; способи фіксації okazіональних слів у словниках; співвідношення в системі мови й у тексті узуальних (нормативних, регулярних) та okazіональних (нерегулярних, ідіолектних) одиниць; особливості взаємодії узуального й okazіонального в термінології; узуальні й okazіональні одиниці в текстах ЗМІ; передумови і чинники реалізації потенційно можливих явищ у системі словотвору й словозміни; тенденції розвитку семантики слів, їхньої лексичної та синтаксичної сполучуваності; специфіку okazіонального словотворення в сучасній українській комунікації тощо.

У підрозділі П.1 «Трактування поняття «okazіональне слово» в сучасній українській та загалом слов'янській лінгвістиці» Лариса Павлівна аналізує появу поняття *okazіональність*; розкриває обсяг терміна *okazіоналізм* у сучасній лінгвістиці (с. 182–183); окреслює принципи відмежування okazіональних слів від «канонічних» (с. 183–184); описує істотні ознаки okazіоналізмів як неоднорідного масиву української лексики, який фіксують лексикографічні джерела (с. 184–185); характеризує особливості okazіонального словотворення у формально-семантичній стратифікації та функціонально-стильовій диференціації мови, послуговуючись найрізноманітнішими текстами (публіцистика, художня проза, поезія, дитяча література), електронними ресурсами та словниками.

Особливу увагу Л. П. Кислюк приділяє представленню okazіональних лексем у нормативних словниках, механізмові подання їх у словниках нової лексики (АРСУН), а також у спеціальних словниках «okazіональної лексики (ТССО), авторських новотворів (серія УАН, СПМВС), мови письменників (СМТО)» (с. 188); розкриває традицію творення «кованих» (авторських) слів як своєрідного й унікального засобу розвитку української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.» (с. 190);

з'ясовує специфіку фіксації таких лексем у словниках, зокрема на прикладі аналізу ідеографічного словника нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» (2013), лінгвістично-енциклопедичного видання «Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (2022) тощо.

Аналіз взаємодії узуального й okazіонального в термінології дає змогу дослідниці стверджувати, що «явище okazіонального творення термінів у нових або стрімко оновлюваних терміносферах (інформатики, суспільно-політичної) як поновлення традиції «кування слів» в українській мові працює на посилення когнітивної потужності мови» (с. 227), тоді як активне й широке використання okazіоналізмів у текстах ЗМІ засвідчує реакцію носіїв мови на нові когнітивні та комунікативні потреби, що з'явилися під впливом суспільних змін і нових обставин життя громадян України.

Третій розділ наукової розвідки «Взаємодія питомих і запозичених ресурсів у сучасному українському загальному та професійному лексиконі» готувала до друку Н. Ф. Клименко, однак розпочату працю довелося вивершувати її учням і колегам – Є. А. Карпіловській та Л. П. Кислюк. Дослідження розкриває причини появи запозичень і внутрішньомовної міграції лексичних одиниць в умовах розвитку науки в глобалізованому суспільстві, характеризує український досвід функціонування запозичень на тлі контактів з іншими мовами, а також особливості словотворення в українському науковому стилі початку ХХІ ст.

Н. Ф. Клименко ґрунтовно аналізує походження іменників *зомбі* та *манкурт*, семантику, історію проникнення цих лексичних одиниць в українську мову й специфіку адаптування їх та висновок: «мови збагачуються тими самими ідіоморфами та ідіосемами, однак розширення семантичного простору тих самих одиниць у різних, навіть близькоспоріднених мовах зберігає свої особливості. Семантична інтерференція в них виявляє різні обсяги» (с. 299–301).

У розвідці схарактеризовано наслідки процесів глобалізації, вислідом якого є інтернаціоналізація лексиконів мов, а це сприяє проникненню запозичень у мови і формуванню фондів спільних одиниць у їхніх лексико-семантичних системах. Зокрема, авторка звертає увагу на слова з грецькими основами *євро-* (*європ-*) та *єко-* (*євроавто*, *євроарена*, *євробанка*, *євровікна*, *євровокзал*; *європейський*, *європеоїдний*, *європейсько-азійський*, *європейсько-західноазійський*, *європоцентричний*; *єкобіологічний*, *єкотоксикологічний*, *єкотопічний*, *єкологічний*, *єкобезпека* та ін.).

Ніна Федорівна слушно зауважує, що хоча морфологічний спосіб творення нових слів не втрачає своєї актуальності, проте «все потужнішим стає також потік нових запозичень, переважно англійзмів. Серед них терміни, викарбувані з давно відомих грецьких основ. У багатьох із них з'являються нові значення, додаткові порівняно з первісними» (с. 306).

У цьому розділі зацентровано на тому, що в українській мові зростає кількість лексико-тематичних парадигм гіпонімів з першими аспектними основами, як-от: **арт-**, **боді-**, **вакуум-**, **веб-**, **відео-**, **гео-**,

гідро-, дизайн-, еко-, електро-, етно-, євро-, імідж-, інтернет-, кіно-, макро-, максі-, медіа-, мікро-, міні-, онлайн-, піар-, прес-, радіо-, рейтинг-, соціо-, спа-, теле-, техно-, топ-, фото-, фітнес-, хлоро-, шоу- та ін.; зазначено, що вагомішою стає роль семантичного словотворення в різних терміно-системах; простежено тенденцію до міграції термінів з одного функціонального стилю до іншого, що «сприяє підвищенню рівня інтелектуалізації мови і виявляється в зростанні питомої ваги в ній абстрактної лексики та складних слів» (с. 319) тощо.

Оцінюючи монографію *«Система та структура української мови у функціонально-стильовому вимірі»* Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, хочемо відзначити її актуальність і новаторство в дослідженні функціонально-стильової диференціації української мови початку XXI ст., системність і ґрунтовність проведеного аналізу та зроблених узагальнень. Автори праці, опертої на

широку фактичну базу, докладно вивчають динамічні процеси, що відбуваються в лексичній і словотвірній системах сучасної української мови, зумовлені суспільно-політичними, науково-культурними особливостями життя як в Україні, так і світі впродовж останніх 20-ти років.

Монографія підготовлена на високому науковому рівні, має чітку і логічну структуру, відповідає вимогам до такого виду видань. Матеріали дослідження будуть корисними і цікавими не тільки науковцям і викладачам, а й аспірантам та студентам-філологам.

Світлана Гіряк,

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних дисциплін
початкової освіти Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білоконенко Людмила Анатоліївна – Криворізький державний педагогічний університет, професор, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови

Гіряк Світлана Петрівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти

Громко Тетяна Василівна – Українсько-німецький навчально-науковий інститут Національного університету «Одеська політехніка», доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської філології та перекладу

Запухляк Ірина Михайлівна – Донецький національний університет імені Василя Стуса, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу

Кушлік Оксана Павлівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови

Лопушанський Ярослав Михайлович – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та перекладу; директор Австрійської бібліотеки у Дрогобичі

Малюга Наталія Миколаївна – Криворізький державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови

Пустовіт Наталія Володимирівна – Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, викладач кафедри іноземних мов факультету післядипломної освіти

Соляр Діана Петрівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, аспірантка кафедри української мови

Стецик Марія Степанівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови

Стецик Анастасія Володимирівна – Львівський національний університет імені Івана Франка, студентка факультету журналістики

Стовбур Ольга Володимирівна – Запорізький національний університет, асистент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови; аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови

Табаран Дар'я Олександрівна – Донецький національний університет імені Василя Стуса, магістр за спеціалізацією германські мови та літератури (переклад включно)

Шабат-Савка Світлана Тарасівна – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ
(МОВОЗНАВСТВО)

№ 21 2024

Макетування та верстка

Світлана Калабухова

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 13.05.2024 р. Підписано до друку 31.05.2024 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 10,7
Замов. № 0624/419. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.